

કાળીદાસ

અને

રાંજભોજ

(ભાગ ૧-૬)

સોલ એજન્ટ

દરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ પુસ્તકાલય.

અમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૫૮૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડાંગર અને રાંગલોઠ

વિષય ૬-૧૩

અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનાર.

કાળીદાસ અને રાજભોજ (ભાગ ૧-૬)

પ્રયોજક.

પુરોહિત પૂર્ણચંદ્ર શર્મા.

દેલવાડા—આણપહાડ.

છાપી પ્રસિદ્ધ કર્તા.

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ

શાહપુર—અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૩૦૩૫, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ. ૩ ં

પ્રત. ૧૨૫૦

સંવત ૧૯૭૯

સને ૧૯૨૩

ક્રીમિત. રૂ. ૯-૧૨-૦

પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વ હક સ્વાધિન રાખ્યા છે

ગુજરાત વિદ્યાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપી

ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓને જગાવતી

વૃંદાવન-વિહાર.

આવૃત્તિ ૨ જી સચિત્ર.
લેખક "વસંત"

બહાર વસંત.

કીમત. માત્ર રૂ. ૦-૬-૦

ઉત્તમ પ્રકારની ગઝલો તથા
રસમય કાવ્યોથી ભરપૂર

પ્રેમ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, શૃંગાર,
સાહિત્ય, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો
ઉપર ઓળસવી ગઝલો તેમજ કાવ્યો-
નો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલ છે. ગ્લેજ કાગળ, મનહર
છપાઈ, સોનેરી પાકું પુંકું હોવા છતાં
કીમત રૂ. ૨-૮-૦

સોલ ઓન-ટ

મુકસેલર હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

અમદાવાદ
કીમત માત્ર રૂ. ૦-૨-૦

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિલાલ
દલપતરામે પોતાના "અનુદય" પ્રેસમાં છાપી.

માગ મનમાં ઘણા વખતથી એવી અભિલાષા હતી કે, જનસમાજમાં અને વિદ્વાનેમાં ફેલાયેલી મદ્ય કવિશ્રી કાળીદાસ અને મહારાજ ભોજની કીર્તિની કથાઓનો સંગ્રહ કરી ગુર્જર ગિરામાં જનસમાજના કરકમળમાં અર્પણ કરવામાં આવે તો યશસ્વી અને પરાપકારી પુરુષોનાં ચરિત્રો સાધારણ મનુષ્યના હૃદયમાં પણ છાપ પાડી શકે એ હેતુ પાર પાડવા વિશેષ વાર્તાનું ન્હાનું પુસ્તક પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. તેની સધળી નકલો થોડા વખતમાં ખપી જવાથી જનસમાજની માગણીને પહોંચી વળવા અપ્રસિદ્ધ કેટલીક વાર્તાઓનો ઉમેરો કરી આ આવૃત્તિ બ્રહ્મમાં આવી છે. તેને વાંચકવર્ગ વધાવી લેશે એવી ધૃષ્ટા છે.

ગુરૂ પૂર્ણિમા ૧૯૭૬.
અમદાવાદ.

સી.
પ્રકાશક

સચિત્ર ! **રતિસુંદરી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયબેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલબેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરુણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સાચિત્ર ! **કુમુદકુમારી.** સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ચોથી.

જુલ્મી નરપિશાચ ઝેરીમલનાં નીચ કારરચાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં જાનકર સંકટો, રણુમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, ભૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ટેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નામ-અમદાવાદ.

શ્રી મદ્સરતીરવિહારિણે નમઃ ॥

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ.

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૧ લો.

વિધાવિલાસી રાજભોજ અને કવિવર કાલિદાસનાં
દુઃક જીવનવૃત્તાન્ત.

જાતમાર્થે જીવલોકેડસ્મિન્નો ન જીવાતિ માનવઃ
પરં પરોપકારાર્થે યો જીવતિ સ જીવાતિ—

જેણે જન્મતમાં જન્મી પરોપકાર ન કરતાં પોતાનોજ ઉપચાર
કરેલ છે તે જીવે પશુ મુત્ત જીવેજ છે અને જેણે જન્મ લઈ
પરોપકારાર્થે પુરુષાર્થ કરેલ છે તે મુત્ત પછી પશુ નિરંતર જીવેજ
છે એમ મહાત્મા જનોનું કહેવું છે.

પ્રિય વાચકશ્રેય ! પરમાર કુળ શ્રી ભોજબૂપતિ અને કવિકુળગુરુ
સમર્થ સાક્ષર કાલિદાસ એ બન્ને મહાન પુરુષોનો સ્વર્ગવાસ મથાને
લગભગ પંદરસો વર્ષ થઈ ગયાં છે; છતાં પણ તેઓનો કીર્તિચંદ્ર
દિગ્માના અંત પર્યંત પ્રકાશી રહેતો છે. એજ બતાવી આપે છે કે
તેઓ કાળક્રમને ધામ્યા નથી, પણ વિજિત છે.

માળવામાં ઉજ્જવણી (ઉજ્જય) સહેરમાં પરદુઃખભંજન પ્રૌઢ પ્રતાપશાળી મહારાજ વિક્રમાદિત્યની પછી પરમાર વંશમાં કેટલાક રાજાઓ થઇ ગયા છે તે પૈકીનો શ્રી ભોજભૂપતિ કે જે શ્રી હર્ષ-રાજનો પ્રપૌત્ર અને સિન્ધુલ રાજનો પુત્ર મહાન વિદ્યાવિદ્યાસી અને ન્યાયમૂર્તિ હતો, તેનું નામ રંકથી તે રાય સુધી સહુ કોઇ યાદ કરે છે. તે મહાન યશસ્વી નરરાત્નનો જન્મ વિક્રમ સંવતના દસમા સૈકામાં થયો હતો; પરંતુ કયા વર્ષમાં થયો હતો ? તેવું પ્રમાણ કોઈ પણ ગ્રંથ ઉપરથી હજી હાથ લાગેલ નથી. તે ભારત બૂપણ ભોજભૂપતિએ ધારાનગરી કે જેને હાલ કિલ્લેધાર કહે છે તેમાં રાજધાની સ્થાપીને પચાસ વર્ષ સાત માસ અને ત્રણ દિવસ લગી નિરવિઘ્નપણે રાજ કર્યું હતું.

એ મહાન સ્વભાષાભિમાની નરવરનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે. પરમાર વંશના સિંહદત્તજી શ્રીહર્ષ વા, સિંહજી વગેરે નામેથી ઓળખાતો માળવાધીશ, એક સમય રાજવાટિકામાં ફરવા-હવાખાવા ગયો હતો. તે વખતે સુંજના ભોયામાં તુરતનો જન્મેલ સુંદર સ્વરૂપવાન બાળક તેના જોવામાં આવ્યો. તે પ્રેમથી જોત્યો કે-અહા ! હું અપુત્ર-પણના અસહ્ય દુઃખથી અત્યંત પીડાતો હતો, તે કારણથી દીનદયાળુ દૈવે મને આ અમૂલ્ય બાળક અર્પણ કર્યો. ખરેજ હવે હું કૃતકૃતાર્થ છું. આ પ્રમાણે હર્ષધેરો ગતી જઇ તેણે તે બાળકને મ્હોટી ધામધુમ સાથે પોતાના મહેલમાં આણ્યો અને તેની પ્રાપ્તિના સ્થાનની યાદી રહેવા તે બાળકનું સુંજ એવું નામ પડ્યું.

આ સારા પગલાંવાળા બાળકના પ્રતાપે શ્રીહર્ષરાજની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની પાટરાણીને ગર્ભ રહ્યો અને પુરે માસે પુત્ર અવતર્યો. તેનું નામ સિન્ધુલ વા સિન્ધુરાજ પડ્યું.

સિન્ધુમાં વીસ્તાદિ ઉત્તમ ગુણો હતા; તદપિ ઉતાવળાઓ, ઉદ્ભવ અને અવિચારી હોવાથી શ્રીહર્ષરાજએ પોતાના અસ્થિ સમયે

મુંજરાજને મુરે અને બુદ્ધિશાળી તથા સમસ્ત રાજગુણ સંપન્ન બળપ્રી રાજાને વારસ કર્યો.

અહીં કવિ કહે છે કે—“સિંધુસ રાજાએ પારાનગરીમાં ધણી વખત સુધી રાજ્ય કર્યું અને તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં બોજ નામનો પુત્ર થયો. તે પાંચ વર્ષનો થયો એટલે સિંધુસનો સ્વર્ગવાસ થયો. અર્થાત્ સિંધુસે પોતાના ક્ષણભંગુર દેહનો અતં સમય બળપ્રી પોતાના ન્હાના બાળરાજાને માદીનસિન કરીશ તો મુંજરાજ લોભના લીધે મારી નાંખશે અથવા તો તે રાજ્યભાર વહન કરવા લાયક હિમરનો નથી એમ બળપ્રી મુંજને રાજ્ય સોંપ્યું” પરંતુ પ્રમથ ચિન્તામણિનો શ્રીમેદતુંગાચાર્ય અને વૃદ્ધલોજપ્રમથનો કર્તા એ વાતને જરાપણ સ્વીકારતા નથી. તેઓએ ઉપર પ્રમાણે પ્રમાણ આપી પોતાની વાર્તાને પ્રમાણ કરાવતા એમ પણ લખેલ છે કે “સિંધુસને તોફાની બળપ્રી મુંજે તેને દેશનિકાલ કર્યો હતો. તે વખતે સિંધુસને એક બોજ નામા ન્હાનો કુમાર હતો, તેને મુંજે પોતાના કમળે લઇ પોતાના પુત્ર સાથે શાસ્ત્ર તથા અન્ન શસ્ત્રનું ઉત્તમ જ્ઞાન ઉત્તમ શિક્ષક દ્વારા અપાવતો હતો. તે સિંધુસ ફરતો ફરતો ગુજરાતમાં આવ્યો તે વખતે એક વેળા દિવાળીની રાતે ચોરોને મુળી જેવાના ડેઝણે એક સુઅરનો શિકાર કરવા દીંચણુ વરાણીએ ખેસી ધનુષ ઉપર બાણ સંધાન કર્યું; તે વખતે તેના દીંચણુ નીચે ચોરનું સખ દબાવણું હતું તેમાં પ્રેતનો સંચાર થઇ તેને બીહવડાવવા ધાંધળ કર્યું; છતાં પણ તેણે સુઅરનો શિકાર કર્યો. તેથી તે પ્રેત પ્રસન્ન થયો અને સર્વ રાજ્ય લક્ષ્મી સ્વાધીન થવાનું તેણે વરદાન આપ્યું તથા ફરી માળવ ભુમિમાં જન્મથીજ અધિક ભગ્યોદય છે એમ પણ સિંધુસને જાણ્યું, તેથી સિંધુસ અળખામાં આવ્યો; પરંતુ મુંજે તેને ઓચિતો પકડી લાકડાના પાંચસમાં પુરી દીધો.” આ પ્રમાણે સિંધુસને જણાવેલું છે. હવે

તે ગમે તેમ હશે તેની આપણને વિશેષ જરૂર નથી. માત્ર એટલીજ જરૂર છે કે-મુંજરાજ ગાદી ઉપર હતો અને તેણે ભોજને ઉત્તમ અધ્યયન અપાવ્યું હતું; જો કે ભોજકુમાર દેવાંશી પુરૂષ તો હતોજ અને તેમાં વળી તેને ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી મળી તેથી કુંક વખતમાં તે સકળ કળામાં પ્રવીણ થયો અને તેણે સર્વનાં મન પોતાના બહુ આકર્ષક લીધાં.

એક સમય એક નિમિત્તશાસ્ત્રના નિપુણ શાસ્ત્રીને મુંજરાજે ભોજના બિવિધ વિષે પુછ્યું. ત્યારે તેણે પોતાના જ્ઞાનઅળથી ભોજના ભાગ્યઅળનું બિવિધ લખ્યું કે-“ આ ભોજરાજ માગવાની ગાદી ઉપર પચાસ વર્ષ સાત માસ અને ત્રણ દિવસ લગી ગૌડ દેશ સહિત દક્ષિણ પર્યંત રાજ્ય સ્થાપિ ઉત્તમ કામ કરી નામને અમર કરશે. ” આવાં તે જ્યોતિષજ્ઞેતાનાં વચન સાંભળી મુંજરાજે ઉપરથી તો ખુશલી અનાવી, પણ તેને અંતરમાં ઉગ્ર ઇર્ષ્યાએ પ્રજ્વલિત થયો. જોપરાજના ગયા પછી તે મહા સંતાપવાન થઈ વિચારના લાગ્યો કે-“ ભોજમાં નહાનપણથીજ પરાક્રમી તેમજ યુક્તિજ્ઞાનનાં ચિન્હ પ્રકાશે છે માટે નક્કી ન થોડા વખત પછી આપનું વૈર લેવાનાં બદલે મારો નાશ કરી આ રાજ્યલક્ષ્મીને પોતે વરી અખંડ ઐશ્વર્યવંત થશે; માટે રોગ અને શત્રુ ઉગતાજ છેદી નાખવો એજ ઉત્તમ છે. ” એમ વિચારી પોતાના વિશ્વસુ વત્સરાજને બોલાવી તેને પોતાની કુદૃષ્ટ વિચારણા દર્શાવી કે-“ ભોજને કોઈ ન જાણે તેમ આજ વખતે વનમાં અવેશા બુવનેશ્વરીના મંદિરમાં લઈ જઈ લવાનીને ભોગ આપી-શો. ” આવા ઘોર કૃત્યની વાત જાણી વત્સરાજે વિનય અને નીતિ યુક્ત વિવિધ પ્રાર્થનાં વચનોવડે મુંજરાજને સમજાવવા યત્ન કર્યો; પરંતુ તેનો તે યત્ન સફળો નકામો મયો અને ઉલટો ક્રોધાવમાન થઈ બોલ્યો કે-“ તું મારો ધણી છે કે નોકર ? જો નોકર હોય તો સ્વામે

ઉત્તર ન વાળતાં એકદમ ભોજનો ભોગ ભવાનીને આપી દે. ” આ પ્રમાણે કોપ વચન સાંભળી વત્સરાજ રાતના વખતે ભોજને ભુવનેશ્વરીના મંદિરમાં લઇ ગયો અને તરવાર ખુલ્લી કરી મુંજનો વિચાર ભોજને કહી બતાવ્યો. તે સાંભળી ભોજરાજ કુંમાર અવસ્થામાં હતો છતાં જરા પણ ન ગભરાતાં એક વડના પાદડા ઉપર પોતાની જાંઘમાંથી લોહી કઢાડી તે વડે તે ઉપર એક શ્લોક લખી વત્સરાજને તે પત્ર સોંપી તેણે પ્રસન્નવદને કહ્યું કે—“ આ પત્ર મારા કાકા સાહેબને આપજો અને મારાં માતૃશ્રી વગેરેને પાછળથી મારો શોક ન કરે તેમ આશ્વાસન આપજો. હવે તમે તમારા રાજનો હુકમ જાહેરી અમલમાં આણી તમારા ધર્મને દીપવો. મારા ભાગ્યમાં ઇશ્વરે આવુંજ નિર્માણ કરેલ હશે તો પત્ની તેને મિથ્યા કેળુ કરે તેમ છે ? હું કાકાને દોષ આપતો નથી, પણ મારા પ્રારબ્ધનેજ દોષ આપુછું. હું મરવામાં મહા સુખ માનું છું. તમે મને મારી મારા કાકાને જાહેરી સંતોષ આપો. ”

આવાં ભોજ કુમારનાં ભય રહિત અને ધીરતાનાં વાક્યો સાંભળી વત્સરાજ સ્તબ્ધ બની ગયો અને વિસ્મયતા સાથે વિચારવા લાગ્યો કે—“ આવા અમૂલ્ય નરરત્નને નિરપરાધે મારી માળવા ભુમિના સૌ-ભાગ્યને છીનવી લેવું એ ખરેખર દેશદ્રોહી અને આર્યબાંધવોના અ-હિતચિંતક પદને પામવાનો પંથ છે ! માટે ચાહે તેમ થાઓ, પણ આવા ભાગ્યશાળીનો ભવાનીને ભોગ આપવો, એ અયોગ્ય કૃત્ય હું તો નહીંજ કરું. ” એમ નિશ્ચય કરી તરવારને આન કરીને બોલ્યો કે—“ હે નરરત્ન શિરોમણિ ! હું આપનું સંરક્ષણ કરવા ચાહું છું, બલે મુંજરાજને કદાચ જાણ્યું પડશે તો તે વખતે પડશે તેવા દેવાશે. મેં ભોજકુમારનો ઘાત કર્યો છે એની પ્રતીતિ આપવા મૃગને મારી તેનાં નેત્ર તેને આપી તેનું મન શાંત કરીશ; માટે તમે મારા મુક્તચક્ષુમાં રહો અને ભોજ કરો; પરિણામે જે હરિની ઇચ્છા હશે તે થશે. ”

આ પ્રમાણે કહી વત્સરાજે ભોજને કોઈ ન જાણે તેમ પોતાના ઘરના ભોંયરામાં સંતાડી દીધો અને ત્યાર પછી મૃગનો શિકાર કરી મૃગનાં નેત્ર લઈ મુંજરાજ આગળ જઈ તે નેત્ર તેને ખતાવ્યાં એટલે મુંજ બોલ્યો કે—“ પ્રિય વત્સરાજ ! ભોજનો વધ કરતી વખતે તે કાંઈ બોલ્યો હતો ? કે ગભરાઈ જાયો હતો ? ” આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી ભોજનું લખેલું પત્ર વત્સરાજે મુંજરાજને આપ્યું. તે પત્ર મુંજે વાંચ્યું કે—

માન્થાતા સમહીપતિઃ કૃતયુગાલંકાર મૂતો ગતઃ

સેતુર્યેન મહોદ્ધૌ વિરચિતઃ કાસૌ દશાસ્યાન્તકાઃ ॥

અન્યે ચાપિ યુધિષ્ઠિર પ્રમૃતયો યાવજ્ઞવાન્ ભૂપતે

નૈકેનાપિ સમંગતા વસુમતી નૂનં ત્વયા યાસ્યતિ ॥

સત્યયુગના આણુપણુ રૂપ માંધાતા પૃથ્વીપતિઓ પણ ગત થઈ ગયા. મહાસાગર ઉપર જોણે સેતુ-પુલ્લ ખાંધ્યો હતો તે દશકંધરોના અંત કરનાર શ્રીરામ ક્યાં છે ? અર્થાત્ તે પણ વૈકુંઠ લોકમાં પધાર્યા; યુધિષ્ઠિર આદિ અન્ય સમર્થ મહાત્માઓ પણ હતા ન હતા થઈ ગયા; નદિપિ હે ભુમિપતિ મુંજ ! આ પૃથ્વી કોઈની સાથે ગઈ નથી; પરંતુ હું ધારણું કે આપની સાથે તો તે નિશ્ચયે આવશેજ ! ”

આવો હૃદયભેદક ભાવયુક્ત શ્લોક વાંચતાં વેંતજ મુંજ મૂચ્છા ખાઈ ભોંય પડ્યો. તે જોઈ વત્સરાજ તેને શીતોપચારથી સાવધ કરીને ધૈર્યતા આપવા લાગ્યો; પરંતુ મુંજ તો ચોધારાં આંસુ ઢાળતો ધણેજ પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો. “ અરેરે ! મેં પાપાત્માએ ક્ષણભંગુર સુખના માટે વગર વાંકે વિદુષિ વીરબાળકનો વધ કરાવ્યો. હાય ! ક્ષત્રીનો ધર્મ તજી હિયકારાની હારમાં હાથે કરીને ખપવા મેં આ ધોર કર્મ કર્યું ! હે પાપાણુ હૃદયના પાપી ! કુમળી વયના ચતુર રાજકુમારનો વિનાશ કરાવતાં તને જરા અરેકારો પણ ન આવ્યો ? ! હાય ! હાય ! હવે હાથે કરી પાપને વગોવવા ફતવા કરવા સરખા આજી કરવા લાગ્યો.

ધોરપાપી ! તારું હૃદય આવા ધોર કૃત્યથી કેમ વિદોષ્યું થતું નથી ?
 પૃથ્વી માતા ! સર્વથી મારો તને વિશેષ ભાર છે માટે મને તારા પેટમાં
 સમાવી દે ! મારો ધોર નરક સિવાય ક્યાંએ વાસ થવા ભાગ્ય નથી !
 મિત્રો અને સુહૃદો ! આ પાપી આત્માનો અંતિમ સંસ્કાર કરી દો !
 દેવીઓ ! આ દુષ્ટાત્મા ઉપરનો માહ તમારા મનમાંથી કાઢી નાંખો !
 શિવ !! શિવ !!! હું ક્યાં જાઉં ? શું કરું ? અને કેવે પ્રકારે આ ધોર
 પાપથી છુટું ? ”

આ પ્રમાણે છુટું ગળું મુકી દેહ તથા વસ્ત્રાદિનું જ્ઞાન બુલેલા
 મુંજરાજને રડતો અને પશ્ચાતાપ કરતો જોઇ વત્સરાજ, સંબંધીઓ
 અને રાણાઓ વગેરે સર્વ જનો મહા મહારાટમાં પડ્યાં. મુંજરાજે
 નિશ્ચય કર્યો કે વિશ્વાસવાતી અને બાળવાતીનું પ્રાયશ્ચિત એજ છે
 કે જીવતે ચિત્તામાં પ્રવેશ કરી પોતાના પ્રાણને પરલોક મોકલાવવો. એ
 નિશ્ચય ઉપર આવી તેજ પ્રમાણે ચિતા ખડકાવવાની તૈયારી કરાવી. તે
 જોઇ વત્સરાજે માજી મુખ્ય પ્રધાન બુદ્ધિસાગરને ત્યાં જઈ તેને સર્વ
 હકીકતથી વાંકફ કરી સલાહ પુઝી કે-“ બોજને મે બચાવ્યો છે, પણ
 કેવા પ્રકારે પ્રાસિદ્ધ કરવો ? કેમકે પ્રસિદ્ધ કરતાં મુંજરાજ પોતાના
 હુકમના થએલા અપમાનથી મારું કાસળ કહાડવા કીતો રાખે તો
 નિમાજ પદતાં મસજીદ કોટે વળગે તેવો ઘટ થઇ પડે માટે સ્થાપ
 મરે નહિ અને લાડી ભાગ નહિ તેવો ઉપાય બતાવો, જેથી મારું,
 મુંજનું અને બોજનું શ્રેય થાય. ” આ પ્રમાણે વત્સરાજનાં વચન
 સાંભળી બુદ્ધિસાગરે કહ્યું કે “ યોગીરાજે બોજને સજીવન કર્યો છે
 આવી મતલબના ઠાક રચી બોજને મુંજ આગળ રજુ કરો. ”

તદાંતરે વત્સરાજે તેજ પ્રમાણે કર્યું અને બોજને મુંજ આગળ
 રજુ કર્યો; એટલે તો નાસ પામેલું ધન ફરી પ્રાપ્ત થવાથી જેમ ધના-
 ધીસ આનંદ પામે છે તેમ બોજને જોઇ મુંજ આનંદ પામ્યો અને

હી હોયે થઇ ભેજને જાતી સગસો ચાંપી મસ્તક ચુંગી તેના અ
ગાડી પોતાના પાપની મારી માગવા લાગ્યો. તે જોઇ ભેજ કાકાના
ચરણમાં પડી કહેવા લાગ્યો કે—“ નેવનાં પાણી મોલે ચઢવા શરખો
અયોગ્ય પ્રકાર ન કરો—જેને હું પગે પડવા અને ક્ષમા માગવા યોગ્ય
છું, તેની આગળ આપ નમન અને ક્ષમા માગવાનો પ્રકાર કરો છો.
એથી હું પાપનો અધિકારી થાઉં છું. જે હરિની ઇચ્છા હોય છે તેજ
નિરંતર થયા કરે છે, મનુષ્યનું ધર્મ્યું કશું જનતું નથી. હે તાત !
ચએકી વાત માટે જરા પણ શે.ય કરવો યોગ્ય નથી; કેમકે ઇશ્વરની
પ્રેરણાથી જે થયું છે તેમાં તમારો શે. દોષ છે ? સુખ દુઃખ સર્વ
કર્માર્થીન છે તેથી તે વિષે મનમાં મહું લગાડવાનું જરાએ પ્રયોજન
નથી. ” આ પ્રમાણે ભોજરાજનું નીત પ્રીત અને નિઃપ્રપંચ યુક્ત
બોલવું સાંભળી સર્વ કોઇ તેની ધૈર્યતા અને સુજ્ઞતા માટે ધન્યવાદ આપવા
લાગ્યા અને મુંજ તો તેના આ મહાન ગુણોમાં લીન થઇ તેજ ક્ષણે
તેને રાજ્યનો ભાર સોંપી પોતે પોતાના દેહનું સાચક કરવા તપોવનમાં
પોતાની સ્ત્રી સહિત તપશ્રય કરવા ચાલી નીકળ્યો. ધન્ય છે એવા
ભવભીડ ભુપતિને ! !

ભોજરાજ સંવત ૧૦૩૯ માં નાની વયે રાજ્યની લગામ હાથ
ધરી બુદ્ધિસાગર મંત્રીને મુખ્ય મંત્રિ પદ ઉપર નિમત કરી, તથા
વત્સરાજને ઉત્તમ અધિકાર આપી, સુજ સલાહકારોની સલાહ અને
નીતિને અનુસરી પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવા લાગ્યો. પોતાના અતુલિત
જળથી તેણે શત્રુઓના જળને તોડી નાંખ્યું, રાજ્યમાં અનેક પ્રકારનો
સુધારો વધારો કરી અને પ્રજાની અગવડતાઓને અળગી કરી વિદ્યા-
કુશલની અભિવૃદ્ધિ કરવા તરફ તેણે મન દોર્યું. અર્થાત્ પુર્વ કાળમાં
વિદ્યતા સંસારના કલેશમાંથી મુક્ત થવા માટે સંપાદન થતી હતી
તેજ વિદ્યતા ત્યાર પછી અનુરાગીઓથી સંસાર સૌખ્યનું આસ્વાદન

કરવા માટે કાળે કરીને સંપાદન થવા લાગી અને હવે તો પૃથ્વીપતિ-
ઓને વિદ્યા રહિત જોઇને તેજ વિદ્વા પ્રતિદિવસ અસ્ત થવા લાગી
છે અર્થાત્ વિદ્વાની કદરજ રહી નથી. અહો ! એ શું ઓછા દુઃખની
વાત છે ? આ રાજર્ષી, ભટ્ટહરીજીનાં અમુલ્ય વચનોને લક્ષમાં રાખી
વિદ્વાનો, કારીગરો અને બુદ્ધિવંત નીતિમાનોને ચાહવા લાગ્યો; એટલુંજ
નહી પણ આર્થ કળાઓને પુર્ણ ચઢતીના શિખર ઉપર ચઢાવી
નામને અમર કરવા લાગ્યો.

એ ભોજરાજ વિદ્યાને ઉનેજન આપનાર, મહાદાની, શુરવીર,
ધૈર્યવાન, ચતુર, સમયનો જાણુનાર, કદરદાન. ગુણગ્રાહી, નીતિવંત અને
દેશાત્મનિ કરવામાં અતિ ખતિલો હતો; જે કારણને લીધે તે મહાન
યશસ્વાની દેશ દેશમાં કીર્તી વિસ્તરી હતી તે અઘાપિ સુધી પણ જાણી
થવા પામી નથી એ કાંઈ ઓછા આનંદની વાત નથી ! માટેજ નામ
રહુદો ઠક્કરો, નાણાં નવ રહુત, કીરતી હાંદાં કોટડાં. પાડયાં
નાંહિ પડત ! વળી એ ભોજરાજની સલામાં ૧૪૦૦ પ્રખ્યાત
પંડિતો વિદ્યમાન હતા, તેમાં કાલિદાસ, ભવભૂતિ, માધ, બલભદ્ર,
મયુર, મલ્લિનાથ, બલ્લાલ, શંકર, વગરૂચિ, દાંડી, રાજશેખર, ક્રોડચંદ્ર
અને કવિશેખર આદિ મુખ્ય પંડિતો હતા. જે કે આ નામોવાળા
પંડિતો ક્યારે અને કોના વખતમાં થયા ? તે વિષે અનેક સ્વપ્નને
જન્મ મળે છે; પરંતુ તે વાતનો નિર્ણય કરવા પુરતાં પ્રમાણો ન
હોવાથી મનમાંથી શંકા નિવારણુ થતી નથી અને મન વિકલ્પ-
વંત થાય છે. જેમ ભોજ નામના રાજા પણ ધણા થયા છે, તેમ
કાલિદાસ આદિ નામોવાળા પંડિતો પણ ધણા થઇ ગયા છે, તેથી
કયા ભોજના વખતમાં કયો કાલિદાસ કે કયો પંડિત હતો ? તે
વાતનો અંત આવે તેમ નથી માટે તે અનંત વાતને બાજુ ઉપર
મુકી માત્ર તેઓના ગુણ અને વચનામૃતનો આનંદ લઇ મન થવું
એજ ઉત્તમ છે.

એ ભોજરાજને જ્ઞાન અને વિદ્યાની અભિવૃદ્ધિ માટે વિશેષ ઇચ્છાસા શા કારણથી અને કોના ઉપદેશથી થયું ? તેનો વૃત્તાંત આમળ કહેવામાં આવશે, તે વાંચી સકળ સુત્ર વાચક વર્ગ વાંચક થશે; તદ્દપિ અત્રે એટલું તો કહીયું કે ભોજરાજ ગુણના પાત્ર રૂપ હતો તે તેમાં ગુણોનો પંડિતો દ્વારા સંચય થયો હતો; પરંતુ જો તે છિદ્ર-યુક્ત પાત્ર હોત તો તેમાં ગુણો રૂપ અમૃતરસનો સંચય થાતજ નહીં અને સર્વની મહેનત વૃથા જાત, પણ ભોજરાજ ગુણગ્રાહી અને વિદ્યાવિદ્યારસીજ હતો, તેથી કોઈની કડોર ઉક્તિ પ્રત્યે પણ લક્ષ ન આપતાં માત્ર પોતાની મહત્તા વિચારી દેશનો ઉદ્ધાર કરવા અહર્નશ ઉત્સાહી રહેતો હતો. ધન્ય છે એવા નેકનામી દેશોત્કર્ષક નરવરને ! કે જેણે પુષ્કળ કાળ ધનનો ભોગ આપી આર્યોને આનંદિત કર્યા.

જ્ઞાતા વાચકો ! ઉપર વર્ણવેલા ધારાધીશ મહારાજની હજુરમાં જે કાલિકનો ભક્ત કાલીદાસ પંડિત હતો તે કાસ્મિરનો રહીશ તથા કુમારસંભવ, રઘુવંશ, મેઘદૂત, શાકુંતલનાટક, ઝકતુમંહાર, વિક્રમો-વંશી માનવિદ્યામેય, શૃંગારતત્ત્વ, શ્રુતમેય, પ્રશ્નોત્તરમાલા, અસનજાદુર્યાશ્વનાટક વગેરે અપુર્વ ગ્રંથનો કર્તા હતો. તેજ મહાકવેકાલીદાસ ભોજરાજના ત્રણ રત્નોમાં મુખ્ય રત્નરૂપ હતો એમ ત્રણ જણ એાનું કહેવું છે. પણ તે વાત કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે પ્રમથચિન્તામણનો કર્તા તથા જ્યોતિર્વિદ્યાભરણ ગ્રંથનો કર્તા કહે છે કે— વિક્રમરાજની સમામાં ધનવંતરી, ક્ષપણક, અમરસિંહ, શંકુ વેતલમટ્ટ, ઘટકર્પર, કાલીદાસ, વરાહમિહિર અને વરગ્નિ એ નવરત્નો હતાં.” આ ઉપરથી સુત્ર વાચકો તો જાણીજ નશે કે તે કવિ કાલિકાસ અને ભોજરાજ (વૃદ્ધભોજ કે લઘુભોજ) ની સભાનો શૃંગાર કવિ કાલીદાસ ખાસ જુદોજ છે.

ભોજરાજનો માનિતો કાલિકાસ તો બધું કરીને એક સિદ્ધાનમરી

(હાલ જેને વરંચુળ કહે છે તે ગામ) નો રહીશ હતો. જાતનો તે-
લંબી બાહુ અને સંસ્કૃત ભાષાનો પુણ્યવેતા મહાન કવિ હતો. મેલો
પુત્ર ? તથા વિદ્યાર્થી ? અને કેવા પ્રકારે બોજરાજની સભામાં મુખ્ય
પંડિતની પદવીને પામ્યો ? તે વિષે કશું હજુ પ્રકાશમાં આવ્યું નથી.
આ કાલિદાસ શૃંગાર રસની મૂર્તિરૂપ હતો. તેની વૃત્તિ એક વિશ્વાસ-
વતિ વેસ્થાના વિશ્વાસમાંજ નિવાસ કરતી હતી. તેણે શૃંગારરસાષ્ટક,
પુષ્પબાહુવિકામ, લોજયંપુ, લોજપ્રબંધ, શમાયણ્યંપુ, રયામ-
લાદંડક અને નળોદય વગેરે ઉત્તમ ગ્રંથો રચી જગતનું મન આક-
ર્ષી લીધું છે. આ મહાકવિ કાલિદાસના માટે ધર્મીક દંતકથાઓ પ્ર-
ચલિત છે; પરંતુ કંઈ ખરી હશે ? તે વિષે કશું પ્રમાણ મળતું નથી.
દ્રાષ્ટ કહે છે કે માધ્યજ્યે બોજરાજની પુત્રીના મેહેણાથી દ્વેશ ધારી
બકરાં ચારતા મૂર્ખ બાહુજને વગડામાંથી પકડી લાવી ડોળમાં લાવી
બોજરાજ સાથે યુક્તિવડે બેટાડી બેજની પુત્રીનો ભરથાર બનાવ્યો,
પણ બોજ પુત્રી મહા વિદ્યાવંત-વિચ્છિન્ન હોવાથી તેણે તેને મૂર્ખ જાણી
મેહેલની બારીએથી ફેંકી દીધો અને ત્યાર પછી તે મૂર્ખ આશાભંગ
થઈ મરણ આદરવા તૈયાર થએલો એક જળાશયમાં પડી આત્મઘાત
કરવા લાગ્યો. તે સ્થળે રહેલ કાલિકાના મંદિરમાંથી કાલીએ બાહુજ-
નો ઘાત થતો જાણી તેને અટકાવ્યો અને ઘાત કરવાનું કારણ જાણી
કાલિ પ્રસન્ન થયાં. કાલિનો દાસ હોવાથી કાલિદાસ નામ સ્થાપન
કરી પુનઃ બોજ પુત્રીના મેહેલે ગયો અને પોતાની અદ્વિતીય વિદ્યા-
શક્તિ દર્શાવી બોજની પુત્રી સાથે રંગભોગ ભોગવવામાં લાગ્યશાળી
થયો અને એજ વિદ્યાબળથી બોજરાજના પ્રીતિ તથા વિશ્વાસના પરમ
પાત્રરૂપ થયો.

કેટલાક કહે છે કે સત્યવાન રાજાના ધર્મસેતુ નામના પ્રધાનનો
પુત્ર બુદ્ધમણી અને તેજ રાજાની અંધકલિલા પુત્રી એ બન્ને જણ

એકજ પાઠશાળામાં વિદ્યાભ્યસન કરતાં હતાં. પ્રધાન પુત્ર વડો નિશા-
ળાઓ હોવાથી બીજા વિદ્યાર્થીઓની દેખરેખ રાખતો હતો. એક સમય
તે પ્રધાનપુત્રે રાજપુત્રીના મનહર રૂપને જોઇ કેવળ કામ વિચ્છન્ન થઇ
પોતાની સાથે પાણી ગ્રહણ કરવાની રાજકુમારીને વિચારણા જણાવી;
પરંતુ તેણે તે વચનનો તદ્દન અનાદાર કર્યો; એટલુંજ નહીં પણ તેનો
કઠોર શબ્દોત્તરે નિરસ્કાર કરી ધમકી આપી ફરીથી જરાપણ આ
વિષે ક્ષિત્યાત્ત ન કરવા સખ્ત તાકીદ આપી, પણ વિષયાંધ પ્રધાન-
પુત્રે તેની દરકાર ન રાખતાં જણાવ્યું કે—“ ઠીક છે જોઇ લેવાશે, હુંજ
ખરો કે જે મારું વચન નહીં મને તો કાંઈ એવા મુર્ખ સાથે
સંબંધ જોડાવી દઉં કે આખો જન્મારો ઝુરતાંજ જાય. ” આવાં વ-
ચનો સાંભળી રાજકુમારીએ જણાવ્યું કે “ જ જા ગુલામ જે ઇશ્વર
ધાર્યું હશે તે થશે, ભુખે પ્રાણ જતાં લગી પણ સિંહનાં બાળકાં ધાસને
નહીં ચરશે ! તું શું કરી શકે તેમ છે ? ”

આ પ્રમાણે પરસ્પર ચક્રમક ઝરવાથી રાજ કન્યાએ પાઠશાળામાં
આ પું બંધ કર્યું અને કેટલોએક વખત જતાં તે વાતની યાદી જરા
પણ તેના મનમાં રહી નહીં; પરંતુ પ્રધાનપુત્રે તે ડાંસ મનમાં રાખી
કુંવરીના પિતાના કહેવાથી યોગ્ય વરની શોધ કરવાનું કામ તેણે માથે
લીધું અને દેશવિદેશ ફરી મહા મુર્ખ શિરોમણી બ્રાહ્મણના છોકરાને
ગોવાળનું કામ છોડાવી પકડી લાવી ખાવા પીવા અને વસ્ત્રાલંકારની
સુશ્રુષાથી દેદિધ્યમાન બનાવી તે રાજકુમારી સાથે પાણીગ્રહણ કરવા-
નો ઠાઠ રચી દીધો.

દૈવ સંયોગે તેની ધારણા પાર પડી, પણ ન્યારે સુઘડ ચંદ્ર-
વદની ચતુરાએ પોતાના પતિને મુર્ખ જણ્યો અને તેમાં જે બદામની
બુણ્ણી પણ ન જોઇ ત્યારે તેને ધમકી આપી, કાંઈ વખતે આ દેશમાં
જાહેર ન થતાં અન્ય દેશમાં આજુ ઇવન માળવાની સખ્ત બલામણ

આપી રાત્રિના સમયે કહાડી મુક્યો. એટલે તે બિચારો તળાવની પાળ ઉપર આવેલા કાલિના મંદિરમાં આપઘાત કરવા તૈયાર થયો તેથી બહાહત્યા ચોટતી બેઠ કાલિ પ્રસન્ન થયાં અને તેની જીભ ઉપર સરસ્વતીના બીજ મંત્ર વાળી મહાન કવિ-પંડિત બનાવી બેજ-રાજની સભામાં ભાગ્યોદય થવા વરદાન આપ્યું. વરદાન બળથી વિદ્વાન થઈ મંદિરમાં તે કાલિદાસ સ્તુતિ કરતો હતો ત્યાં પોતાનીજ વિવાહિત રાજ્યકન્યા સખિયો સહ દેવી પુજન કરવા આવી અને એ વિદ્વાન સાથે પ્રસંગોપાત્ત થતાં પરસ્પર ઓળખાણ પડી એટલે પોતાથી થએલી ભુલનો અપરાધ ક્ષમાવી પતિને પૂર્ણ પ્રેમસહ પોતાના આવાસમાં લઈ ગઈ. તદનંતર બેજ ભુવાળની બેઠ લીધી અને બેજની મુજનો વાળ થઈ પડ્યો. તેણે અવર્ણનીય વિદ્વાતથી જગતના જન મંડળનાં મન રંજન કરી પોતાના નામને અમર કર્યું.

પ્રેમી પાડકા ! આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ વિષેનાં ભિન્ન ભિન્ન વૃતાંતો છે; તોપણ એટલું તો નિર્વીવાદ છે કે કાલિદાસ જાતનો બ્રાહ્મણ મૂર્ખ, સ્થિતિનો બકરાં ચારનારો અને કાલિ પ્રતાપથી પ્રવર પંડિત થએલો તથા બેજરાજની સભાનો શત્રુગાર હતો. તે તેના ગુણને અગ્રદંભી અન્ય દંતકથાને અળગી મુકી તેના કવિતામૃતનો આસ્વાદ લેવો એજ આપણી ફરજ છે માટે બેજ અને કાલિદાસ વચ્ચે થએલા વિનોદી વૃતાંતથી વાકફ થવા નીચેનાં વૃતાંતો વાંચો કે જેથી આજસ અલ-ક્ષમી, ચિંતા શોક, અજ્ઞાનતા, અક્રાંતા અને નિષ્કૃતાદિનો લય થઈ સુવિચાર, સુગતા, હિંમત, ધૈર્ય, સમય મુચકતા, વાક્ય ચાતુરી, આનંદ, દેશાભિમાન, પ્રેમભક્તિ અને ઉત્સાહ પ્રકટ થાય તથા પુનઃ વિજ્ઞાની અભિવૃદ્ધિના અંકુરો હૃદયમાં સ્પુરાયમાન થાય એટલે જ જ રંભ સદા વરસે. તથાસ્તુ !

વાર્તા પહેલી.

ભગવાનનાં નામ

જેઓ પરાપકાર કરતા નથી તેમનું જીવિત તો સાવ નકામું જ છે.

ભગુદરિ

એક સમય ધારાપતિ ભોજ ભૂપાળ ઉપવન તરફ ફીડા કરવા જતા હતા. તે વખતે એક ગોવિંદ નામનો વિશ્વર રહામેથી આવતો હતો, તેણે ભોજ ભૂપાળને આવતા જોઈ આશિર્વાદ ન દેતાં આંખ વીંચી આડે રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. આ આશ્ચર્યકારક બનાવ જોઈ ભોજ ભૂપાળે ભૂદેવને બાવ સહિત પુછ્યું કે— હે ભુસુર ! તમે મને જોઈ સ્વસ્તિ વચન ન કહેતાં આંખ વીંચી આડે રસ્તે ચાલો છો તેનું શું કારણ છે ?” બ્રાહ્મણ બોલ્યો. “હે ભૂપતિ ! આપ ગૌબ્રાહ્મણના પ્રતિપાળ છો એથી આપનો મને ભય નથી કે મને કાંઈ પણ નુકશાન કરશે અને તેથીજ નિડર થઈ કહું છું કે તમે સ્મૃદ્ધિ છતાં કોઈ દીનજન કે વિધાવંતનાં દુઃખ કાપવા દાન દઈ આશિર્વાદ મેળવતા નથી માટે મળેલી સ્મૃદ્ધિ ન મળેલા જેવી છે. દાન અને ભોગ રહિત ધનનો સર્વદા નાશ થાય છે; કેમકે ધનની દાન, ભોગ અને નાશ એ ત્રણ ગતિ થાય છે. જે માણસ દાન દેતો નથી વા ઉપભોગ કરતો નથી તેના ધનનો નાશ થાય છે. એટલા માટે જો ધન હોય તો દાન પણ દેવું અને ઉપભોગ પણ કરવો. સરાણુ ઉપર પેલ પાડેલો મણી, સંસ્ત્રથી ખાયલ થયેલો પણ યુદ્ધમાં જય મેળવનાર લડવૈયો, મદ અરવાથી ક્ષીણ થયેલો હાથી, શરદ ઋતુમાં સુકાયેલા કાંઠાવાળી નદીઓ, બીજનો ચંદ્રમા, રતિ રમણમાં યુગ્મન વગેરેથી મર્દન થયેલી નવલ વધુ અને જેઓએ માગણુ મનુષ્યોને પોતાનો વૈભવ આપી દીધો છે એવા મનુષ્યો, એ સર્વ શાબે છે. સારાંસમાં એજ કે માણસે દાન અવશ્ય દેવું જોઈએ. મારવાડમાં મેલની વૃષ્ટિ મળી, બુખ્યાને ભોજન

આપવું અને દરિદ્રિને દાન દેવું, એજ સફળ છે. બાર્યામાં ભરવાથી કશું ફળ નથી, પણ ખાલીમાં ભરવાથી કાંઈક ફળ મળે છે. જેમ રોગીને ઔષધ આપવું હિતકારી છે, પણ નિરોગીને ઔષધ આપવું નકામું છે તેમ ગરીબને દાન ન દેતાં મુખીને દાન દેવું પણ નકામું છે. દાન ભોગ રહિત જેના દિવસો જાય છે તેનું લવારની ધમણ જેમ શ્વાસ લે છે તેમ શ્વાસ સહિત જીવન જાણવું અર્થાત્ લવારની ધમણ શ્વાસ લે છે પણ જીવન રહિત છે તેમ અદાતાજન શ્વાસ લે છે પણ જીવન રહિત છે. તાત્પર્ય એજ કે ધમણ અને મનુષ્ય બન્ને શ્વાસે-શ્વાસ લે છે, માત્ર દાન ભોગ કરે તો મનુષ્ય જીવન સફળ ગણાય નહીં તો શ્વાસોચ્છ્વાસ સહિત પણ ધમણ જેવું વ્યર્થ જીવન ગણાય છે. માટે આપ અદાતા છો, જેથી આશિર્વાદ દેવાનું ફળ શું ? પ્રાતઃકાળમાં અદાતાનું મુખ જોવાથી આખો દિવસ નુકશાનમાં જાય છે માટે આપનું મોં ન જોવા મેં આંખો વીંચી લીંચી. જેમ નપુષકને સ્ત્રી ચાહતી નથી તેમ જેની પ્રસન્નતાથી લાભ અને અપ્રસન્નતાથી હાનિ થતી નથી તેવા નરની આગળ ચાચના કરવા ચાચકો ચાહતા નથી. મારા પિતા ત્યારે કાશીજીએ જતા હતા ત્યારે મેં પુછ્યું હતું કે હે પુત્ર ! મને કરવા યોગ્ય શું છે ? તે શિખામણ આપતા જાઓ. ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ! મંત્રિ, નપુષક અને સ્ત્રીઓના વસ્ત્ર થએલો જે રાજા હોય તેની સ્વપ્ને પણ સેવા ચાહીશ નહીં. દુષ્ટ પ્રધાનોથી વીંટાયેલો રાજા હોય તે રાજાના આશ્રયમાં રહેવું એ બે મોટાં પાપ છે; કેમકે તેવા રાજાઓની પાસે રહેવાથી સન્નજન જતોનો નિભાવ થતો નથી. જેમ હિતકારી નિતિયુક્ત વચનો બાળકનાં કહેલાં પણ માનવા યોગ્ય છે, અને અહિતકારી અનીતિ યુક્ત વચનો જે બ્રહ્માજીનાં કહેલાં હોય તોપણ માનવા યોગ્ય નથી. તેમ સંપત્તિએ કરીને હીન હોય તેવો રાજા જે ગુણોના સ્થાનરૂપ હોય તો સેવવા યોગ્ય છે, પણ તેથી વિપરીત

હોય તો સેવવા યોગ્ય નથી; કેમકે ગુણોના સ્થાન રૂપ રાજ સંપત્તિ હીન હોય પણ વખત આવ્યે આશ્રિતના દરિદ્રને દુર કરે છે અને સેવા સફળ થાય છે, પણ ગુણ રહિત રાજ સંપત્તિવાન હોય તો પણ તે સેવાની કદર જાણતો નથી માટે તેની સેવા નકામી છે. હે રાજન! કર્ણ, દંતીવી, શ્ચિની, હરિશ્ચંદ્ર તથા વિક્રમાદિ ઉદાર દાનેશ્વરીઓ પર-લોકમાં બીગળ્યા છે છતાં લોકને દીપાવે છે અને પોતાનાં ઉત્તમ દાનો વડે ઉત્પન્ન થયેલા નવ ગુણોએ કરી પરલોકમાં ગયા છતાં પણ નિરંતર પૃથ્વીમાંજ વસે છે તેમ શું બીજા રાજ્યો આ લોક અને પરલોકને દીપાવે છે? કદિજ નહિ; કેમકે અદાતા લોકોની ઉદારતા અને ચતુરર્થ કદિ શોભાને પામતીજ નથી. આ ક્ષણભંગુર દેહ તો એક દિવસ ગમે તેટલી સાચવણી કર્યા છતાં પણ પડી જનાર છે તો તેની કડમડ સાચવ્યા કતાં તો યશ સંપાદન કરવો કે જંથી મરણ થયા પછી પણ જગતમાં નામ સંજીવન રહે છે. ચાહે તો પંડિત મૂર્ખ, સમજ, નિર્માળ, ધનવાન કે દરિદ્રિ હો, તદપિ તે સત્ત્વજાનું મૃત્યુ તો સમનજ છે માટે જે વેહેલી ગંગા વખતે માગે જતાને પણ અંજળી પાણી પીવા દીધું તેજ ખરૂં છે. જે પુરૂષ બળ, કળા, કુળની મર્યાદા, લાજ અને દાન ભેગી રહિત છે તેનું જીવ્યું લેખમાં ગણાતું નથી, પણ આયુ અલેખે ખેત્યું ગણાય છે. ”

આ પ્રમાણે પ્રમાણ સહિત નીતિ વચનો સાંભળી ભોજ ભુપાળ તેનાં બેધ વચનો ઉપર તક્ષીન થઇ હર્ષાશ્રુ સહિત બોલ્યો કે—“ હે દિગ્મેતમ આ સંસારમાં દમેશાં મીઠાં વચનો બોલનારાં મનુષ્યો! બધાં છે, પણ હિનકારક કાવાં વચન કહેનાર અને સાંભળનાર મનુષ્યો! શોડાં પણ મગવાં મુશ્કેલ છે. જે હિતચિંતક છે તે મીઠાં વચન બોલનાર નથી અને જે મીઠાં વચન બોલનાર છે તે હિતચિંતક નથી. જેમ કાવાં ઓસડો રોમનો નાશ કરી સુખ આપે છે, અને મીઠાં

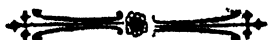
આસડા તાપાદિ રોગોને મટાડતાં નથી તેમ કડવાં વચનો પણ સુખ આપનાર છે, પણ મીઠાં વચનો સુખ આપનાર નથી; માટે કડવા બોલ કહી હિત કરનાર મિત્રો મળવા દુર્લભ છે. આપે જે કડવાં આપડોના ધુંટડા સમાન પથ્ય વચનો કહી મારા અપયશ રૂપી રોગને ટાળી ચિત્તને જાગ્રત કર્યું છે તે માટે હું આપનો અત્યંત આભારી છું અને ઇચ્છું છું કે આપ જેવા સન્મિત્રોની સંગતિ સદા સર્વેશ્વર મને સમર્પણ કરે. ”

આ પ્રમાણે બોલી અતિ માન સહિત ભોજરાજ એક લાખ રૂપિયા ચરણમાં મુકી બોલ્યો કે—“ હે ભૂમીંદ ! આપનું નામ શું છે ? તે કૃપા કરી દર્શાવો. ” બ્રાહ્મણે પૃથ્વી ઉપર પોતાનું (ગોવિંદ) નામ લખી અતાબ્યું એટલે નામ વાંચી ભોજ ભૂપાળે કહ્યું કે—“ હે વિપ્રવર ! આપ નિત્ય પ્રત્યે રાજભુવનમાં પધાર્યા કરો, આપને કોઈ મના કરશે નહિ. વળી અન્ય વિદ્વાન, કવિ, દીન, દુઃખી જનોને પણ આપ હર્ષ મહિત અહિંચાં લાગ્યા કરો અને મને નિરંતર મારા શ્રેયનો માર્ગ અતાવ્યા કરો. ”

તદંતર રાજ અત્યંત દીનજનો તથા, ગુણીજનોને દાન દેવા લાગ્યો; જેથી દુક સમયમાં દેશ વિદેશમાં તેનો વિશેષ પ્રશંસા વધી અને તેથી વિદ્વાનોનો પાષિંદો તથા દીનજન રક્ષક બન્યો. જ્યાં ત્યાંથી વિદ્વાનો, કવિઓ અને કારીગરો પોતાના હજુર આવવા લાગ્યા તથા તેણે સર્વ જણાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી દાની શિરોમણિ પદ પ્રાપ્ત કર્યું. વળી ભોજ ભૂપાળે પોતાના શહેરમાં એવો ઢંઢેરો પીટાગ્યો હતો કે “ એક વર્ષની અંદર જે ન ભણ્યા હોય તેમણે ભણવું, પણ જો વર્ષની આખરે જે મૂર્ખ માલમ પડશે તેનાં ઘર સરકાર હસ્તક કરી વિદેશી વિદ્વાન વિપ્રોને સોંપવામાં આવશે. તેમ મહા કવિને એક લાખ રૂપિયા, પદિતને પચાસ હજાર, શ્લોકાર્થ સમજવનારને એક ગામ અને અર્થ સમજના પડી બીજને સમજવનારને અરધું ગામ આપવામાં આવશે. ”

આ પ્રમાણે દેવે દેવી લોકોને આસ મુખી બનાવવા માટે ઉત્સાહ વધારવા દ્રવ્યાદિ વર્ણનેની જે જે સહામતા જોઈએ તે તે આપવા ઠરાવ કરી આર્થ પ્રજ્ઞની ઉન્નતિ કરવા ભગીરથ મત આદર્યા. વાહ એવા દેશ દાઝવું ધરાપતિને અનંતાનંત બન્ધવાદ છે !!

વાર્તાનો સાર એ છે કે-મૂમિ ઉપર જન્મ લઇ જેણે સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધવા અર્થાત્ લોકોનું કલ્યાણ વિચાર્યું નહિ તેનું જીવિત ધિકારવા યોગ્ય છે; કેમકે શક્તિ છતાં ન તો પોતાના પંડને ખારથી પોષણ કરે કે, નહિ તો પરના પંડને પોષણ કરવા વૃત્તિ કરે તો, તેનું જીવન બકરીના મળાના આંચળ સમાન નકામું છે. જેણે પરોપકાર બુદ્ધિ ઉપયોગમાં લીધી નથી તે મનુષ્ય રૂપે પશુ છે તે કેવળ પૃથ્વીને બારે મારવાળ અવતરેલ છે. માટે જન્મ ધરી મનુષ્યે પોતાનું અને પરનું જેમ અને તેમ પૂર્ણ કાળજી સહિત લાલું કરવું, જેથી આ લોક અને પરલોકમાં મહાન સુખ સંપાદન થાય છે.

વાર્તા બીજી.

મહાત્મા પુરુષોત્તમ દર્શનજી પુણ્યકારક છે; ધરણ્ય કે મહાત્મા જનો સાક્ષાત્ જંગમ તીર્થરૂપજ છે. જો કે તીર્થ પુણ્યરૂપ છે ખરાં, પણ તે કેટલોક કાળ વીત્યા પછી રૂળ આપે છે; પરંતુ મહાત્મા મહાશયો તો તત્કાળજ રૂળ આપનાર છે. વૃન્દચણકૃપ.

કાંઈ એક ગામડામાં એક અક્ષર શત્રુ બંધણ રહેતો હતો, તેને એવો વિચાર થયો કે-ધારાપતિ ભોજરાળ મહા શત્રુભરી છે, પરંતુ વિદ્વાનોનો પેષિદો છે અને હું તો વિજ્ઞાના સંસ્કારથી કેવળ વેગળ છું તો તેવો કાળો અક્ષરને કુટી મારનાર હું તે ભોજને કાંઈ પ્રકારે

રીજી શકું તેમ નથી; તોપણ જો ભાગ્ય પ્રબળ હશે તો ઉદ્યમ નિષ્ફળ જશે નહીં. કહ્યું છે કે-મનુષ્યના શરીરમાં આલસ્ય એજ મહાન શત્રુ છે. ઉદ્યોગ જેવા કાંઈ પણ બંધુ નથી, માટે ઉદ્યોગ કરનાર પુરૂષ દુઃખી થતોજ નથી. ઉદ્યમ વિના કદી પણ દારિદ્ર્ય જનારજ નથી. જગતમાં અનેક ગુણ સંપન્ન મનુષ્યો હોય, પણ જો દારિદ્ર્યાવસ્થા ભોગવતો હોય તો, તેથી મરણ હજાર મણે કરજો સાઈ છે, કેમ કે નિર્ધન પુરૂષ અને સ્મશાનમાં સુતેલા મુડદું એ બંને કામ કરવામાં સમાનજ છે; અર્થાત્ જેમ મુડદું પણ જીવન શક્તિ વિના કશું કામ કરવા શક્તિમાન નથી તેમ નિર્ધન જન પણ પૈસાની શક્તિ રહિત હોવાથી કશું કામ કરવા શક્તિમાન નથી. અહા ! એક દરિદ્રિ માણસે સ્મશાનમાં સુતેલા મુડદાને કહ્યું કે-હે મિત્ર ! હે શય ! તું ઉઠ અને મારું દારિદ્ર્ય લઈ તારું મરણ સુખ મને આપ. આવું વાક્ય સાંભળી શય અપ્રોલ રહ્યું. કારણ કે દારિદ્ર્યથી મરણ હજાર વાર સાઈ છે, અર્થાત્ મરણ એક વખતજ પ્રાણ ગત કરી દેછે. પણ દારિદ્ર્ય તો ડગલે ડગલે રીઝાવી રહ્યા પ્રાણ ગત કરે છે; માટે હું પણ એ દરિદ્રનો દોસ્ત હોવાથી પારાવાર દુઃખ વેહું છું, જેથી સાહમ કરી દારિદ્ર્યને દેશવટો દેવરાવવા ઉદ્યમ તો કરું. જો ઉદ્યમ કરતાં પણ ભાગ્ય મારી નહીં આપશે તો પછી કાનો દોષ છે આમ બીજાવૃત્તિ કરવાથી “ બીજનાં હાંધાં છીંકે ચઢે નહીં. ” એ કહેવત પ્રમાણે કાંઈ દારિદ્ર્ય દૂર થવાનું નથી. કાં તો દરિયો કે કાં તો દરબાર સેવે તોજ ધરબાર જરદાર થઈ પરવારનું પોષણ કરવા શક્તિમાન થવાય છે. છું તો નિરક્ષર-અબણ, પણ ભોજરામ મહા દયાળુ અને ગાઆલણુ પ્રતિષ્ઠા છે, તેમ વળી તેમના હરબારમાં કાળિદાસ જેવા જ્ઞાનિનું, પદ્મનું અને દેશનું મૂર્ત્યુ અભિમાન ધરાવનાર નર રત્ન સૂપણી વિદ્યામાન છે, તેથી તેઓ આશ્રયવડે કરીને પણ સુખની કલા સંપાદશે એમ મન પ્રતીતિ આપે છે માટે ત્યાં જવું અને ભાગ્યની રમના બેવી

એતો સત્ય સંકલ્પજ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રયાણ કર્યું અને કેટલીક મુદતે ઉજ્જયનીએ આવી પહોંચ્યો અને ધર્મજ્ઞાણમાં મુકામ કરી, ભોજન જમી વિશ્રાંતી લઇ શ્રમરહિત થયો.

શ્રીજી દીવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉડી શૌચક્રિયા, દંતધાવન, સ્નાન-આદિ ક્રિયાઓ કરી શિવ પૂજન સંધ્યા વગેરે ખટકર્મ કરી પ્રથમ કવિવર કાળિદાસનું ઘર પુછતો પુછતો જઇ પહોંચ્યો. નમસ્કાર કરી વિનય પૂર્વક દીનવાણીથી કવિંદ્રને વિનવવા લાગ્યો કે—“હું બિશુક બ્રાહ્મણ છું અને દારિદ્ર્યને દૂર કરવા આપ દયાળુ મુરજી બ્રાતા અગાડી દૂર પંથથી આવ્યો છું. પરંતુ હું અભણ છું, રાજ્યની ભેટ લેવાથી કેવળ અજ્ઞણ છું અને વાક્યચાતુરી જરા પણ જાણતો નથી, જેથી એ અરજ છે કે આપ મહાશય મારા ચરિત્રને ધ્યાનમાં લઇ ગમે તે પ્રકારે હું દારિદ્ર્ય દુઃખથી મુક્ત થાઉં તેમ વિચાર કરશે, એ સો વાતની વાત છે.” આવું ભૂદેવનું ભાષણ સાંભળી ભત્રા મનના ભારતીદેવીના કૃપાપાત્રે તેને ભત્રા પ્રકારે ભાગ્યશાળી બનાવવઃ કહ્યું કે—“બંધુ ! મારાં અહો ભાગ્ય છે કે આપ મારે ત્યાં પધાર્યા, આપ ખુશીથી મારા મકાનમાં રહો, ખાઓ પીઓ અને માત્ર સત્યાવીશ નક્ષત્રોનાં તથા આર મહીનાઓનાં નામો મુખપાઠ કરી હ્યો એટલે ઇશ્વર સહુ સારાં વાનાં કરશે.” આ પ્રકારે સરસ્વતિ પુત્ર કાળિદાસનું ખોજવું થયું એટલે તેણે તેજ પ્રમાણે કરવા ખુશી જણાવી અને જે નક્ષત્રો તથા મહીનાઓનાં નામોનો મુખપાઠ કરવો હતો તે શરૂ કર્યો.

કેટલોક વખત વીત્યા પછી તે નામો મુખપાઠે થયાં એટલે તેને કવિરાજે કહ્યું કે—“અન્નદેવ ! આજે હું રાજસભામાં જઇને સમય પ્રમાણે વાર્તાની યુક્તિ રચી તમોને માન સહિત ખોલાવવા રાજસેવકો સહિત મુખપાલ મોકલાવીશ માટે તેમાં એસી રાજદ્વારમાં આવજો અને

સુખપાઠે ફરી રાખેલાં નામો રાજરાજેન્દ્ર ભોજરાજ આગળ આશિર્વાદાત્મક માંગલિક વચનમાં કહેજો એટલે પછી આસપાસની સઘળી બાજુ સુધારી હું લઈશ, જેથી પ્રારબ્ધાનુસાર અવશ્ય દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે. ” આ પ્રમાણે શીક્ષા આપી પોતે રાજ કચેરીમાં ગયા અને પ્રસંગોપાત વાતનો મુદ્દો આગ્રાથી ‘ એક વિદેશી મહાન વિદ્વાન મારે ત્યાં આવેલ છે. ’ આટલું કવિંદ્રનું બોલવું થતાંજ વિદ્યાવિલાસી ભોજ ભૂપાળે આગ્રા કરી કે-“ તે મહાન વિદ્વાનને માન સહિત અહીંયાં બોલાવવા સત્વર ગોઠવણુ કરો. ” આ પ્રકારે આગ્રા થતાંજ માન્યવર મહા પંડિતરાજને બોલાવી લાવવા યોગ્ય ગોઠવણુ કરી.

તદનંતર સુખપાલ સહ રાજમંત્રિ સેવકો સહિત કાલિદાસને ઘેર જઈ તે નિરક્ષર છતાં સમર્થ સાક્ષરની સહાયતાથી સાક્ષરમાં ગણાતા અગ્રેશ્વરને કથું કે રાજદ્વારમાં મહારાજ ભોજ ભૂપાળે આપને આમંત્રણ કરવા અમોને મોકલેલ છે માટે આપ કૃપા કરી આ સુખપાલમાં બીરાજી અમારી સાથે પધારી રાજ્યસભા પાવન કરો. એમ વિનયું એટલે યોગ્ય પોષાકના ઠાકથી સુખપાલમાં ખેરી રાજ્યદ્વારમાં આવ્યા, અને મહાન પંડીતના માન્યાર્થે સકળ સભા ઉડી ઉભી થઈ, માન્ય આપી નમન કરી ખુદ માળવપતિએ અતિ સન્માન સાથે યોગ્ય આસન આપ્યું; પરંતુ આ બિચારા ગ્રામિકજને રાજ્ય કચેરીનો ઠાક અને તે વળી બાણુલાખ માળવાના ધણીના દરબારનો દમદમો સ્વપ્ને પણ જોએલ નહીં તેણે આ સ્વર્ગભૂવનને શરમાવે તેવી અઘૌકિક રચના નિહાળી હર્ષધેલો થઈ ગયો. જે સત્તાવીશ નક્ષત્રો અને બાર મહિનાઓનાં નામો મહા મહેનતે સુખપાઠે કર્યા હતાં તે આ અબળ બનાવના જોવાથી જાણે પાડ કર્યાજ ન હતાં તેમ થઈ ગયું, તેથી નક્ષત્રોનાં નામોનો કમ ભુલ્લી અશ્વિની, પુનર્વસુ, રેવતી અને કૃતિકા આ ચાર નામોજ માત્ર ઉચ્ચારણુ કરી પુનઃ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એટલે

ભોજ બૂપાળે કવિરાજ કલિદાસને પુછ્યું કે—આ કમલગ માત્ર આશ્રમ નશ્વત્રોનાં નામો કહી પંડિતરાજે મૌનપણ્ય ધર્યું તેમાં શું અઘ્નકૃતિવંત ભાવ રહેલો છે તે સમજાતું નથી ?

આવાં બૂપતિનાં વચન સાંભળી બગડેલી બાજીને સુખરવા બા-
હોશ કવિવરે કહ્યું કે—“ આ રાજરાજેન્દ્ર ! આપ જણોજ છો કે, જે
બાજી બોલ્યા છતાં પણ થોડા અર્થવાળું શીકું ભાપણ હોય તો તે
કસા કામતું નથી, પણ જે થોડું બોલ્યા છતાં અધિક ભાવાર્થ દર્શક
ભાપણ હોય તો તે અત્યંત ઉપયોગી મનાય છે. વળી—જેમ બને
તેમ એક માત્રા પણ આજીવું બોલતું એ પુત્ર જન્મોત્સવ સમાન
સમજી પંડિતવરે કેવળ ‘દુઃકામાં મિષ્ટ અભિષ્ટ આશિર્વાદ આ પ્રમાણે
આપ્યો છે કે—

અશ્વિની વસતુ મૂળ મંદિરે । મંદિરે વસતુતે પુનર્વસુ ॥

રેવતી પતિ કનિષ્ઠ સેવયા । કૃતિકા તનય વિક્રમો મય ॥

વિશેષ થોડાઓને જન્મ આપનારી ઉત્તમ થોડીઓ આપના
મંદિરમાં સદૈવ વસો, તથા પુનર્વસુ એટલે લક્ષ્મી પણ આપના મં-
દિરમાં સદૈવ વસો, તેમજ રેવતીના પતિ શ્રી બાળરામજી તેમના લઘુ
બાંધવ જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેમની સેવા આપના મનમંદિરમાં સદૈવ
વસો અને કૃતિકાના પુત્ર જે દૈવી સોનાના અધ્યક્ષ કાર્તિકેયસ્વામિ
તેમના સમાન આપનું પરાક્રમ વૃદ્ધિ પામે.

આ પ્રમાણે ગંભીર અર્થ સૂચક આશિર્વાદ સાંભળી ભોજરાજ
અત્યંત પ્રસન્ન થઇ નામના ગણુતા વર પંડિતજીના ચરણમાં નમી
સાત હજાર સોનામહોરો ભેટમાં મુકી શુભાશિર્વાદને વધાવી લીધે.

ત્યાર પછી પંડિતજી પણ દારિદ્ર્યને દેશવટો મળવાથી મહા
સુખમાં નિમગ્ન થતા અને કવિંદ્ર કલિદાસના શુણુનુવાદ ગાતા પોતાના
વતનમાં જઈ સંસારિક સુખો ભોજરી આનંદપણે કાળક્રમણ કરવા લાગ્યા.

વાર્તાનેક તાત્પર્ય એજ છે કે-ઉદ્ધમ એજ સાચો કિશોરો છે માટે હંમેશાં ઉમેદભર ઉદ્ધમ કરી ઉત્તમ સુખને સંપાદન કરવા સાચા મનથી મન્યાજ રહેવું તો અતે ઉદ્ધમથીજ જય છે અને આલસ્યથી ક્ષયજ છે. લાલ મળવો યા હાનિ થવી એ ભવિષ્ય ઉપર આધાર છે; પરંતુ એટલું તો સિદ્ધ છે કે વિચાર સહિત લાલદાથી ઉદ્ધમ કર્યો હોય તો છેક નાઉમેદ થવાનો સમય પ્રાપ્ત થતોજ નથી. ખીજો સાર એ છે કે-મનુષ્ય માત્રે મહાન પુરુષને આશ્રય લેવો, જોયી સદા સુખજ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રીજો એ સાર છે કે-અગડેલી આજીને સુધારવા સમયસૂચક રસિક વાક્યો વધી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા આમળ વિચરવું. ચોથો એ સાર છે કે-કુંડું અને મીઠું વાક્ય બોલી પોતાનો શ્વાર્ષ સાધવા સાવધાન રહેવું. મી. રીકટરે કહે છે કે-બુદ્ધ પડ્યા પછી તમને ગેરહાજરીમાં પણ યાદ કરે એવા સ્નેહ ભર્યા બે બોલ બોલ્યા વગર બુદ્ધ પડતા નહી. અર્થાત્ બોડા પણ મીઠાશ્વ ભર્યા પ્રેમાળ બોલો બોલી બુદ્ધ પડવું. હંમેશાં મધુર હાસ્ય પ્રેમભાવ અને સ્હેજ સ્હેજ ઉપકાર એ વડે સામાનું મન પોતાના તાબે કરી લેવાય છે, એટલુંજ નહી પણ સુખ સંપાદન થાય છે. આ સિવાય કાલિદાસ પંડીતની પરોપકાર વૃત્તિ વિદ્વતા, જ્ઞાતિનું અભિમાન તથા આશ્રિતને સહાયતા આપવા કેવી વિચારણા હતી તે ઉપરની વાર્તા સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે.

વાર્તા ત્રીજી.

સંજ્ઞાસ્વરૂપ

સંજ્ઞાનના સમાગમમાં ઇચ્છા, ખીજના ગુણમાં પ્રીતિ, મુશમાં નમ્રપણું વિદ્વાનું બ્રહ્મન, પોતાની આ ઉપર રતિ, લોકમાં નિંદાનો ભય, સદા સિવજ ઉપર ભક્તિ, મનને વશ રાખવામાં શક્તિ અને

ખળના સહવાસનો ત્યાગ—એટલા નિર્મળ ગુણો જે પુરૂષમાં હોય છે તે પુરૂષો પૂજ્ય છે અર્થાત્ પૂજવા યોગ્ય છે. નીતિશાસ્ત્ર

એક સમય ધારાપતિ ભોજરાજે કેવળ વિરોધાભાસ અલંકાર-યુક્ત શાર્દૂલવિક્રિડિતછંદનું ચોથું ચરણ બનાવીને પોતાની સભાના શૃંગાર રૂપ મહાન્ પંડિતોને તેનો ખુલાસો પુછવા લાગ્યા કે “રામ શ્ચુસ્થિતિ રાવણસ્ય વદનં સીતા વિયોગાતુરઃ” રામચંદ્રજી સીતાના વિયોગથી આતુર થએલા રાવણના મુખનું ચુંબન કરે છે. આનું કારણ શું હશે ?”

આવો વિપરીતાર્થ દર્શક પ્રબ્ધ સાંભળી તે સમસ્યાના ચરણની પાદ પૂર્તિ કરવા પ્રત્યેક પંડિતોએ પુષ્કળ તર્ક વિતર્કો કર્યા; પરંતુ મહાન્ બુદ્ધિવંત ભોજબુપાળને સમજાવતો એ તાણી તોણી લાવેલી અર્થ ઘટનાથી પાર પડે તેમ ન હતું એટલે સત્રજા હીમત હારી અધોમુખ થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા. આ પ્રકાર નેષ્ઠ ભોજબુપાળે કાલિદાસના રહસ્ય જોયું; રહસ્ય જોવામાં એ હેતુ હતો કે—મારી સભાના સકળ પંડિતો ગમે તેટલા ગિર્વાણુગીરાનો ગર્વ રાખી ફરે છે; પરંતુ આવા વિકટ પ્રબોધોત્તરમાં નિરૂત્તર થઇ જાય છે, પણ તમે સરસ્વતિ સ્વરૂપ વરદાયી છતાં મૌન ધારણ કરેલ છે એ શું ? આ પ્રમાણે રાજાનાં મનનો ભાવ સમજી કાલિદાસ હર્ષ સાથે બોલ્યા કે—“પૃથ્વી-નાથ ! આપનું કહેલું ચરણ વિશેષ સમસ્યાસૂચક છે તે આ પ્રમાણે છે.

કવઃ કાન્તારમગાત્પિતુર્વચ્ચનઃ સંશ્લિષ્યકંઠસ્થલી ।

કામીકિંકુરુનેચગૃહ્થહઠતશ્ચિહ્નમ્પરુદંચકિમ્ ॥

કારક્ષઃકુલરાત્રિરેવહ્યામવચ્ચન્દ્રાતપટ્ટોદ્ધિકો ।

રામશ્ચુસ્થિતિરાવણસ્યવદનંસીતાવિયોગાતુરઃ ॥ ૨ ॥

શ્રી સહિત પિતાનું વચન માન્ય રાખી વનવાસ વેઠનાર કેાણુ ? રામ કામીજનો કામિનીના કંઠદેશનું આર્હાંગન કરી શું કરે છે ?

શ્ચુન્મતિ-ચુંબન કરે છે ગીધરાજ જટાયુના હાથી રઘુકુળમણિ રામચંદ્રજીએ શું કર્યું રાવણસ્યજ્ઞ-નં રાવણનું માથું કાપ્યું (મહાત્મા તુલસીદાસજીએ રામાયણ વિષે જટાયુ અને રામચંદ્રજીના સંવાદમાં કહ્યું છે કે-સીતા હરણ તાત જિન, કહહુ પિતા સમજનય; જો મેં રામતો કુલ સહિત કહહિ દશાનન આય-હે તાત ! પિતા દશરથજીને સીતાહરણના સમાચાર તમે કહેશે નહીં. જો હું રામ છું તો, રાવણને કુળ સહિત સ્વર્ગ લોકમાં મોકલી તે સમાચાર પિતાશ્રીને પહોંચાડીશ. અર્થાત્ તમારા એણે પ્રાણ લીધા છે માટે તેના બદલમાં હું રાવણના અવશ્ય પ્રાણ લઇશ. આ વચન ઉપરથીજ કાલિદાસનું કહેવું થયું છે કે જટાયુના હાથી શ્રીરામે રાવણનું મસ્તક છેલ્લું) રાક્ષસના કુળને વિષે રાત્રિરૂપ કાણ છે ? સીતા અને ચંદ્રમાની ચાંદનીને કાણ નિંદે છે ? **વિયોગાતુરઃ**—વિકળ થએલાં વિયોગી જતો આ પાંચ પ્રશ્નોત્તર મળી આપની સમસ્યાની પાદપૂર્તિ થાય છે.”

આવા પ્રકારે સુંદર યુક્તિવડે વિષમ સમસ્યાને ગોઠવી બતાવ્યાથી ભોજરાજ ખુશી થયો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ ધન્ય કવિરાજ આપની અત્યુત્તમ યુક્તિ રચનાને કે જેવડે યોગ્ય પ્રકારે માફ મનરંજન કર્યું. હું વખતો વખત વિચિત્ર પ્રકારના પ્રશ્નો પુછુછું તેનો એજ હેતુ છે કે-પંડીતોની વિદ્યા, બુદ્ધિચાતુર્યતા અને અભિનવ તર્કશક્તિ દિન પ્રતિદિન આવા પ્રસંગોથી ચઢતા નુરે ચતી જાય. ત્યારે કોઇ પુછનાર કે કદર કરનાર નર ન હોય ત્યારે ગુણ-વીદ્યાની વૃદ્ધિ થતીજ નથી. ગુણોનો ઉત્કર્ષ કરવા અને તેવા ગુણ અને કળાઓના જ્ઞાસ પુર-ષોને સર્વ પ્રકારે સતોષવા માટે પ્રજાપાળ નરેશે ખંતીલા રહી નિરંતર સ્વદેશને ઉન્નતિના શિખરે ચઢાવવો ઘટે છે. માટે સ્તુત્ય કર્તાવ્ય કર્મ જાણી એ પંથને સ્વીકારેલો છે. મારા તરફથી જે જે સ્કુટ પ્રશ્નો પુછવામાં આવે અને તેનો થટો ઉત્તર ન અપાય તેથી

વિદ્વદ્ બૃષણોને નારાજ થવાનું કે ઇર્ષ્યા કરવાનું નથી; પરંતુ એક એકથી સરસ યુક્તિઓ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારે જન મનરંજન રૂપ પ્રશો-
તરો-વિકાદો-અર્થાઓ ચલાવવા ઉત્સુક રહેવું, જેથી વિદ્વાનોની,
સભાની અને સભાપતિની કીર્તિ દીર્ઘતંત્ર પર્યંત પહોંચે છે. મનુષ્ય
માત્ર પોતાના કામોથી નામને અમર કરે છે, પણ કાંઈ નામથી અમર
થવાનું નથી માટે જેમ અને તેમ નામ અમર થાય તેમ પુરુષાર્થ કરો.

વાર્તાનો સાર એજ કે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રશ્નો ઉત્તર આપતી
વખતે પૂર્વાપરનો પૂર્ણ વિચાર કરી યોગ્ય રચનાવાળો ઉત્તર આપવો
તોજ ધન્યવાદને પાત્ર થવાય છે.

વાર્તા ચોથી.

ગુણીજનોને પણ જો ગુણગ્રાહી જનની ભેટ નથી થતી તો તે
પણ ગુણ છતાં કષ્ટ પામે છે, જેમ ગુણ-દોરી સહિત પાણીનો ભરેલો
ઘડો છે, પણ ધ્રુવો તેનો ગુણગ્રાહી ન હોવાથી પૂર્ણ જળ તત્ત્વ યુક્ત
છતાં તેને ખુડાડી દે છે. અર્થાત્ ગુણ ગ્રાહીય મળે તોજ ગુણની કદર
ખુઝાય છે.

સુભાષિતરત્નભાંડાગાર.

એક સમય ભોજરાજ પંડિતો સહવર્તમાન સભા ભરી સિંહા-
સન ઉપર બિરાજમાન થયો હતો, તે સમય દ્વારપાળે વિનમ્રું કે
'પૃથ્વીપતિ ! મહીનાથ નામનો કોઈ કવિ આપના દર્શનની અભિ-
લાષા રાખે છે ! તે સાંભળી મહારાજએ આજ્ઞા આપી કે 'સુપ્રેથી
અંદર આવવા દો' આ પ્રમાણે હુકમ થવાથી કવિએ સભામાં આવી
આશીર્વાદ આપ્યો કે—

રાજન યે જાતેજા દેવ પ્રસન્નવાચનસ્ત્વત્

મ વારણામેચ્છામિ સ્વતોહં ક્ષમાયિષ્યે.

હે પૃથ્વિપતે ! મને વારણુ તો આપના દારપાળ પાસેથી મળી ચૂકેલ છે માટે હવે મદનવતો હાથી આપ પાસેથી લેવા ચાહું છું.

આ પ્રમાણે ચમત્કૃતિ બરું બોલતું સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો, તેથી કવિની વિશેષ કાવ્યચમત્કૃતિ જોવા પૂર્વ દિશા તરફ મુખ હવું તે ફેરવી દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરી બેઠો, એટલે કવિ રાજા સન્મુખ જઈ બોલ્યા કે—

અપૂર્વેયં ધનુર્વિદ્યા મવતા શિક્ષિતા કથમ્

માર્ગજૌઘસ્સમાચાતે રજોચાતં વિમન્તરમ્

અરે ! ધનુર્વિદ્યાથી તો માગણુ-ખાણુના સમૂહ દૂર જાય છે અને ગુણુ-દોરી પોતા તરફ આવે છે, પણ આતો અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યાથી તો માર્ગણુ-માગણુના સમૂહ પોતા તરફ આવે છે અને ગુણુ-સહગુણુ દિશાના અંતમાં જાય છે એવી ધનુર્વિદ્યા તમે શી રીતે શિખ્યા ?

આ પ્રમાણે ગતિ સ્તુતિ વાક્યોને શ્રવણ કરી રાજા પશ્ચિમાભિમુખે બેઠો, તે જોઈ કવિ રાજા સન્મુખ જઈ બોલ્યો કે—

સર્વજ્ઞમિતિલોકોઽયં મવંતંભાષતેભૂષા

પદમેકમજાનીયં વક્તુંનાસ્તીતિયાચકે

‘આપ સર્વ-સમજી જાઓ છો,’ એમ જે લોકો કહે છે તે બોલું છે કેમકે ‘નથી’ એ શબ્દ તમે ચાચકને કહી જાયતા નથી. અર્થાત્ ચાચકને ના તો કહેતાજ નથી,

તદંતરે રાજા અતિ પ્રસન્ન થઈ હિતર દિશા તરફ મુખ કરી બેઠો એટલે કવિ સન્મુખ જઈ કહેવા લાગ્યો કે—

સર્વદાસર્વદોઽસિતિ મિથ્યા ત્વં સ્તુયસેશુષૈઃ

નાવયોલેભિરપૃષ્ઠે નવક્ષઃ પરયોષિતઃ

હે રાજન્ ! ‘આપ નિરંતર સઘળું આપો છો’ એવાં જે પંડિત પુરૂષો આપનાં વખાણુ કરે છે પણ હું તો તે ખોટાં માનું છું; કારણ કે—આપે કોઈ વખતે શત્રુને પીડ અને પરસ્ત્રીને વક્ષસ્થળ આપેલજ નથી ! અર્થાત્ આપ શૂરવીર અને પરનારી સહોદર છો.

આ પ્રમાણે કવિનાં વચનો સાંભળી રાજા સિંહાસન ઉપરથી ઉઠી અંતઃપુરમાં જઈ પટરાણીને કહેવા લાગ્યો કે ‘હે દેવી ! મેં સઘળું રાજ્ય કવિની કાવ્ય છતાં ઉપર પ્રસન્ન થઈ અર્પણુ કરી દીધું છે માટે હવે તમે મારી સાથે તપોવનમાં ચાલો કે, જેથી ત્યાં તપ-શ્રયા કરી પરભવનું સુંદર ભાતું સંપાદન કરીયે. આ પ્રમાણે રાજાનું બોલવું સાંભળી પરમપુત્રીત પતિવ્રતા દેવી પતિદેવનાં વચનને અંગીકાર કરી ઝટ તપોવનમાં જવાની તૈયારી કરવા લાગી.

કવિ તો મહારાજા ઉઠીને ચાલતા થયા ત્યારે અતિ ઉદાસ થઈ ગયો કે—અરે આ શું ? મેં ધાર્યું હતું કે મારી કાવ્યચાતુરી જોઈ મારી દારિદ્ર્ય દશા મહારાજા દૂર કરશે, પણ તે તો આશા સઘળી વ્યથા ગઈ. કહેવત છે કે ‘અકરમીનો પડીયો કાણો’ દેશ જાઓ પર-દેશ જાઓ કે મોટા રાજાનું મન રંજન કરો; પરંતુ ‘નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ’ ભલે ધડાને સમુદ્રમાં નાંખો કે કુવામાં નાંખો, પણ તેમાં તો જેટલું પાણી આવતું હશે તેટલુંજ આવશે. ખેર એજ દોરી લોટો અને એજ બિક્ષાટન આમ વિચાર કરી સભાની ખહાર નિકળ્યો એટલે બુદ્ધિસાગરે તેને પુછ્યું કે કવિરાજ ! મહારાજે શિરપાવ કર્યો ? તથા શું શું કાવ્ય ચમત્કૃતિ સંભળાવી ? તે કૃપા કરી ફરમાવો. આ પ્રમાણે મુખ્યમંત્રીનું બોલવું સાંભળી નિરાસ થયેલા

કવિએ સભામાં કહેલા શ્લોક કહી સંભળાવ્યા. બુદ્ધિસાગરે અનુમા-
નથી સમજી કવિને કહ્યું કે-જે આપને અર્પણ કર્યું હોય તેના બદ-
લામાં એક કોડ ધન આપું એટલાથી અર્પણ કરેલું વેચાણ થઈ
ચુકયું ? આવું બોલવું સાંભળી વિષ્ણુ તો હર્ષધેલો થઈ બોલ્યો કે કણુલ
છે ! લાવો કોડ ધન, એટલે લઈ રસ્તોજ માપી જઈ; પછી મુખ્ય
મંત્રીએ કોડ ધન આપી રાજ વેચાણ કરી લીધું અને મહારાજને
જઈ જણાવ્યું કે તપોવનમાં જવાની કશી જરૂર નથી; કેમકે ખજા-
નામાંથી કોડ ધન આપી કવી પાસેથી રાજ પાછું લીધું છે માટે
સુખે રાજ્ય સુખ ભોગવો. આવું મુખ્ય મંત્રીનું બુદ્ધિ ચાતુર્યપણું
જોઈ ભોજરાજે અતિ ધન્યવાદ સાથે ઉત્તમ પ્રકારની બક્ષિસ આપી.
અહા ધન્ય છે કાવ્ય રસના જાણુનાર ઉદાર દિલના ભોજ ભૂપતિને
કે જોણે એકેએક શ્લોક માટે એક એક દિશાનું રાજ્ય અર્પણ કરી
તપોવનમાં જવા તૈયારી કરી ! તેમ ધન્ય છે પાટરાણીને કે જોણે પતિના
વચનને મૌનપણે માથે ચઢાવી પ્રેમસહ પતિ સેવામાં તત્પર થઈ !

વાર્તાના સાર—એજ અહણુ કરવાનો છે કે બોજરાજ કેવો રસિક રસવેતા કાવ્યના મહત્વને જાણનાર હતો ? તથા કેવો ઉદાર દિલવાળો હતો તે આ વાર્તા સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે. માટે આધુનિક રાજ્યકર્તાઓએ પૂર્વ રાજ્યકર્તાઓનાં ઉત્તમ ઉદાહરણો અહણુ કરી રસિકવેતા, કદરદાન દાનેશ્વરી અને પ્રતિજ્ઞાપાળ થવું ઘટે છે.

वार्ता पांयमी.

●●●●●

જે મનુષ્ય બીજા મનુષ્યની ચઢતી જોઇને પોતે મનમાં તેના પ્રત્યે દ્વેષ ધરી ઇર્ષ્યાવેડે તેનું નિકંદન કરવા ઉપાય આદરે છે તે જેમ મેઘ-વૃષ્ટિની ચઢતી દશા નિહાળી જવાસો સુકાઇને નાશ પામે છે તેમ નાશ પામે છે.

પ્રસ્તાવિક.

પ્રસ્તાવિકા.

એક સમય હામિ શિરોપ્પતિ બોલે જુનાળ અને કવિ પુણ્યુર કા-
લિદાસ એ બન્ને મહાત્મા પુરુષો ટાઢા પહેરમાં સુંદર સુગંધધાર ખિલેલી
સંધન પુષ્પવાટિકામાં પરસ્પર જમણો હાથ મેળવી વાર્તા બિમોહ કરતા
ફરતા હતા. તે સમય ઠાઈ એક દિનમણિ નામનો પંડિત ત્યાં આવી
ચઢ્યો અને નરેન્દ્રને આશિર્વાદ દઈ વ્યાગળ ઉભો રહ્યો; એટલે તેનું
બોજરાજે સન્માન કર્યું તથા કેટલીક શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી ચર્ચા પણ
ચલાવી, તેથી તેને વિદ્વાન બણી તેને પણ પોતાના ડાખા હાથ સાથે
તેમો ડાખો હાથ મેલાવી અર્થાત જમણી બાજુ કાલિદાસ અને ડાખી
બાજુ દિનમણિ એ પ્રમાણે બન્ને તરફ બન્ને પંડિતો રાજના હાથને
પકડી વાટિકામાં વિહાર કરતા હતા. જો કે દિનમણિ વિદ્વાન હતો;
પરંતુ મોટા દિલવાળો અને પરતી ચઢતી જોઈ રાજ થનારો ન હતો,
તેથી તેણે રાજાની પૂર્ણ મેહેરબાનીના પાત્રરૂપ કાલિદાસને બાજુવાથી
તેની હલકાઈ બતાવી પોતાની ઉત્તી સિદ્ધ કરવા અન્યોક્તિ અલ-
કાર રૂપે શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદનાં ગણ ચરણ આ પ્રમાણે કહ્યાં—

ગૃણ્હાત્યેષરણે શિરોપ્યતિ જવંકર્ષત્ય સાધાજિનં ।

ધૃત્વાચર્મધનુઃ પ્રયાતિસતતં સંગ્રામભૂમાવપિ ॥

ધૃતંચૌર્ધ્વપરાસ્થિયંચસપ્રથં જ્ઞાનાતિનાયકરો

જુવો આ ડાખો હાથ છે તે જમણા હાથથી કિતરતા દરબબનો
છે; છતાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ કામો કરે છે, રણસંગ્રામમાં શત્રુના મરતકનું
છેદન કરવા પ્રથમ ડાખો હાથ શત્રુના શિરના વાળ પકડે છે ત્યાર
પછીજ જમણો હાથ માથું કાપે છે, થોડા ઉપર સ્વારી કરતાં
ડાખો હાથ જ્યારે લગામ પકડે છે ત્યારે સ્વાર ચલાવે છે; તેમ
લઢાઈમાં ડાખો હાથ ઢાલ અને ધનુષ ધારણ કરે ત્યાર પછી જમણો
હાથ તરવાર પકડી તેની ઓખવડે અડધપ્રહાર કે ત્રીસ ચલાવી કાઢે છે,
વળી ડાખો હાથ ચોરી, જુમાર, મોટા ઢાલ, કે પારકી બીનો હાથ

પ્રકારથી વગેરે નિંદાકર્મો બિલકુલ કરતો નથી. (તેમજ જમણા હાથ સ્ત્રીનો હસ્તમેલાપ કરી બંધણીમાં બાંધે છે, પણ તેને ડાબો હાથ સુવા વગેરેનું સુખ આપે છે. અર્થાત્ પરણીને સ્ત્રીઓને રમણતી મુકે છે તેને ડાબો હાથ આસરો આપે છે, ધનુષ ખેંચતી વખતે ડાબા હાથને મારો ઝીલવાના માટે મોખરે રાખી પોતે ચાડીયાની પેઠે કાનના પાસે ગતિ કરે છે, જમવા વખતે જમણો હાથ ભોજનનો રસ લે છે અને ડાબા પાસે માખીઓ ઉડાડે છે વગેરે વગેરે ઉત્તમતા યુક્ત ગુણો ડાબા હાથમાં રહેલા છે.) આ વિના બીજા ડાબા હાથના ગુણો કલિદાસ પંડિત મારા શ્લોકનું ચોથું ચરણ કહી પૂર્ણ કરશે તે આપ સાંભળો. ”

આવા પ્રકારે બ્યાજનિંદારપુતિરૂપ ડાબા હાથને બહાને પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા બતાવી કલિદાસની જમણા હાથને બહાને બળતા અને નીચતા બતાવી, પણ આ બાબત વિષે કલિદાસ તો સધળો ભેદ સમજી દૃઢકારૂપ ઉત્તર આપવા સમયજ શોધતો હતો, તે તક હાથ લાગવાથી ટુરત બોલ્યો કે—**દામાનુદમતાં વિલોક્ય વિધિના શૌચાધિકારી કુતઃ** ને કે એવા ગુણોનો આભાસ છે; પરંતુ ડાબા હાથથી જન્મ પણ દાન અપાતું નથી એ હેતુ મારેજ તેને બહાણે ગુદા પ્રક્ષાલન કરવાને માટે શૌચાધિકારી કહેલ છે.

આ પ્રકારે કલિદાસનું બોલવું સાંભળી દિનમણી તો દીનતા યુક્ત થઇ ગયો અને કશું પણ ન બોલતાં મનમાં પોતાની નિબ્રંચના થઈ જણી શરમિદા થઈ ગુપચુપ અગીયારા ગણી ગયો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—આપ બડાઇ કરત હૈ, જો જન અપને કુખ; જ્યો કમિની કુચ આપકમ, ગહત ન પાવે કુખ. આત્મસ્થાપા કરતી એ અતિ નિંદાકર્મ છે. વળી જે જન બીજના

જેની વાણીમાં સત્યતા છે, જેના નેત્રમાં સર્વના અંતઃકરણને શાન્તિ કરનારી પ્રસન્નતા પ્રવર્તે છે, જેના હાથમાં દાન દેવાની છુટ છે, જેની બુદ્ધિમાં લોકોના મનના કલેશ માત્ર મટાડવાની ચિંતા છે, જેના હૃદયમાં દયા છે. જે સમય આવ્યે પરતો ઉપકાર કરવામાં ઉદ્યમવાન છે, તેજ પુરૂષ સંસારમાં જીવતો જાણુતો અને તે વિનાના અન્ય માણસો તો જીવ વગરના મનુષ્યના આકારમાં અથડાતાં ખોખાંજ જાણવાં.

પુરૂષાર્થ શતક.

એક સમય કાષ્ઠ એક વ્રાહ્મણ મહારાજ ભોજભૂખના દરબારમાં પોતાના દારિદ્ર્યને દેશવટો દેવાના હેતુથી આવી દાનિ શિરોમણી નર-વરને એવો આશિર્વાદ આપ્યો કે—

ત્રિપીઠાસ્તુ દિને વિને—(એટલે દૈવકૃત પીઠા, મનની પીઠા અને તનની પીઠા એમ) ત્રણે પ્રકારની પીઠા દિન પ્રતિદિન થયાજ કરો. આ પ્રકારનો અમંગળકારી આશિર્વાદ વિપ્રના મુખથી સાંભળી ભોજરાજે અતિ ક્રોધ યુક્ત થઇ રાજસેવકોને હુકમ કર્યો કે—‘ આ મારા અમંગળ ધમ્જનાર બ્રાહ્મણને ધક્કા મારી રાજદ્વારથી બહાર કઢાડી મુકો. આ હુકમ થતાંજ રાજસેવકોએ ખિયારા બ્રાહ્મણનો અપમાનભર્યો ઉત્સવ કરી રાજસભામાંથી બહાર કાઢાડી મુક્યો. એટલે બ્રાહ્મણ ઉનાં આંસુડાં પાડતો કેવળ નિરાશાદિની ખ્યાન ધરતો રસ્તો માપવા લાગ્યો.

અને વિચારવા લાગ્યો કે—અરે કરમ ! તને જરા પણ શરમ નથી !
પરમ ઉદાર ધર્મારાજ જેવા ગરીબના માળખ રૂપ માળવપતિના અ-
માડી તારો ધરમ બળતી મારી ભરમ ગુમાવી રેસમની ફેલ જેવો
નરમ બનાવી દીધો ! ! અહા ! શું ઉમેદથી નિરવાજસ મેળવવા આ-
વ્યો હતો ત્યાં શું સંસ્કાર થયો ! ! મન કહેશે માળીઅં ચડું અને
કરમ કહેશે હું ચુલામાં પડું એ કહેવત પ્રમાણે મારો ઘાટ
થયો. જે દુઃખી જનની દયા લાવનાર દુલો દેશપતિ કે જેની દયા
ભરી નજરથી દરેક જનનાં દુઃખ ટળી જાય છે તેજ દયાવંત મારા
સમાન દીનને જોયા છતાં મારા ભાગ્ય બુલાવી બોલાવેલા શબ્દોથી
નારાજ થઈ દુઃખ ઉપર હાથ મળવા સરખો પ્રકાર અમલમાં
આણ્યો તો હવે બીજે કયે ઠેકાણે જઈ દાગિદ્રય રૂપ અમિના તાપથી
તપેલા ઠરું ? હાય ! હવે મારા દુઃખનો અંત આવે એવી આશા રા-
ખવી એ તદ્દન નકામીજ છે.

આ પ્રમાણે કરમની કંઠણાઈની કલાણીને યાદ કરતો કરતો
આડા અવળા પગ ધરતો રસ્તે સંચરતો હતો, તેવામાં તેના કરમ
સંયોગે સ્વચ્છાતિનું ચુસ્ત અભિમાન ધરાવનારા પગેપકારી અને ભો-
જરાગની સભાના ભગ્ય આબૂષણ રૂપ કવવર કાલિદાસની ભેટ થઈ
આવી. નિરાશ થયેલા દીન આહ્વાજને કાલિદાસે પુછ્યું કે—“ હે ભૂદેવ !
આવી શોક દશાને કેમ પ્રાપ્ત થયા છો ? ” આવું બોલવું સાંભળી
આહ્વાજે પોતાની વીતક વાર્તા કહી સંભળાવી. જેથી કાલિદાસને અ-
તિ દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તેને દિલાસાનાં વચનો કહી કહ્યું કે—“
મહારાજ ! હાલ તમે જ્યાં તમારો ઉતારો છે ત્યાં જાઓ. હું ચોડાજ
વખતમાં તમારા માટે રાજદ્વારમાં તબ્બીજ લગાવી જેનાથી અપમાન
પામ્યા છો તેનાથીજ માન મળવાનો સમય ઇશ્વરી પ્રતાપે લાવીશ ત-
મે જરાપણ નિરાશ થશો નહીં. ” આ પ્રમાણે કહી તેમના ઉતારાનું

સ્થાન ધ્યાનમાં રાખી પોતે રાજદ્વારમાં ગયો. નિયમ મુજબ આ-
શિર્વાચન કહી નિમેલા આસન ઉપર બેઠો એટલે ભોજનરૂપે પુછ્યું
કે—“ હે કવિશેખર ! પીઢાસ્તુદિનોદિને આ ચરણનો શા અર્થ થો
છે તે કહો ? ”

આવું ભોજ બૂપાળનું ભાષણ સાંભળી જોઈતી તકને હાથ લા-
ગેલી જાણી કાલિદાસે પાછળનાં ત્રણ પદ પૂરાં કરી આપો શ્લોક કહી
સંભળાવ્યો કે—

પ્રદાને વિપ્રપીઢાસ્તુ પુત્રપીઢાસ્તુ ભોજને ॥

શયને પત્નિ પીઢાસ્તુ ત્રિપીઢાસ્તુદિને દિને

હે નરેન્દ્ર ! આપને દાન દેવાના વખતે દાન લેવા આવેલા પા-
છણો કંટાળો આપો કે જેથી પૃથ્વીના છેડા લગી આપની કીર્તી જર્ઝ
પહોંચે, તેજ રીતે ભોજનના વખતે આપના પુત્રો કંટાળો આપો
એટલા પુત્રો થાઓ અને શયનના વખતે નિજ પત્નિયો તિલાસ
ફીડાવડે કંટાળો આપી અપુર્ણ સુખાનંદ આપો. આ પ્રકારની ત્રણ
પીઢા દિન પ્રતિદિન થાઓ. ”

આવો તે શ્લોકમાં રહેલો ગુણભાવ અને અમિત અભ્યુદય દ-
ર્શકાત્મક આશિર્વાદ જાણી પોતાથી થએલા પાછણના અપમાન માટે
પુષ્કળ પરિતાપ થયો અને કવિરાય પ્રત્યે કહ્યું કે—“ કવિરાય ! મને
હમણાં થોડા સમય પહેલાં એક ભૂદેવે આવો આશિર્વાદ આપ્યો હતો,
તથી મેં તેને ત્રિપીડાના પૂર્વાપરના સંઘ વિષે કશું પણ ન પુછતાં
એકદમ મારા મનમાં સંસારના ત્રીતાપ રૂપ પીડા હમેશાં થાઓ,
એવો અવળો ભાવ સમજી તેનું અપમાન કરી કહાડી મુક્યો. જેથી
મેં ધણુંજ અધમ પગલું ભર્યું છે. પુરેપુરો શ્લોક ન સાંભળતાં માત્ર
એકજ પદનો અર્થ વિચારી મારા શુભેચ્છક વિપ્રનું મેં અપમાન કર્યું

એથી અતિ દિલગીર છું માટે તમે તે બ્રાહ્મણનો શોધ કરાવી અહીં બોલાવી મંગાવો કે જેથી મારાથી થએલા અપરાધની ક્ષમા માગી તેમનું સન્માન કરું.

આવું મહારાજનું બાપણ સાંભળી પરદેશી જનોને ઉતરવાનાં અમુક અમુક ઠેકાણાઓ વિષે શોધ કરાવી તે બ્રાહ્મણને રાજહજુર બોલાવી મંગાવ્યો એટલે ભોજ ભુપણ થએલા અપરાધની માફી માગી અને સિરપાવ આપી તેને વિદાય કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—મનુષ્ય માત્રને મોટો હોદ્દો મળે તદ્દપિ પોતાના દેશનું, પોતાના જાતિગ્રાંધિનો અને પોતાના ધર્મનું નિરંતર સાચું અભિમાન રાખી ખંતથી ઉત્તમ સેવા બજાવી ઉચ્ચ પદને ધરાવવું એજ ઉત્તમ પુરુષનો ધર્મ છે.

ક્રાઇ એક શહેરની ચાર કુલિન બાળાઓ રૂપ, ગુણ, વય અને વિદ્યાચતુરીમાં સરખાપણું ધરાવનારી ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાતિની હતી. તેઓનો પરસ્પર એવો તો નિકટપ્રેમ જોડાએલો હતો કે મન એક અને તન બુબુવાં હતાં. જ્યારે તેઓ જ્ઞાનયૌવના થઇ ત્યારે સ્વાભાવિક પ્રેમના નિયમ પ્રમાણે વિચારવા લાગી કે—“ બહેનો ! આપણ ચારે જણને અંદરો અંદર વખાણવા લાયક સ્નેહ અંધાયો છે, પણ જ્યારે તે નિરંતર નમે તોજ પૂર્ણ વખાણવા લાયક ગણાય છે પ્રીતિ રૂપી મદિરાનું પાન કરતાં તો તેના કેકૂની જાણ પડતી નથી; પરંતુ જ્યારે

થોડો વખત વીત્યા પછી ઉન્મત્ત દશા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ચારે
 તરફથી અસંખ્ય સંકેતોનો ત્રાસ આવી પડે છે; છતાં જો તેવા સમયમાં
 અડમ રહી તે નિસાને જીરવે તો ધન્યવાદને પાત્ર થાય છે; માટે
 આપણે પણ અત્યાર લગી વિપત્તિ નથી વેઠી ત્યાં લગી રંગ રાખી
 રહેલ છીએ, પણ હવે પછી જ્યારે રાતીચોળ મજાક સમાન રંગ રહે
 ત્યારેજ ભાગ્યશાળી ગણાઈએ. એ માટે મારો તો એવો વિચાર છે કે
 આપણે જન્મ પર્યંત છુટું પડવુંજ નહીં એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી એકજ
 ગુણરૂપ શીજ સંપન્ન પુરૂષને વરીએ અને આનંદમાં કાળ ક્રમણ
 કરીએ. કહ્યું છે કે **કુરંગતાગતસ્નેહાઃ**—દૂર રહેવાથી સ્નેહ પણ દૂર
 જતો રહે છે અર્થાત્ પ્રેમ ઓછો થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી અન્યો-
 અન્ય મન મળ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી તો ભુલ્યાં પડવાથી કશી ખટક
 રહેતી નથી, પણ જ્યારે મન મળ્યાં અને એક એકના ગુણ કળ્યા
 પછી જો વિયોગ થાય તો તે ખટક પ્રાણનો નાશ કરે છે. એ કારણને
 લીધે ચતુર વરની શોધ કરવા પ્રવાસે નીકળીએ અને વિદ્વાતા પતાવી
 પુરૂષોનો શાસ્ત્રવાદમાં પરાજય કરવાનો ક્રમ શરૂ કરીએ એમ કરતાં જો
 આપણા મનના ભાવ જાણનાર વેધક પ્રેમી યોગ્ય વર મળશે તો તે
 સાથે આપણુ ચારે પાણીમહથ્થુ કરી સંસારસુખ અનુભવી પ્રેમને
 મિલાવિશું. આ પ્રમાણે મન ઊઠાવ્યા વિના તો યોગ્ય વર મળવો
 મહા મુશ્કેલ છે અને જો યોગ્ય વર ન મળે તો પછી અવતાર એજેજ
 ગમે; કેમકે જો ચતુરને ચતુરનો સંયોગ થાય તો પરસ્પર અત્યંત
 પ્રમોદ હોય છે. નહિતો રખડેલ દોરના ગળામાં લાકડું બાંધે છે
 અને તે લાકડું જેમ તે દોરને તારવાર પીડા કરે છે તેમ મૂર્ખ સાથે
 જોષ્ટી થવાથી પમલે પમલે પીડા થાય છે, અને હીલાઈ વડે હેસન
 કરી રીખાવે છે. કહ્યું છે કે—**હે ધર્મ !** તું જો ગુણવાન હોય
 રૂપ જાય તો અખર દુઃખના માંસકા માથે નાખજો; પરંતુ હાથ નેહી
 નાકે લીટી ખેંચી આજીજી કરી કહ્યું કે ગમાર સંગાથે સંમધ

જોડવા રૂપ દારણુ દુઃખ કૃપા કરીને ન આપીશ ! ન આપીશ !!
 ન આપીશ !!! કારણ કે રસીઆને રસિયાની સોખત થતાં અત્યંત
 રસિકતા ઉત્પન્ન થાય છે, પણુ જો અરસિક જનની સાથે લાકડે
 માંકડું વળગ્યાની પેઠે સંબંધ બંધાઇ ગયો તો, જેમ ઝાડથી વિખુટી
 પડેલી ડાળ ઝુરીને ઝાંખરા જેવી થઇ જાય છે તેમ ઝુરીને મરવું પડે
 છે. જે જન યોગ્ય યુક્તિને સમજે નહીં તેમ જેને વળકવળની સુઝ
 રહે નહીં. જ્યાં ત્યાં ભટકેલા જંગલી રોજની પેઠે જોતો રહે તેને
 નર છતાં વનચર સમજવો. જે જન સુઘ્ન પુરૂષના સહવાસમાં નિરં-
 તર રહેતો હોય, તદ્દપિ રોઝ જેવા માણુમને ચતુરાઈ આવડતી નથી.
 નદીના ઉંડા જળમાં પથરો રાત દિવસ રહે તેથી બોંજે છે ખરો,
 પણુ અંદર બેઠતો નથી તેજ પ્રમાણે મૂર્ખજન કે જેનું હૃદયજ અચેત
 હોય છે. તેને બહા સરખા પણુ જ્ઞાન આપી શકતા નથી. કારણ કે
 તેનું મન સ્થિર હોતું નથી એ તો ફક્ત ભમતા ભૂતની પેઠે આ
 ઘેરથી પેલે ઘેર અંગર આ મંડળમાંથી બીજા મંડળમાં માથું ધુસાડતો
 હરાયા દોરની માફક રખડ્યા કરે છે, તેવા હૃદયશુન્યના અંતરમાં શી
 રીતે ચાતુરીનો સંસ્કાર થાય ? જે ચતુરજન મળે તો તે સાથે બોલતાં
 પણુ એવો આનંદ આવે છે કે ફરી એક વખત મીઠડા બોલ બોલે
 તો ઠીક, એવી ચાહના રહ્યા કરે છે, તેવા પુરૂષની સંગાથે સયોગ
 બને તો સંસાર સુધર્યો ગણાય અને તેવા રસિક પતિના સમાગમથી
 વાતચીતમાં જે આનંદ આવે છે તે હૃદયમાં પણુ સમાતો નથી તથા
 તેનું વર્ણન કરવા માટે પણુ યોગ્ય શબ્દો મળી શકતા નથી માટેજ
 પૂણું પરીક્ષા કરી પતિ કરવો જેથી જીવિત ધન્ય ગણાય, નહીતો
 મૂર્ખ શેખર ભરથાર મળે તો આખો જન્મારો ઝુરતાં જશે તેમાં
 દૈવને પણુ દોષ શો દેવાનો ! જે જન દીવો લઈ દેખી પેખી કુવામાં
 પડે તેને કાઢ શું કરે ? માટેજ ધર્મ વય સ્વભાવ અને સ્થિતિ સમાન
 જોઇ સંબંધ બાંધવો. ”

આ પ્રમાણે સાહેલીનું ભાષણ સાંભળી સર્વેએ એ વાતને સ્વીકારી અને યોગ્ય બદોબસ્ત સાથે પ્રવાસે નીકળ્યાં. સ્થળોસ્થળ પડિતોથી વાદ વિવાદ કરતાં પડિતોના પીઞ્વરરૂપ ધારાનગરીએ પડિતોની પ્રશંસા સાંભળી આવી પહોંચ્યાં. યોગ્ય સ્થળે મુકામ કરી વિશ્રાંતિ લીધી. સાઆર્થ કરવા નિશ્ચય કર્યો.

નિશ્ચય કરેલા દિવસે રાજ્યસભામાં જઇ પહોંચ્યાં અને મધુર સ્વરે યોગ્ય શબ્દોમાં આશિર્વાદ દઇ ઉભાં રહ્યાં; એટલે સકળ સભા તેઓનાં રૂપ, લાવણ્યતા, કિશોર અને વય વગેરે નિહાળી કેવળ ચિત્ત-વત બની ગઇ અને વિચારવા લાગી કે-“ આતે ઉર્વશીઓ મનુષ્ય રૂપ ધરી જન્મતને મોહ પમાડવા આવીઓ છે કે શું ? અહા ! કિર-તારની કારીમરીની અજ્ઞાન કૃતિ છે ! આવી અસૌકિક રૂપરૂપના અંધાર રૂપ કુમારીકાઓને જોઇ મહારાજાએ તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરી તેમને યોગ્ય આસન આપ્યાં અને કહ્યું કે-“ હે બાળાઓ ! જે વિષય ચર્ચાવવા ઇચ્છા હોય તે માટે નિઃશંકપણે પ્રશ્નોત્તર કરો. ” આ પ્રકારે ભોજ બૂપાળનું બોલવું સાંભળીને તે બાળાઓ પૈકી એક બાળા બોલી કે-“ ધર્માવતાર ! અમો ચારે જણુ રૂપ વય વગેરેમાં સમાન છીએ; છતાં સગી બહેનો કે એક જાતિની નથી; તથાપિ સગી બહેનો કરતાં અધિક પ્રેમની સમાધિ ધરાવીએ છીએ. અમોએ સ્થળે સ્થળના પડિતો સાથે વિદ્યા સંબંધી વાદ વિવાદ કરી ઇશ્વર પ્રતાપે વિજય મેળવી આપ નામવરની હજુર ધણા વિચિક્ષણુ મહાન પડિતો છે એવી પ્રશંસા સાંભળી અહીં આવેલ છીએ. આ પ્રકાર કરવાનું મુખ્ય પ્રયોજન તો એ છે કે જે પુરૂષ અમોને વાદ વિવાદમાં જીતે તેને અમો ચારજણુ વરીએ અને અમારી પાસેનું સધળું ધન સોંપી દઇ દાસી થઇ પતિસેવા બજાવીએ અને જે અમોને ન જીતે તો સવાલાખ સોનામહેરો દંડ તરીકે લઇ અમારો વિજયનો તાંમાના પતરા ઉપર

લેખ લખાવી લઈએ એવી પ્રતિજ્ઞા છે. તેમાં પણ અમારી સાથે વિવાદ થતા પહેલાં અમે ચારે જથ્થુ શી ન્યાતની છીએ તે ઝાળખી કાઢાડ્યા પછી અન્ય અર્થો ચલાવવા વિચાર છે.

આવું તે કુમારિકાનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજે પંડિતોને કહ્યું કે—“વર્ષોનાં વર્ષો થયાં મોટાં વર્ષાસનો એઠે એઠે ખાઓ છો, તે હક્ક કરવાનો સમય આજે આવેલો છે માટે પોતપોતાની શક્તિ પ્રકાશો. આવી મહારાજ માળવાધિશની આજ્ઞા થતાં સર્વ પંડિતોએ તેઓ શી જાતીની છે તે માટે આકાર એજા વગેરેથી પારખવા અનેક તર્કનાઓ ચલાવી; તદ્દપિ કશું પણ અનુમાન કરી શક્યા નહી. તેથી તે પંડિતોએ એકમત થઈ ત્રણ દિવસતી મુદત માગી લીધી; પરંતુ ત્રણ દિવસ જતાં કેટલીવાર ! અનેક અનેક પ્રકારનાં અનુમાનો કર્યા, પણ એકે સફળ થયાં નહી જેથી ચિંતારૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયા. મનુષ્ય માત્રને સર્વ કરતાં આજીવિકાનો લાંગ થવાની ચિંતા બહુ સતાપદાતા છે, એજ સંતાપદાતા ફિકર પંડિતોને આવી લાગી. જેથી બીચારા બહુજ મુંઝાવા લાગ્યા પણ કરવું શું ? છેવટે સર્વ પંડિતોએ મળી વરદાથી કાલિદાસને વિનવ્યું કે—“આ સમય હવે મૌન ધારણ કરવાનો નથી તેમ દોષ વિચારવાનો પણ નથી. સહુને સારે સાંઠે છે. માટે સભાનું નીર રાખવા આંખ ઉઘાડો. જે અમરત્ય રૂપિ સમુદ્રને ત્રણ આયમનમાં પાન કરી ગયા તે શું ગાયની ખરીમાં ભરાયલા પાણીમાં ડુબશે કે ? અત્યાર હમી આખા આર્યાવર્તમાં મહા માન મેળવેલું તે બિચારી બાળાઓથી પરાજય થઈ માન ખોશે કે ? જરા વિચાર કરો, અમારી નહી પણ તમારી ટેક રાખવા પણ વિદ્યાશક્તિ ટેરવો જેથી સર્વની હાજ રહે.”

આ પ્રમાણે પંડિતોનું બોલવું થયું તેથી પોતે તુરત તેઓને આશ્વાસન આપી રાત્રિ પડ્યા પછી ભોગમાયાનું સ્મરણ કરી જ્યાં તે

બાળાઓએ મુકામ કર્યો હતો ત્યાં છુપી રીતે કાલિદાસ જઈ પહોંચ્યો અને ગુપ્તપણે તે બાળાઓની ચેષ્ટા બોલવું, હાસ્યવિનોદ વગેરે બોધ શક્તિની માહેતી મેળવવા ચત્ત ચલાવ્યો; કેમકે પ્રત્યેક મનુષ્યના બોલવા ચાલવા અને આચાર વિચાર ઉપરથી કંઈ જ્ઞાતિનું, કેવા સ્વભાવનું અને કેવી રહેણી કહેણીનું છે તે સ્પષ્ટપણે પરખાઈ આવે છે. એજ હેતુ માટે વિદ્વાન શિરોમણી કાલિદાસે તે પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ હાસ્ય વિનોદાદિની વાતચીત કરતાં આખી રાત વહી જતા આવી, તથાપિ તેઓના મુખથી પોતાની ધારણા પાર પડે તેવો એક શબ્દ પણ સાંભળવામાં આવ્યો નહી, તેથી કાલિદાસ નિરાશ થઈ વિચારવા લાગ્યો કે આખી રાત નકામી દુઃખાવસ્યામાં ગુજરી, પરંતુ કાર્યસિદ્ધિ કશી હાથ લાગી નહી. શું સર્વ પડિતોની પંડે મારે પણ નિરાશાનાં પગલાં ભરવાનો વખત હાથ લામશે ! અરે ! જો એમજ થાય તો તો વિદ્વાનો કાકો રાખી ફરવા કરતાં તો મરવું બહેતર છે. કહ્યું છે કે—

જીવ જતાં રહે લાજ જો, તો અતિ ઊત્તમ રીત;

લાજ ગયા પછી જીવવું, તે ધિક્ક જીવનમિત.

માટે લાજ રહે તેવા ચત્ત ચલાવ્યા છતાં પણ કશો દહાડો વળ્યો નહી, હશે જેમ જગતકર્તા જગદીશ્વરની મરજી હશે તે ખરી, પણ હિંમોગને તો માંડી વાળવો યોગ્ય નથી. નિરાશાનાં ચિન્હો નજરે જણાતાં છતાં પણ જો એક સરખો હિંમો ચલાવ્યાજ કરે તો અંતે ફતેહ મેળવે છે ! જે કામ હાથમાં લીધું તેની પાછળ ખંતથી મેહેનત કરવી, ગમે તેટલી મહેનત પડે, ગમે તેટલી વાર આપણો પરાજય થાય તો પણ તે કામમાં મંડ્યા રહેવું એજ વિશેષ લાભદાયક છે આ પ્રમાણે વિચાર ચલાવવો હતો તેટલામાં તો તે ચાર સખીમાંની એક જણી બોલી કે—

“ અમૂલ્ય માલીવિકા દસપતિરિવ માલવિકા ”

જેમ સોનાના મેલાપથી પારો પીળા થઇ જાય છે તેમ સુર્યોદય થવાથી પૂર્વ દિશા પીળી થઇ ગઇ છે.

આવા પ્રકારનું પ્રથમ કુમારિકાનું બોલવું સાંભળી કાલિદાસે અનુમાન કર્યું કે એ કન્યા સોનીની છે, એમ નિશ્ચય કરી શબ્દ અને રહેરો ધ્યાનમાં રાખ્યો. એટલામાં તો બીજી કન્યા બીજું ચરણ આ પ્રમાણે બોલી કે-**ક્ષણાર્ક્ષિણાસ્તારાનૃપતયદ્વાનુદ્યમપરા-**જેમ જેમ નિઃશ્વમી એટી રાજ્યો જોતજોતામાં પોતાના રાજ્યવૈભવથી ક્ષીણ થઈ જાય છે તેમ જોત જોતામાં તારાઓ અસ્ત થવા લાગ્યા છે.

આવું બીજી બાળાનું બોલવું સાંભળી તેના માટે પણ કાલિદાસે અનુમાન કરી લીધું કે આ રાજકન્યા છે. તદંતર ત્રીજી બાળા ત્રીજું ચરણ બોલી કે-**ગતચ્છાયચ્છન્દ્રોલુપ્તજનશ્વપ્રામ્ન્યસદસિ** જેમ પંડિત પુરૂષ મૂર્ખ આશ્વજનોની મંડળીમાં જઇ નિસ્તેજ થાય છે તેમ ચંદ્રની કાંતિ તેજહીન થઇ ગઇ છે.

આ પ્રકારનું વાક્ય સાંભળી કાલિદાસ સમજી ગયો કે આ પ્લવ-કન્યા છે. ત્યાર પછી ચોથી કન્યા ચોથું ચરણ બોલી કે-**નરાજસ્તૈવીપાદ્રવિળરહિતાનામિવગૃહાઃ-**જેમ ધન વિનાના જનોનાં મંદિરો તેજ વગરનાં થઈ જાય છે તેમ તેલ વિના દીપકનું તેજ તેજ વગરનું થઇ ગયું છે.

આ વાક્ય ઉપરથી તેને પણ કાલિદાસે કળી લીધી કે એ વણિક પુત્રી છે. ત્યાર પછી તે ચારે ચરણ ચિતમાં પૂર્ણ થાદ રાખી કાઢના કળવામાં ન આવે તેમ તે મકાનમાંથી નીકળી પોતાના સ્થાનકે જઇ પહોંચ્યો અને તે કમનીય કિશોરીઓ પણ પેત પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રાતર્વીધિ કરવામાં જોડાઇ. ત્યાર પછી ભોજન કરી રાજસભામાં ગર્વાનંદ સહિત તે ચારે બાળાઓએ પ્રવેશ કર્યો. ભોજનને આશિર્વાચનો કહી ચોગ્ય આસને સ્થિત થઇઓ. તે સમય ભોજનને

પંડિતો પ્રત્યે કહ્યું કે—તમારી અવધિ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે માટે આ બાળાઓના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

આ પ્રમાણે મહારાજનું બાપણ સાંભળી સધળા પંડિતો ઉત્તર અને તેજ રહિત થઈ ગયા. તે જોઈ ભોજ-ભજની રાજ સભાના ભૂષણ ૩૫ સરસ્વતિના અવતાર કાલિદાસ બોલ્યા કે—

અમૃત પ્રાચી પિન્ના રસપતિ રિવ પ્રાણ્યકનકં
ક્ષણાર્ક્ષિણા સ્તારા નૃપતયદ્વનુદ્યમવરા
ગતઠ્ઠાયં ધંદ્રો બુધજનદ્વ પ્રામ્યસ્વદાસિ
ન રાજન્તે કીપાદ્રવિણ રહિતા નામિવગૃહાઃ

આ પ્રકારનો કાલિદાસે રલોક કહી સમાસમક્ષ તે ચારે કન્યાઓની જુદી જુદી યાતિઓ કહી ખતાવી તેથી સર્વનાં મન આનંદિત થયાં અને તે કુમારીકાઓની સરત પ્રમાણે પ્રથમ પ્રશ્ન્યનો ઉત્તર પણ જોઈએ તેવો મળ્યો, તેથી તે બાળાઓએ પણ મન સાથે નિશ્ચય કરી કવિવર કાલીદાસનેજ મનસ્વિજ્ઞન વડે વરી ચુકી; તથાપિ મનના માન્યાની ચાતુરી તથા વિદ્વતા નિહાળવા દરેક બાળાઓ કવિવરને નિર-નિરાળા સત્રાલો પુછવા લાગી, એટલે પહેલી બાળા બોલી કે—
“હે શ્રેષ્ઠ કવિ! આ સંસારમાં પ્રહણ કરી પ્રથંસવા લાયક કઈ કઈ ઉત્તમ વસ્તુઓ છે? તથા વસંતઋતુ કેવી સુખદ છે? અને રાજ્યોએ કયા કયા દોષોનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ?” આ પ્રમાણે પ્રશ્નો સાંભળી પ્રથમ બાળાને કવિવરે કહ્યું કે—

તપસ્યન્તઃ સન્તઃ કિમપિ નિઃસન્ધઃ સુરનદી
ગુણોદારા મ્હારાનુતપારચ્ચયામઃ સાવનયમ્ ॥
પિશામઃ શાસ્ત્રાચાનુત વિવિધકાવ્યા મુનરસા
નવિધઃ કિંકુર્મઃ કતિપયનિમેષા દુષપજન ॥

ગંગાજીના ત્રઠ ઉપર જઈ તપશ્ચર્યા કરવી ? ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રંથો વાળી ઓને આદર સહિત સેવન કરવી ? તથા નાના પ્રકારના કાવ્યાત પૂર્ણ શાઓનો રસ પીવો કે શું કરવું ? કારણ કે આ જગત તો અદ્ય સ્થિતિવાળો છે માટે મારા વિચાર પ્રમાણે 'સર્વ' તજીને બજીએ શ્રી ગોવિંદને ' એ સમાન અન્ય ઉત્તમ વસ્તુ છેજ નહીં.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

પરિમલ મૃતોવાનાઃ શાન્તા નવાંકુર કોટયો
મધુર વિરુતો ત્કણ્ઠા વાચઃ પ્રિયાઃ પિકપાક્ષિણામ્
વિરલ સુરત સેત્રોદ્ધારા સધૂવદનન્દવઃ
પ્રસરાતિ મધોરાઙ્ગ્યાં જાતોન કસ્ય ગુણોદયઃ

જ્યારે વસંતઋતુનો પ્રચાર થાય છે ત્યારે સુગંધિ યુક્ત વાયુ થાય છે તમામ વૃક્ષોને અનંત અંકુરો ફુટે છે, ઢાકિયોનો મધુર મન-હર સ્વર મનને મહાનંદ પમાડે છે. બહાલોજ લાગે છે અને ચંદ્રમા સરખા મુખવાળી ઓના કપોળે વા મુખે રતિ વિદ્યાસના પરિશ્રમથી પરસેવાના મોતીઆ છુટે છે; માટે ઋતુરાજ-વસંત સમયમાં કયા ગુણોનો ઉદય નથી થતો ? અર્થાત સર્વ ગુણોનો ઉદય થાય છે.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

સ્ત્રિયોઽજ્ઞામૃગયા પાનં વાકપારુષ્યંચ પંચમમ્
મહચ્ચન્દ્ર પારુષ્ય મર્યદૂષણ મેઘચ ॥
સસદેષા સદારાજ્ઞા હાતઠ્યા વ્યસનોદયાઃ
પ્રાયશોધૈર્વિનદ્યન્તિ કૃતમુક્તા અપીશ્વરાઃ ॥

ઓ લ'પટપણું, જુગાર રમવો, શિકાર ખેલવા ઉપર અત્યંત પ્રીતિ રાખવી, હારમાં લીન થવું, કઠોર વાણી બોલવી, નહીં જેવા ગુન્હા માટે મોટી શિક્ષા ફરમાવવી અને નકામા ઉઝાડે ખર્ચમાં નાણાં

ઉઝાવી દેવાં એ સાત દોષ રાજ મહારાજાએ નિરંતર અવસ્ય તજવા,
કેમકે મજાનું પામાનાં બંધારણુવાળા રાજ ઉપર જેની સંપૂર્ણ સત્તા
છે તેવા રાજપતિએ પણ ધણું કરીને આ સાતે દોષ તજવા, નહીતો
એ દોષો પૈકી એક દોષ પણ જે પ્રબળપણે આદરવામાં આવે તો
પણ રાજ્યને ખલેલ પહોંચાડે છે તો જ્યાં સાતે દોષ પ્રબળ હોય
ત્યાં તો વાતજ શી ?

આ પ્રમાણે પહેલી કુમારિકાના ત્રણે પ્રશ્નના ઉત્તર આપ્યા.
ત્યારે બીજી કુમારિકા ઉભી થઈ બેઠી કે-હે વિદ્વદ શિરોમણિ ! આ
સંસારમાં મુક્તિનું સાધન શું છે ? ભાગ્યવાન પુરૂષો હેમંતઋતુમાં
શાની ધમ્મા રાખે છે ? અતે સૂદીમાં ધર્મને મુકી અધર્મનાં કામ
કરનાર કયા અને કેટલા છે ? તે સાંભળી કલિદાસે ત્રણે પ્રશ્નના
નોખા નોખા ઉત્તર આપ્યા તે નીચે પ્રમાણે—

जीर्णापव मनोरथाः स्वहृदये यानंच तद्यौवनं
हन्ताङ्गुगुणाश्च बन्धगलतां यातागुणस्त्वर्चिना
किंयुक्तं सहसाऽभ्रैर्नि बलवान् कालः कृतान्तोऽक्षमी
ह्याज्ञातं स्मरक्तासनांध्रियुगलं मुक्ताऽस्ति नान्यागतिः

ધારેલા મનોરથો મનના મનમાંજ જીર્ણ થયા. યૌવનપણું આદ્યું
ગયું; શરીરમાં સૌર્યાદિ ગુણો તે પણ ગુણના બળનાર વિના નિષ્ફળ
ગયા અને મહાબળી નાશ કરનાર નાળ તો મહા વેગથી આવે છે તે
ઉપરથી હમણાં બળુવામાં આવ્યું છે કે શ્રીસદાશિવ આશુતોષનાં પદ
પંકજને સેવવા એજ મુક્તિનું સત્ય સાધન છે; પણ એ વિના અન્ય
સાધન છેજ નહીં.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર

हेमन्ते दधिदुग्ध सर्पिरसना मांजिष्टवासाभृतः
काश्मीर द्रवसाम्ना दिग्भवपुशः सिन्धु विचित्रैस्तैः

પીનોદ સ્તનકામિની જનકુતી શ્લેષાઘૃહાભ્યંતરે
તામ્બૂલી લલપૂગપૂરિતમુક્તા ધન્યાઃ સુખ શેરતે ॥

જે પુરૂષો હેમંતઋતુમાં દુધ દહી ધી ખાય છે, રક્ત વચ્ચે પહેરે છે, કેસરનો ચરીરે ગરકાવ લેપ કરે છે, વિવિધ પ્રકારની રતિદીકાથી અમિત રહે છે, પુષ્ટ સ્તન તથા પુષ્ટ સુકામળ સાથળવાળી કામિનીઓ આલિંગન આપે છે, સુંદર સોપારી મુખવાસ સહિત તાંબુલ-પાનખીડાં મુખમાં ધારણ કરેલાં છે અને ઘરની અંદર સુવે છે તે પુરૂષોનેજ ધન્યવાદ છે પણ ખીનઓને નથી.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

દશધર્મ ન જાનંતિ વિપ્રચાલા નિબોધતાન્
તસ્માદેતેષુ સર્વેષુ ન પ્રલજ્ઞેત પંડિતઃ ॥

મત્તપ્રમત્ત ઉન્મત્તઃ ખ્રાન્તઃ કુદ્ધો બુભુક્ષિતઃ
ત્વરમાણઃ શ્લુઘ્નઃ મીતઃ કામીચતેદશ ॥

હે વિપ્રખાળા ! આ સંસારમાં દશ પ્રકારનાં મનુષ્યો ધર્મને ત્યજ અધર્મને આદરે છે એટલે દારૂ પી મસ્ત થએલો, વિષયના વેગથી વિવ્હળ થએલો, ધાતુઓના દોષથી ગાંડો થએલો, ચાકેલો, ક્રોધવંત, ભૂખ્યો, ઉતાવળીઓ, ખડુ લોભ વૃત્તિવાળો, બીહીકણ અને કામાસક્ત એ દશ જણીઓ ધર્મ શું ? તથા અધર્મ શું છે ? તે જાણતા નથી, તે માટે એ સઘળાઓની પંડિત જનોએ સંગતિ કરવી નહીં; અર્થાત તેઓના વિશેષ સહવાસમાં ન આવવું.

આ પ્રમાણે ખાલ કુમારીના ત્રણે પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો, તેથી અત્યંત આનંદ પામી. તદનંતરે રાજખાળા ઉભી થઇ કવિરાજ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે- 'હે ભારત બૂપણુ નરરત્ન ! આ અશ્વિમાં કઇ અનિત્ય અને કઇ નિત્ય વસ્તુ છે ? તથા શ્વિશ્વિરઋતુમાં શું શું અમલદાર થાય

છે ? અને સ્વર્ગ સુખને આપનારી કઇ તથા કેટલી વસ્તુઓ છે ?
આ પ્રકારે તથુ પ્રશ્ન સાંભળી કવિરાજ એક પછી એક પ્રશ્નનો
ઉત્તર આપવા લાગ્યા કે—

પ્રાપ્તાભિયઃ સકલ કામદુઃસાસ્તતઃ કિં
દત્તપદં શિરશી વિદ્વિષતાં તતકિં
સંમાનિતાઃ પ્રણયિનો વિભવે સ્તત કિં
કલ્પં સ્થિતં તનુભૂતાં તનુમિસ્તતઃ કિમ્

સર્વ મન કામનાઓને પૂર્ણ થાય તેટલી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઇ તોય
શું ? કેમકે લક્ષ્મી અતે ચપળ છે તેથી જોત જોતામાં નાશવંત થઇ
જશે. પણ સ્થિર રહેવાની નથી. શત્રુઓના મસ્તક ઉપર પગ મુક્યો
અર્થાત્ શત્રુઓને જીતી લીધા તોય શું ? કેમકે અતે આપણો પણ
નાશ થવાનો છે તેથી શત્રુઓને મારી રાજી થવા જેવું શું છે ? પો-
તાના નોકર-ચાકરોને વા અન્યને અપૂર્વ વૈભવ સુખવડે સન્માન
આપ્યું તોય શું ? કેમકે તે સર્વ ધન હશે ત્યાં સુધીજ ચાહશે અને
ખમા ખમા કરશે; પણ ધન ગયા પછી રહામું પણ જોવાના નથી.
અને કદાચ કદપ સુધી શરીર ધરી જીવ્યો તોય શું ? કેમકે છેવટે
મરવું એ તો નક્કીજ છે તો પછી કાણુ જીવવાથી પણ શો લાભ ?
કહેવાનો તાત્પર્ય એજ કે—એ સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય-નાશવંત છે,
માત્ર પરબ્રહ્મ પરમાત્માશ્રીનું નામ નિત્ય-એટલે નાશવંત નથી—સદા
છે છે ને છે માટે અહોનિશ તેનું ધ્યાન ધરવું. વળી હે રાજકુમારી !—

મકિર્મલેમરણજન્મમયં હૃદિસ્થં
સ્નેહો ન વન્ધુષુ ન મન્મથજા વિકારાઃ
સંસર્ગદોષ રહિતા વિજના વનાન્તા
વૈરાગ્યમસ્તિ કિમતઃપરમર્થ નીચમ્

શ્રી સદાશિવશંકરની ભક્તિમાં નિરંતર જેનું મન તક્ષીન છે, જન્મ મરણનો ત્રાસ જેના હૃદયમાં નિરંતર રહે છે અર્થાત્ ભવ-ભીરુ છે. બંધુવર્ગ વગેરેમાં નિઃસ્નેહ બુદ્ધિ, કામદેવ-વિષમ વિકારથી રહિત સંસર્ગ દોષથી રહિત, નિર્જન વનમાં વાસ અને વૈરાગ્યવંત મન છે તો, તેવા પુરુષને વૈરાગ્યની પ્રાર્થના પણ શા માટે કરવી પડે! અર્થાત્ તે તો જીવ-મુક્ત થઈ ચૂક્યાજ છે.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

ચુસ્મતો ગण्डभिर्त्तीरलकवन्ति मुखेर्सीत्કृतान्या दधाना

वक्षः सूतकञ्चकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापादयन्तः

ऊरुनाकम्पयन्तः पृथुजघन तटात्स्नंसयन्तोऽशुकानी

व्यक्तं कान्ताजनानां धिटचरितकृतः शैशिग वान्तिवाताः

સ્ત્રીઓના સુંદર ગાલનું સુગંધન કરતા, વાંકા અંગ્રોડાવાળી સ્ત્રી-ઓના મુખ કમળમાંથી સિન્કાર કરાવતા, કંચુકી રહિત વક્ત્રસ્થામાં કુચ ઉપર રોમાંચ ઉત્પન્ન કરતા. તથા કદળિના સ્તલ સમાન સાથ-ળને કંપાવતા અને પહોળા જઘનતટ ઉપરથી વસ્ત્રને દૂર કરતા કામીજનોની પેડે કુચેષ્ટા કરતા શિશિરઋતુના વાયુ વાય છે. વળી હે કુરંગનયની!—

प्रोद्यन्प्रौढाप्रियगुद्युतिभृति विदलत्कन्दमाद्यद्विरफे

काले प्रालेयवान प्रचल विकम्पितो ह्याममंदाग्दाम्नि

येषां तो कण्ठलग्ना क्षणमपि तुहिन क्षादरक्षा मृगाक्षी

तेषामाया मयामायम सदनसमा यामेभी यातिचूनाम्

જેમાં પ્રૌઢપણે કુલતા પ્રીયંગુ વૃક્ષની શોભા થાય છે, જેમાં કુલતા મયકુંદ કિંવા મોગરાના સુગંધથી ભરેલા મહવંતા થાય છે અને ઠંડા પવનથી ચલાયમાન મંદાર વૃક્ષોની માળા પુલે છે એવા

સમગ્રમાં તાઢી બચવનારી મુમના સમાન સનેજ મેટાં પાણીમાં
લેખનવાળી સ્ત્રી ક્ષણવાર પણ જોના મધાને આસપાસ ફેરવી નથી
તે યુવાન પુરોહીતી મેટી ગત્રી ધમત્ત ધર સમાન થાય છે અર્થાત્
તે મમયમાં જીવીતી ચતુરાતો સંજ ન હોય તો રાત્રી અત્યંત દુઃખ-
દાયક થઇ પડે છે.

ગ્રાંજ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

સત્યં રૂપં ધનં વિદ્યા કૌલય શીલં ચલં ધનમ્
શૌર્યં ચ ચિત્રમાણ્યં ચ દશોતે સ્વર્ગ યોગયઃ

સત્ય બેઢવું, વિનય યુક્ત મુદ્રાએ રહેવું, શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવો,
વિદ્યવંત રૂપું, કુલેનતા રાખી, શીળ પાળવું યોગ્ય ઉત્તમ કૃત્યમાં
ઉદર ચિત્રે ધન વાપરવું, સદ્વર્ત્તમાં શૌર્ય રાખવું અને યુક્તિ સાથે
મિટ વચ્ચેના વદવાં એ દશ પ્રકાર સ્વર્ગને આપનાર છે.

આ પ્રમણે રાજકુમારીના ત્રણ પ્રશ્ન પૂર્ણ કર્યા તેથી તે પર-
માનંદ પામી. પછી વણિકનંદીનીએ ત્રણ પ્રશ્ન પૂછ્યા.— હે પંડિત
શિરઃશેખરી બૂન ! આ મદીમાં કયો પુરુષ ધન્યવદને યોગ્ય છે ?
તથા સ્ત્રીઓના સ્વભાવિક શ્રંગાર કયા છે ? અને પરાક્રમ તથા પ્રાર-
બ્ધમાં વિશેષ કોણ બળવાન છે ? તે આ ત્રણ પ્રશ્ન સંભળી કાઢી-
દાસં પ્રત્યુત્તર અપ્યો કે —

સન્નેધન્યાઃ કેચિન્ જુટિનમય વન્ધવ્યનિકરા

ઘનાન્તે ચિન્તાન્તવિચય વિશય શી વિચિત્રતાઃ

દામ્બદ્ર ડયોત્ત્તના ઘડલગગના મોગસુમગા

નગન્તે યે રાત્રિ સુકુનચય ચિન્તૈક કાળનાઃ

હે સુમત્રે ! હે સખે ! જોખોનાં વિકટ જીવ મધ્યમ મુડી મમાં
છે, અંતરમાં રહેલા વિષય રૂપી વિષયરો—મર્યો નાશ પામ્યા છે, સર-
મગુડી આંદનીથી ઉજ્જવળ પ્રકાશવંત થયેલા આકાશથી અત્યંત સુસો-

બિન ચાંદની રાત્રિને વનના અતપાં અર્થે એકાંત વનમાં જાય છે અને સુકૃતના સંચયમાં લગેલું ચિત્તજ જેનું શસ્ત્ર છે એવા વનવાસી મહાત્મા પુરુષોજ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

વત્સં ચન્દ્ર ચિહ્નિચ પદ્મ પરિહાસશ્લેષે કોચને
 વર્ણઃ સ્વર્ણ મપાકરિણુ શલિનીં ગ્રીણુઃ કલાનાં ચલઃ
 લક્ષ્મીજાલિમકુન્દમલિપ્તમહારૌગુર્વી નિતમ્ભસ્થલી
 લાલોદારી ચ માર્દવ યુવનિષુ સ્વાભાવિકં મંદનમ્

અંદાજ સમાન જેનું મુખ ગમ્ય છે, કમળપત્રથી પણ અણી-
 માળાં રમિકાં લેવાય છે, સેનાથી પણ અધિક દુતિવંત સુંદર શરીર
 છે, ભરમા સરખા વેણીના કાળા વળ છે. હાથીના કુલ સ્થળ સમાન
 જોળ અને કડિલુ ભરાવદાર સ્તન મંડળ છે, મોટા શુશોભિત નિ-
 તંબ છે, મિટ તથા મનને દરેક કન્નારાં વચ્ચે છે અને કમળતા-
 પાતું જે સધળા ગુણો સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિકપણે બૂધભરપણ હોય છે.

ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

નેનાગસ્ય વૃહસ્પતિઃ પ્રહરણં વત્તં સુરાઃ સૈનિકાઃ
 સ્વર્ગો દુર્ગમનુગ્રહઃ ચિલહરે રૈરાવનો લાગ્નઃ
 દૃષ્ટૈશ્ચલ્લભિઃ નોડાં ચલ્લમિદ મગ્નઃ પરં સં રે
 તનુક્તં નનુદ્વ મેવશરણ ધિગ ધિગ વૃથાપૌરુષમ્

જેના મુખ્ય શરભારી મહાન્ બુદ્ધિવંત રૂપરૂપિ છે, જેને વળ્લુ
 શસ્ત્ર છે, દેવતા સરખા જેના સૈનિકા છે, સ્વર્ગના સરખો કિલ્લો છે,
 જેના ઉપર શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનની કૃપા છે અને જેના દરબારમાં
 ઐરાવત સરખો હાથી બુદ્ધિ છે એવા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન ઈશ્વરને પણ
 યુદ્ધમાં સત્ત્વે જીતી લીધો તો નિશ્ચય થાય છે કે પ્રારબ્ધ એજ પો-

તાનું રક્ષણ કરનાર છે, પણે પ્રરાકમ રક્ષણ કરનાર નથી માટેજ પ્રા-
રબ્ધ બળવાન ન હોય નો પુરુષનો પ્રરાકમ સહિત ઉદ્ધમ પણ નિષ્ક-
ળ થાય છે ! આ પ્રમાણે ચારે કુમારીકાઓના જુના જુના પ્રજ્ઞોના
ચોખ્ખ ઉત્તરો આપ્યા તેથી અતિ પ્રસન્ન થઇ સદાજન મુદ્રાએ મર્મોદ-
સહ ઉભી રહી બ્રહ્મકુમારીએ વિનયું કે—હે આર્યાતંકાર ! પરમારંક
કુળ કમળ દિવાકર બેજરાજ ! અમોએ દેશદેશના રાજા મહારાજાઓ
અને પંડિત વરોની સલાહોમાં જઇ શ્રાત્માર્થની બાબતમાં વદવિવાદ
કર્તા તથા રાજ્યવંશિઓ પણ નિહાળ્યા; પરંતુ આપ નામવરની નીતિ
તથા ઐશ્વર્યતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે તેમ પડિનેના મંડન રૂપ
કવિરાજની વિદ્વતા તથા રસિકતા પણ અસૌક્રિક પ્રકારની છે. પુઠે-
લા પ્રજ્ઞોના મથેટ ઉત્તરો સાંભળી અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયો છે તથા
અમોને છતી લીધી છે તેથી અમારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પંડિતરાજના
ચરણ ચાંપનારી દાસી થઈજ ચૂકી છીએ; માટે શુભ મૂર્ત શા સ
અમારાં કવિરાજ સાથે લગ્ન કરાવી આપો. એટલું બોલી સાનંદ
સહિત સુવર્ણ કરંડમાંથી મનોહર પુષ્પમાલ કંઠાડી કવિરાજના કંઠમાં
આરોપી છટાં પુષ્પોથી વધાવી ચરણમાં નમી.

અ.વા પ્રકારનું બ્રહ્મકુમારીનું બોલવું સાંભળી બેજરાજે તેમના
નામ ઠામ પિતા માતાનાં નામો પુછી તેઓનાં સગાં સકેદરને બે તારી
લઇ શુભ મુહૂર્તે સુંદર મંડપમાં વેદવિધી પ્રમાણે કલિદાસ સંગે
લગ્ન કરાવી દીધાં અને પ્હેરામણીમાં પુષ્કળ ધન આપી મનેન્દ્ર પ્રવૃ-
ત્ત કરી.

તદનંતર તે ચારે ચતુરાઓએ દેશાંવરમાંથી મેળવેલું ધન પણ
પોતાના પતિના સ્વાધીન કર્યું. જ્યારે રાત્રિનો સમય થયો ત્યારે ચારે
ચતુરાઓએ વિચારણા કરી કે—“આપણા સ્વામીનાથ શ્રાત્માર્થ અને
કવિત્વ ક્ષતિના જ્ઞાન વિષે તો એકા છે; પરંતુ રંભવિદ્યાસમાં પ્રવિ-

જતા રાખી શકે છે કે નહીં ? તે જાણવાની જરૂર છે માટે આજે પ્રથમ જેની પાસે પધારે તેણે કાંઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાનું કહાડી સુરત-કિડનો અનાદર દેખાડવો, જે ચતુર હશે તો તો ગમે તે પ્રકારે મનનું સમાધાન કરી સુતકિડાનંદ લેશેજ ? આ પ્રમાણે ચારે ચતુરાઓ કાંઈ કરી પેતેગોના શયન ગૃહમાં સુઈ ગઈ. ગંગારી કવિવર કાલિદાસ પણ રમરંગમાં આનંદ મનનો પ્રથમ જન્મ તનવાના શયન ગૃહમાં ગયો એટલે પ્રાણનાથને આવના જોઈ જાણવાના ઉઠી થઈ અતિ નમ્રપણે અભિવંદન કરી સન્માન આપી પ્રીયતમ સાથે ખેસી દારૂવિનોદ કરવા લાગી તે સમય કાલિદાસે સુરતકેળી કરવાને પોતાની જાણ દર્શાવી એટલે જાણ કુમારીએ જરા મંત્રાપ જતાવ્યા મરખું મેં કરી કયું ?—સ્વામિનાથ ! જે સમય ગ્રહ યોગ અનુકૂળ હશે તે સમય સુરત કેળી આપસાથે કરીશ ! આ પ્રકારનું જાણકુમારીનું ઓત્તુ સાંભળી કાલિદાસે કયું કે—

ઘકચન્દ્ર કવરી મરસ્તવતમઃ સીમન્ત સુગોગુરુ

ઘક્ષોજાવધાઃ ભગવતિદ્ગતિઃ કેતુર્ધુમં સુન્દરી

ઘાકઃ કાદામર્ગ શાન્તિશર ગતિમધ્યનુ સંસ્કારાપરઃ

સાત્યમેદકુરુપે કૃપામન્વિતદા સર્વેનુકૂટાગ્રહાઃ

હે સુંદરી ! તારું મુખ ત્રિંચ તે ચંદ્રગ્રહ છે, મથનો કાળો દેશ પાયા છે તે રત્ન નાગનો ગ્રહ છે, સેથમાં જે દિગ્ગોલ પૂરેલો છે તે સૂર્યગ્રહ છે, બ્રહ્મી એ કેતુગ્રહ છે, લાલ એક એ મંગળગ્રહ છે, ઉત્તર ગુરૂસ્તન એ ગુરૂ નામાગ્રહ છે કાવ્ય એટલે શુક્રગ્રહ રૂપ તારાં મધુર વાક્યો છે અર્થાત વાણિ વિષેજ શુભગ્રહ વસે છે, મઠમાંત એ શનિશ્ચગ્રહ છે તે તો સદૈવ તારી સેવમાંજ હાજર છે, તારો મધ્યકરી પ્રદેશ એ અતિ સુંદર અને સામ્ય-શુભ નામા ગ્રહી

ઉપમા થોગ્ય છે. આ રીતે નવેમ્બર તારા શરીરમાં સ્થાપ થઇ રહેલ છે; માટે જો કૃપા કરી તું અને અનુકૂળ થાય તો સર્વ ગ્રહ અનુકૂળ થયા સમજશ; પણ જો તું પ્રતિકૂળ થાય તો મારા સર્વગ્રહ વડે થયે અર્થાત્ ખગોળમાં સટકત્તા ગ્રહોની અને કશી પરવા નથી, માત્ર તારા અનુગ્રહની અને તો જરૂર છે. આ પ્રકારનું ચોતાવના પતિનું મોલનું આંલગી બહાકુમારીએ અતિ પ્રસન્ન થઇ પતિને પ્રેમાલિંગન આપ્યું.

ત્યારપછી વણિકનાં દિનીના શયનગૃહમાં ગયા ત્યારે યુક્ત મહેત પ્રમાણે તેણે પણ કહ્યું કે—એક મોટી તીર્થયાત્રા કરી આવી પવિત્ર થાઓ પછી સુગતક્રિયા કરીશું ! તેથી કલિદાસે હસીને કહ્યું કે—

મધ્યં વિષ્ણુપદં કુન્તી શિવપદં વક્ત્રંચિયાતુ પદં
અમિલ્લઃ સુનન પદં પ્રચિલસત્કાઞ્ચી નિઃસ્પન્ધલી
વાળીન્દ્રેન્મધુગાગરોરણ ધરાઃ આરદ્ધમૂર્ધિર્વપુઃ
કિંતે સ્ત્રી કથવાનિ પુષ્પચરિતં ત્વં નિઝરેઃ સેવ્યસે ॥

હૈ સ્ત્રી ! અત્યંત પાતળી કમ્બર છે તેને થોગ્ય ઉપમા આપવા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુ તપાસતાં વિષ્ણુપદ—આકાશ માત્રમ પડે છે માટે વિષ્ણુપદ કહેતાં વિષ્ણુ તીર્થ યાત્રાઓ તો માત્ર તારા કરી ગ્રંથમાં નિવસ કરી રહેલ છે, તથા શિવસ્થાન રૂપ યુગત ઉત્તત સ્તાનરૂપી કેલસનાં શિખરો છે તેથી શિવ સંબંધી સમસ્ત યાત્રાઓનો સમાવેશ તારા સ્તન વિષે થાય છે, બહા સંબંધી સમસ્ત યાત્રાઓનો તારા હુપ્પ કમ્બમાં સમાવેશ થાય છે, તેવીશ કોટી દેવતાઓનો નિવસ તારા કેલપામમાં છે; કેમકે મુખેથી વેદ્યીપા જે પુષ્પ સમૂહ જન્માય છે, તે જાણે સદ્ગુણોએ ભક્તિ ભાવથી ધૂળન કરેલ છે, નિર્ભય ઉપર શોભતી જે કદિમેખલા તેજ શિવકાંચી તથા વિષ્ણુ કાંચી એ બે મોક્ષ આપનારી તીર્થયાત્રાઓ છે, અર્થાત્ તે તો તારા

૫૪ ભાગ ઉપર અથડાયા કરે છે. તારી મધુરવાણી એજ મધુરાની યાત્રા છે, તારો નિયેનો લાલ એઠા તે અંશુહર નામે તીર્થ છે અને શ્રીરંગજેન નામે તીર્થ ભૂમી તે તો તારૂં આપું શરીર છે એટલે અગ્નિનવ શોભાવંત રંગભૂમી છે માટે તારા પુણ્ય ચરિત્રનું કેટલું વર્ણન કરું ? મનસમાં સમસ્ત તીર્થો તારા શરીરમાં વસી રહ્યાં છે. નિર્મલ કરેતાં દેવતા અને યુવાન પુરુષો તારી નિત્ય સેવા કરે છે એટલે હવે મારે મોટી અન્ય તીર્થની યાત્રા કરવી કઈ બાકી રહી છે ? કે તને છોડી અન્ય તીર્થમાં ભટકવો ફરું ?

આ પ્રકારે ગંભિર પ્રેમ પુરિત વચનો સાંભળી વશિકૃત તનયાએ અત્યંત પ્રેમભાવથી રતિનું સુખ આપ્યું.

ત્યાર પછી સુચર્યુકારતનયાનો સમાગમ થતાં તેને પ્રસન્ન કરવા પ્રથમથીજ કાલિદાસ બોલ્યો કે—

કામ્ને રોમાલિવાલ્લિ તલતુ સમુદિતા માભિનિમ્નાલવાલા
ચિત્તં વક્ત્રોત્તરેમાચ્છલયુગલક્રુરા વિગ્નનં પુષ્પશૂન્યા
કિંવાન્નમુચ્ચર્વુષ્પાઃ પનસવકુદિનં મૂલદશેત્તિપુષ્પં
તદ્દૃષ્ટં મેનિવાચ્છત્યમિત્તદ્દિનિ કચૌસાનના રયાદસચ

હે કાન્તા ! તારી નાભિ રૂપી ગંભિર કપારીમાંથી ઉગેલી જે મનોહર રોમપંકિતરૂપિણી નાભીને આરંભી હૃદય પર્વત વૃદ્ધી પામીને જોત જોતામાં તેને એ મોટાં સ્તનરૂપી ફળ બેઠાં, તે ફળને હિમાલય પર્વતના શિખરની ઉત્તમા અપાય છે; પરંતુ વિશેષ અર્થજન જેવું તો એ છે કે તે વેણનાં ફળ દષ્ટિગોચર થાય એ, પણ પુષ્પ જલ્યુતુંજ નથી ! માટે અનુમાન થાય છે કે પનસના ઝાડની પેઠે તે વેણનું પ્રકૃષ્ટિત પુષ્પ પણ મૂળ ભૂમીમાંજ હશે ! તે જોવા માટે હું અતુર છું; અર્થાત્ રતિમંદિરરૂપી પુષ્પ જોવા ઇચ્છુકું.

આ પ્રકારનું શુંગારમય કાશિકાસનું મિષ્ટ બાપણ સાંભળી અમનજ
 એણે હાસ્યવદનયુક્ત પતેના હંડમાં લપટાઈ પડી આનંદ આપેલ
 સર્વથી છેલ્લે રાજકન્યાના સપનચક્રમાં કાશિકાસ પ્રવેશ કરી
 રાજકુમારીના મનનું ત્વરાએ આકર્ષણ કરવા બોલ્યો કે—

વસેન્દીવર કુન્દ ચમાકરણા જાતીષુ જાનમ્પદં
 કાંઠાકાશ્વત શૈઠનુકુળ શિવરા રોહા વરોહા લલમ્
 માર્ગેમસ્થલિતં નયપિ ચિત્તમે મગ્ન સંરો મંદહને
 દુઃખાદુઃખ્યમહાનેક કદન્કી મૂકેમનો મૂલનમ્

હે મત્ પ્રાણ સંજીવની પ્રીતે ! એક મારી પ્રાણ કરતાં પણ
 અધિક વજ્રમ અને ચંચળ વસ્તુ ખેવાઈ ગઈ છે તેની નવામ કરતાં
 એટલી નો શોધ મળી છે કે આ નારા મુખરૂપી યગમાં લેખાઈ
 લલચક્ર બહુ વખત અથડાઈ ડીયાઈ પ્રથમ તેણે તારા મુખ
 કમળમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાર પછી નેત્રરૂપી મળા કમળમાં થઈ ઉત્તરજ
 દંતપક્તિરૂપી મેઝરાની કળીઓમાં પેસી નાસીકારૂપી ચંપાની કળીમાં
 પ્રવેશ કર્યો, પછી જનમુનીના પુષ્પસમાન રાતા હોઠમાં પેસી તારા
 હાસ્યજનક રૂપ જાળના પુષ્પમાં પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રમણે આખા
 બગીચામાં ફરી ફરી ત્યાંથી છટકી તારા શરીરરૂપી અરણ્યમાં રહેલા
 સુવર્ણન શિખરે સમાન સખ્ત સ્તનરૂપી કેળવ પર્વતોમાં ચઢ ઉતર
 કરી ચાક્યા પછી હળવે હળવે ત્યાંથી પ્રપળાયમન થઈ તારા ત્રિવ-
 લીરૂપી ગઠના ઉઘા નિઘા ચિકટ માર્ગમાં ફોકરો ખાઈ પછી નિચેના
 પ્રદેશમાં તારા નભિરૂપી મહા સુંદર કુંડમાં નદી વા પ્રવેશ કર્યો.
 તેમાં કુમ્ભી જતાં મહા મુનીપરે નિકળી અગળ માર્ગ લીધે તો ત્યાં
 આવેલા તારા કોમળ જાંઘરૂપી કદળો રાંભેના મધ્ય મામમાં થઈ
 આગ્રતાં તેના મૂળમાં ચક્રી ખાઈ એની પડી કે હળુ સુની નિકળવાજ
 પ્રામતી નથી અર્થાત્ મારી મનરૂપી ચીજ તેમાં લીન થઈ ગયેલ છે.

આ પ્રકારનું દુઃખાર રસ ગર્ભિત પ્રેમના પર્ણભાવને પ્રદર્શિત કરતું જાણ્યું સાંભળી રાજકન્યાએ તે સંગીત શુદ્ધ શુદ્ધ વિચારી શ્રવિના સ્પર્શરૂપે વચનાનુવચન તરૂંબની બની આલિંગન આપ્યું અને દિવસે દિવસે અત્યંત પ્રેમ વધવાથી આનંદમાં દ્રવિત થઈ કમલ કરવા લાગ્યાં.

જ્યારે સાર એજ પ્રદણ કરવાનો છે કે-પંડિત જનો કેવા પ્રકારે શાસ્ત્રના વાદ વિવાદમાં ખટપટ ચલાવી છતાં મેળવે છે ? તથા અન્ય સાર એ પ્રદણ થોડું છે કે સંસારની અનિત્યતા મોક્ષનો અન્ય માર્ગ, રાગને તજવા લામક દોષો, ધન્યવાદ આપવા ગાન જીવન, આદરવા થોડું વસ્તુ અને પ્રીતિની મધુરતા તથા સ્ત્રીને પુરુષ અને પુરુષને સ્ત્રી કેવા કિવા મિત્ર કેવા પ્રકારના મળે તે સંસાર મુધરે ? વચેરે વચેરે સમજવા થોડું સર છે મને ગુણમિત્રાથી સમજનારે તે ગુણો અવશ્ય પ્રદણ કરવા, જે રી અ. લે. ૫ અને પરલોકમાં મનોરથની સિદ્ધિ થાય.

વાર્તા આકર્ષી.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અગ્નિ, વાદ્યાનુષંગ, સંગીત કે ચિત્રકળાના સૌંદર્ય અભ્યાસના સમાન પ્રકૃતિને સુધારનાર અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી. આ વિષયો વિશે વિચારને સનેજ કરવાની બેટલી અધો સક્રિત છે કે એ કળાઓથી દૂર રહેનાર જનોને તેનું કદાપિ જ્ઞાન થતું નથી. જેના વિશે કોમળ અને સંપૂર્ણ વૃત્તિઓને સંચિત કરવાની શક્તિ છે, તે કામકાજ અને સ્વાર્થચંચલી મનને ખેંચી લે છે. વિચાર શક્તિને મજબૂત કરે છે, શાંતિ આપે છે અને આનંદ સહ ઉદ્દાસીનતાને પ્રગટ કરે છે-આ

ઉદાસીનતાની પ્રકૃતિ મનુષ્યના સ્વભાવથી અન્ય કોઇ પણ રીતિ કરતાં સ્નેહ અને પ્રેમને વિષે અનુકુળ છે. **શુભ.**

એક સમય બોજ ભૂપતિ અને કાલિદાસ એકાંત ભુવનમાં બેસી વિવિધ જાનજેષ્ટી ચતાવી રહ્યા હતા, તેવામાં બોજરાજે કવિવરને એક અમરદૂતવંત ચરણ કહી સાંભળાવ્યું કે—

સિંદુર ખિંદુ વિધવા લલારે-વિધવાના કપાળમાં સિંદુરનું તિલક !!

આવો પ્રણય સાંભળી કવિવર કલિદાસે અપહિતબદનના ભર્ષા સવાકને સુધારિત બદનામ ગે.કરી કહી સાંભળાવ્યો કે—હે ભૂપાળ્યકામાયુ!

**કિંદૂવળં સુંદર સુંદરિણાં કિંદૂવળં પ ન્યજનસ્ય નિત્યમ્ ||
કસ્મિન્વિધાત્રા લિખિત જ્ઞાનાનાં સિદ્ધિદૈવિધવાલકારે**

સુંદર સુદગીનું ધન્ય શું છે ? સિંદુર ખિંદુ અર્થાત્ સેંધામાં સિંદુર નિંદુ સેના હે.ય તે સવાસય જીના ભૂપણ્ય રૂપ છે. પરદેશ કે માંગલિક કામ મટે પથે પરવરવા વખતે હમેશાં શું દૂપણ્યરૂપ છે ? શંડેલી સ્ત્રી અર્થાત્ શુભ કામે જતાં વિધવા સ્ત્રી મળે તે અપ-શુભ દૂપણ્યરૂપ છે અને વિધાત્રા મનુષ્યના કયા અંગમાં લેખ લખે છે ? લલારે કપાળમાં ” આવા અર્થામિત્રિત ભાવવિરોધી સંજય જળ્યતો હોવાથી મનુષ્યના મનને શંકાસીળ કરે છે, પણ તેમાં ઉપર પ્રમાણે ભાવાર્થ સમાવેલો છે.

આવા પ્રકારનું કાલિદાસનું ભોલવું સાંભળી બોજરાજ વ્યતિ આનંદમાન થયો, કવિગવ્યની શુદ્ધિબોધનતા વિષે ધન્યવાદ આપી લેમના માત્ર અકરામમાં વધારો કર્યો.

ચાર્લમો સાર પ્રકટ છે.

વાર્તા નવમી.

૩૩૩૩૩૩

જે ધન કેવળ હિંદુઓ કરનાર અર્થાત્ લાંડારમાંજ મરી મોકલું મામણી કરનાર કે મામણના ખપમાં ન આવતું. શણા-કાંટા પત્થરની પેઠે અંતઃકરણમાં ખટકતું, કલેશનું કારણ અને મહામહિન એવું છે તે મુશળું ઉતાવળથી નાશ પામે. મારાંશમાં એજ કરેવાનું કે એવું ધન મિશ્રિત રહેવાથી તો નાશ પામે તે હીક, કેમકે છે તો પણ શું કામનું? કે જો પરોપકારમાં ઉપયોગી નથી. વળી જે કંઈ પણ અને પારકા ઉપકાર વગરનું, પૃથ્વીને ભારૂંપ, કેવળ સ્વર્થમાંજ આસક્ત અને અનર્થના સમૂહને રહેવાનાં બગરૂંપ શરીર છે તે કાંઈ વખતે પણ કાંઈનું હોશોજ નહીં અર્થાત્ એવું શરીર પ્રાપ્ત થવાથી શો લાભ છે?

ઉપદેશરત્નાકર.

એક સમય એક મધની માખી મહારાજા બોજરાજના હાથ ઉપર આવીને બેઠી અને પોતાના ખન્ને હાથને ધસતી મ.થ.ને સ્પર્શ કરતી જાણે કે.ઇ દુઃખીયારો હાથ ધમને મ.થું કુટનો દારવાદ કરતો હોય તેમ તેનો દેખાવ જોઇ પોતાની સભામાં બેઠેલા પંડિતો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે—“હે પંડિતવરો ! આ મારા હાથ ઉપર બેઠેલી મધ-માખી હાથ ધસતી માથું પળાડતી અને શું ફગીયાદ કરે છે, તેનો દૃષ્ટાંત સિદ્ધાંત સહ ભાવ.ર્થ કહી માંભળવો ? ” આ પ્રકારનું રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી પંડિતો પરપર વિચારવા લાગ્યા કે કેવા પ્રકારે આ અગમ પ્રશ્નને ઉત્તર આપવો ? અમોક્તા જનવરની એજા વિષે શું ભાવ રહેલો છે, તે મનુષ્ય કૃતિથી શી રીતે સમજાય અને જે નર્કના વડે કાંઈ ગેડનીને કહીએ પણ જે પે.ન.ની વિચારણાને અનુકૂળ ન આવે તો જીવના જોખમમાં આવી પડતું પડે. ” આજ વિચારતા જ્યારે એક એકના મોં સામું જોતાં નિરાશ્ચયંત મહેરાવાળા જણાયા

ત્યારે કવિ કુળગુરુ સરસ્વતીના અવતાર કાલિદાસે સમસ્ત સ્વર્ગીઓનું પાણી રાખવા વિનવ્યું કે—હે બ્રૂપાગશેખર ! એ માખી જે કહે છે તે આ પ્રમાણે છે કે:—

એક નિર્જન વનમાં આ માખી એક વૃક્ષ ઉપર મધપુડા બનાવી મધનો સંગ્રહ કરવા કરવા ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી રસ એકત્ર કરી મધપુડામાં ભરી પોતાના મધપુડામાં અનેક બચ્ચા સહિત ભારે મગ્નપણે રહેતી હતી; પરંતુ સંચિત કચ્છું રસિયું મધ પોતાના પેટે કે પોતાના બાક બચ્ચાને વા અન્ય કાઈ દીનજોને ખાવા ખરરાવવામાં જરા પણ ઉપયોગમાં લેતી નહીં; માત્ર મહા મુસીમનો વેડી એકદું કર્યું એટલું માફ, પણ પોતાના કે પરકાના દિત મટે વાપરવા જરી પણ વિચારણાજ આવી નહીં. શું તેથી તે મધ નેનથી મચવાયું ? ના ના મિલકત નહીં ! એનો ‘કીડી સંચ્ય અને તેર ખાય અને પાપીનું’ ધન પર લઈ જાય, ખોડ ઉંડર અને લોગવે ભુજંગ’ એ કહેવત પ્રમાણે જોવટે થયું. એટલે કાષ્ટ એક વાધરી કાષ્ટ મમમ ત્યાં જઈ ચઢ્યો અને સુંદર મધથી ભરેલો મોટો મધપુડો દીડો કે તુરન તેણે ધામકુસ સળગાવી ધુમાડો કરી માખી અને માખીના કુટુંબને પુષ્કળ મમરની દીધું તેથી ફટલીક માખીઓ ધુમાડાથી ચુંમગાઈ પુડામાંજ મરણને શરણ્ય થઈ અને ફટલીક ઉડીને જીવ અચાનક નાશી છુટી એટલે તે વાધરી મધપુડાને દ.થ કરી પોતાને રસ્તે પડ્યા અને ઘેર જઈ તેમાંથી મધ નિચેની લઈ તેને વેચી તેના પૈસા વડે પોતાના કુટુંબનું પોષણ કર્યું. આવા પ્રકારે પોતાના સંચેલા મધથી ઓળને લાભ થયો અને મધને ઉપયોગ કરનાર જે માખી તેના કુટુંબનું નિકંદન નિકળી મધ, તેથી એ અપાર દુઃખથી ત્રણ કરતી આપની પાસે આવી પોતાના અવિચારી કૃપણપણાના કાર્મનો પરસ્ત્રાવો કરી તે વડે કિલમોષ દહ કરવા આવી એટાથી બાખ્યા સિદ્ધ કરી રહેલ છે કે—

હે પૃથ્વીનાથ ! મેં મહાન મુસીબતો વેડીને એકલી કરેલી મારી ઉત્તમ દોષત જે સર્વ તે પેડે ખાધું નહીં તેમ મારા કુટુંબીઓ કે સંતતિને પણ ખાવા દીધું નહીં અને છેવટે આંખમાં આંજી પરાયો ખાંપીજન ખાઈ ગયો એ અતિ શેકકારક સંતાપથી જેમ મારે છેવટે હાથ ધસવા અને મથું કુટુંબ પડે છે તેમ આપ પણ જે પ્રાપ્ત થએલી રાજ્યલક્ષ્મીને પરાપકારાર્થમાં કે કુટુંબ વા પંડ પોષણાર્થમાં ઉપયોગ નહીં કરો તે આ જોત જોતામા નાશવંત જન્મમાં આપને પણ મારીજ પેડે છેવટે હાથ ધસી પસ્તાવો કરવો પડશે એ નિર્વિવાદની વાર્તા છે ! એમ એ માખી આપને હિતબોધ આપી રહેલ છે મારે એજ બાજી છે કે:-

દેવભોજધનંધમં સુકૃતિમિનાં સંચિતકળં વદા
શ્રી કર્ણસ્થલેષ્ઠ વિક્રમપોરદ્યાપિકીર્તિઃ સ્થિતા ॥
અસ્માકંમધૂદાનમેગરહિતં નવૃચિરાન્સંચિતમ્
નિર્વાણાદપિપાણિપ દ્વુગલંઘ્યંત્યહાંમશિકાઃ

હે બેજરજેન્દ્ર ! સારી કૃતિથી પુષ્કળ દ્રવ્ય આપો, કાંઈ વેળાએ પણ દ્રવ્ય એકઠું કરવાને લાયક નથી (કેમકે નાશવંત છે !) બુદ્ધો કે શ્રી કર્ણરાજ, બલિરાજ અને શ્રી વિક્રમાદિત્ય વગેરેની હજી લગી પણ કીર્તિ કાયમ છે. આ માખીનું લાંબા વખતથી સંચેતું અને દાન ભોગથી રહિત દ્રવ્ય જે મધ તે નષ્ટ થઈ મધુ એ હેતુ મટેજ માખી પોતાના બન્ને હાથ પગ ધસે છે; કહેવનો તાત્પર્ય એજ છે કે જે હાથે આપ્યું તેજ સાથે આવવાનું છે. કહ્યું છે કે-દાન એજ લક્ષ્મીનું રૂપ છે, સાંત-લક્ષ્મી રાખવી એજ શાસ્ત્ર બખ્યાનું રૂપ છે, દેવસેવા કરવી એજ હાથનું રૂપ છે, ધર્મ એજ ચેષ્ટાનું રૂપ છે, અને જગતનું સારું કરવું એજ સત્પુરુષોના મહા પ્રતાપની ઉન્નતિનું રૂપ છે. હમેશા ધર્મ પ્રાપ્ત થવાના સ્થળમાં, બેજન ખર્ચમાં, ઉત્તમ વસ્તો

વગેરે રાખવામાં, અહિંસાથી ધન અચ્ચાવવામાં, સ્ત્રીના ખાનપાન કે
પોષાકમાં, મિત્રના ઉપકારમાં અ-ધુવર્ગના નિમિત્તમાં, ઘર વગેરે યોગ્ય
સ્થાનકો ખનાવવામાં પુત્રાદિના જન્મે-સત્ત્વમાં, સારા કામોની વૃદ્ધિમાં,
થતા વિજયમાં, પ્રાણના સંરક્ષણમાં, વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં, કળાપ્રાપ્તિમાં,
સન્નિવેશમાં, કીર્તિ મળતી હોય તમાં, દેહના અવસાન કાળમાં ઉપ-
યોગી થાય તેા યુક્તિ રચનામાં, કેઈ પ્રકારના કંકાસ-કલેસના અટ-
કાવવામાં અને પોતાને અ.પવ. યોગ્ય પ્રતિ થએલા વિભાગમાં આ
અદર ઠેકાણે ધન વાપરવામાં થતી છુટ રાખવીજ જોઈએ; કેમકે જે
જ્ઞાન, વિક્રમ, કળા, કુળવંશજ, દન અને મોમ એ છ વસ્તુઓથી
રહિત છે તે મનુષ્યનું જીવન નકામું છે; કારણ કે તેમનું જીવનું શું
સુદૃઢ કરનારા મનુષ્યોની ગણતરીમાં ગણાશે ? કદીજ નહીં ! જગતમાં
દાતા જનોજ લોકોને બહાલા છે, પણ વનવાન છતાં કંચુક હોય તે
તે બહાલા નથી; જુવો કે વૃષ્ટિ કરનારો મેઘ તેની સ્થિતિને સંકુક
ચાહે છે, પણ સમુદ્ર પાણીથી પૂર્ણ છે; તદ્વપિ તેની સ્થિતિને ચાલતા
નથી થાણું કરીને સંગ્રહ કરવામાં તાપર જે સમુદ્ર તે પૃથ્વી ઉપર
રહેતો છે અને વૃષ્ટિ કરનારો મેઘ તે લોકોના ઉપર ગર્જના કરતો
જોઈએ છીએ અર્થાત દાતા પુરુષજ હોય સ્થિતિ પામે છે, પણ
અદાતા હોય સ્થિતિ પામતો નથી.

આ પ્રકારનું યુક્તિ યુક્ત કાલિદાસનું ભાષણ સાંભળી ભોજરાજ
અતિ પ્રસન્ન થયા અને તેની બુદ્ધિ ચતુર્યતાનાં અત્યંત વખાણ કરી
ઉત્તમ પારતોષ અર્પણ કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-દરેક મનુષ્યે પોતાની શક્તિના પ્રમાણે
શુભ કાર્યમાં દ્રવ્ય વાપરવું પરોપકાર કરવો અને જેમ અને તથા
ભોગ્ય વસ્તુઓ પેતે ઉપભોગ કરવો અને અન્યાય ઉપયોગ યોગ્ય હોય
તે વડે તેને પણ સતોષ આપવો એજ જીવનનું કામ છે. બીજો સાર

એ છે કે-મહાજનોના અગાડી સુગ વિદ્વાનોએ હંમેશાં કાલિદાસની પેટાજ લાગ મળે સદ્દેશ આપી પેતાના શુભેચ્છકનું સુકૃત્યમાં અચળ પછે મન જોડાવવું એજ ઉત્તમ જનોની સ્તુતિ યોગ્ય રીતિ છે;

વાર્તા દશમી.

સેંકડો માણસો એકઠાં થયાં હોય તેમાં કોઇ એકાદ માણસની વાણીજ સર્વ અસીમાં ઉત્તમ ચમત્કાર વળી અને ધારેલા વિષયોને પરાયા મનમાં યથાર્થ રીતે ઉતારવામાં સમર્થ હોય છે. યોગવાસિષ્ઠ.

બોજ ભૂપાળની રાજસભામાં જો કોઇ મહાકવિ આવી આસિર્વાદ આપે તો તેને લાખ રૂપિયા, પાંડિતને પચીસ હજાર, કહેલા કાવ્યના અર્થ સમજનારને એક ગામ અને જે અર્થ સમજી બીજાને તે અર્થ સમજવી તેના અંતરમાં દસાવી શકે તેને અરધું ગામ આપવાનો એકમ ઠરાવ કરેલો હશે. મતલબમાં દ્રવ્યની લાલચે કરીને પણ વિદ્વાની વૃદ્ધિ થવાની આ પ્રકારે ઉત્તમ યેજના યોજ હતી, તેથી દેસ દેશાંતરથી અનેક વિદ્વાનો અને ગુણીજનો દારિદ્ર્યને દૂર કરવાની આશાએ આવી આવીને ભેટ લેતા હતા અને પેતાપેતાના ઉત્તમ ગુણો પ્રકાશતા હતા કે જેનો અઘપિ પર્યંત આપણે સ્વાદ અનુભવીએ છીએ તથા સમય સમય ઉપર કષ્ટ મુક્ત થઇએ છીએ.

જ્યારે ધણા વિદ્વાનો અને ગુણીજનોનું આવવું થવા લાગ્યું ત્યારે બોજરાજની સભામાં ચિરાંજતા ચૌદસો પાંડિતોએ અન્ય પાંડિતોનું માન ખંડન કરવા એવી એક યુક્તિ રચી બોજ ભૂપને વિદિત કરી કે-હે ધારાધીશ ! આપે જે ઇનામ આપવાની સરસ રચના રચી છે તે ખરેજ સ્તુતિ પાત્ર છે; પરંતુ તેથી વિદ્વાનોની નવિન ચમત્કૃતિઓ

જોઈએ તેવી પ્રકાશમાં આવતી નથી; માટે જો કૃપાપાત્રને અનુકૂળ જણાય તો આ પ્રમાણે લુકમ થવો ઘટે છે કે—જો કોઈ વિદ્વાન તદ્દન નવિનજ શ્લોક કે જે પૂર્વે કોઈના વાંચવા-સંભળવામાં પણ ન આવ્યો હોય તેવો આવીને કહે તો તેને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવું, જેથી નવિન નવિન ચમત્કૃતિવાળા શ્લોકોની રચના કરનારા વિદ્વાનો પ્રકાશી નિકળશે અને તેના વડે અન્ય જનોના હૃદયમાં પણ તેવી ચમત્કૃતિ ઉત્પન્ન થશે.”

આવા પ્રકારની રચનાનાં વાક્યો સાંભળી ભોજરાજે પણ તે માટે અનુમોદન આપ્યું અને તેજ પ્રમાણે ગોઠવણ પણ અમલમાં આણી.

આ ગોઠવણ કરાવવામાં પંડિતોનો એ હેતુ સમાયલો હતો કે—એ પંડિતો પૈકી કોઈ એક પાડી (નવિન શ્લોક એકવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે), કોઈ દ્વિપાડી (બેવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે) ત્રિપાડી (ત્રણવાર સાંભળ્યે આવડે તે), ચતુઃપાડી (ચારવાર સાંભળવાથી આવડી જાય તે) વગેરે વગેરે પંડિતો હતા, જેથી જો કોઈ નવીન શ્લોક જનાનીને લાગે અને ભોજરાજ અમાડી કહે કે, તે પંડિતો પૈકી એકપાડી પંડિત કહેતો કે આ શ્લોક તો જુનો છે, મને પણ આવડે છે એમ કહી કહી સંભળાવતો. જ્યારે આવનાર પંડિતના મુખથી અને એક પાડીના મુખથી એમ બેવાર તે શ્લોક સાંભળવામાં આવવાથી દ્વિપાડી પણ તેજ શ્લોક બોલી ઉઠતો અને એ ત્રણેના કનેથી શ્લોક સાંભળવાથી ત્રિપાડી પણ બોલી સંભળતો. આમ એક પછી એક તે શ્લોક કહી સંભળાવી આવનાર પંડિતને બોલ બોલો કરાવી જેમનો તેમ પાછો કહાડી મુકાવતા અને ચોતાના સિવાય અન્ય કોઈનું પગલું જામવા દેતાજ નહીં. આ છુપા બેઠની ભોજરાજને ખમ્મર ન દેવાથી આ પ્રમાણે તે પંડિતોની કૃતિ નિહાળી ચર્ચાનંદિ થઈ કહેવા લાગ્યો કે—“ વાહ ! સાચાસ છે !! મારા સંભાળત પંડિતવરો તમે જે યુક્તિ શોધી છે તેથી ખરા બોલ પંડિતનું તુરંતજ પારખું

થઈ આવે છે અને ત્રિજેરીને નુકસાન થતું નથી એ માટે હું મળેજી
માભારી છું.” આ પ્રમાણે નરવરનું બેઠવું સાંભળી તેઓ મહા
મુખ માનવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે ટેટલેએક વખત તો તે પંડિતેએ રેતમાં નાવ ચ-
લાવી હળને જણાના પેટ ઉપર પાટુઓ મારી, જે કે આ પ્રકારે
કવિ કુલ્યુર કાલિદાસને બિલકુલ રચના નહોતો, પરંતુ સમય આવ્યા
વગર રાજ કંજના રંગમાં કાચ નાખતો એ અગોચ્ય હેતુથી આંખ
આડા કાન કરી હાજી હાજી કરી તેમણે મર્વનાં મન ખુશીમાં ગામ્યાં,
પણ સમય મળ્યાની જોગ નિમંતર ચલુજ હતી. તેવા સમયમાં એક
વિદેશી વિપ્ર ત્યાં આવી ચડ્યો અને તેનો બનાવેલો શ્લોક પાડીનેતી
કૃતિ આમળ જુનો ઠરવાથી બીઆરો નિગર થઈ પાછો વળ્યો; પરંતુ
તેનાં પ્રારબ્ધના પૂર્ણ બળથી કાવચ કલિદાસની મુનાકાત માર્ગમાંજ
થઈ ગઈ અને તે બ્રાહ્મણની ઉતરી ગએલી મુખકૃત જામને હકીકત
પુછતાં પંડિતોની અઘટેલ ઘટનાને ગ્રાહી પાડવાની તક મળી, તેથી
તેને એવી અમઠૃતિ લાગી તત્વેન શ્લોક રચીત આપ્યો કે મહા-નગરી
કે તેઓ પંડિતોથી આ શ્લોક જુનો છે એમ જરા પણ બે ઠી ન
શકાય તેવી યુક્તિ ગેઠવી પત્રમાં લખી તે વિપ્રને આપીને કહ્યું કે-
“હે દ્વિજવર ! આ શ્લોકને જોમવાગ મુખમાંડે કરી રાજસભામાં કહી
સંભળાવજો જેથી તમારો મનોનથ સિદ્ધ થશે.”

આ પ્રકારે યુક્તિ રચી આપી બ્રાહ્મણને વિદાય કરી પોને પોનાને
પથે પરવર્યો અને બ્રાહ્મણે પણ તે લાભગતા યુક્તિને કાવચરના મહેત્રા
પ્રમાણેજ અમત્રમાં આણી રાજસભામાં તે શ્લોક કહી સંભળાવ્યો કે-

સ્વસ્તિ શ્રી મોઝરાત્ર ત્રિભુવન વિદિતે ધર્મિક મત્યજ્ઞતા
પિત્રાતે પ્રગૃહીતા નગતિનશ્રમિકા રત્ન કોટર્યો મદીગાઃ ॥
તાસ્થં દેહિવિ રાજન્ સકલ લુપ્થજને ક્ષાયત સમ્પમેતન
નોઘાજ્ઞાનોંધિ યત્તત પ્રકૃતિરથવા દૈહલક્ષંતતોમે ॥

હે ભોજરાજ ! તું ધાર્મિક અને સત્ય મોહનાર છે એ ત્રિભુ-
વનમાં વિદિત છે માટેજ તમને કહ્યું કે—તમારા પિતાશ્રીએ મારી
કનેથી નવાણું કાંટી રત્નો કીધાં છે તે મને આપવાં એ સાચું છે.
આ રત્નો આપ્યા બદલ તમારી સમામાં ખેમનારા પંડિતોજ ગણે
છે, સાક્ષિદાર છે અને તે જો નથી બાંધ્યતા તો આ શ્લોક તદ્દન
નવિનજ છે એમ બાણી ઠરાવ મુજબ લાખ રૂપીઆ મને આપો.

આવો આવ લયો શ્લોક સાંભળી મનજી પંડિતો ચુપ થઇ ગયા;
કેમકે જો આ શ્લોક જીતો છે એમ કહે તો રાજની પાસે શ્લોક કહે-
નાર બ્રાહ્મણનું દહેજું છે એ સામેન થઇ જાય અને એ દહેજું ચુકવતાં
રાજપાટ ચોપાટ સમાન થઇ જાય, તેજે પ્રકાર હોવાથી આ શ્લોક
નવિન છે એમ કહ્યા વિના છુટકાજ નહોતો. તેથી આ શ્લોક નવિન
છે એમ વગર ઉપાયથી કહેવુંજ પડ્યું. જેથી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે લાખ
રૂપૈયા આપી તેને વિદાય કર્યો અને તે વિષ્ણુ પક્ષ કાલિદાસનો મુજી
માતો પેતાના સ્થાનકે જઇ સુખાનંદ વિવ્રમવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર—વાર્તા ઉપરથી ખુશ્લોજ સમજાય છે.

ક્રમિક ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦

વાર્તા અગીઆરમી.

— સમજાવવામાં —

જે લોકો મોહરૂપી મદિરાથી ઉન્મત થઇને શરીર ઉપર અને
જગતની સ્થિતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તેઓને વાંચાર ધિકાર છે!
ધિકાર છે!!

યોગવાસિંહ.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજ વિલાસભુવનની અગતી ઉપર
રાત્રીના વખતે સુઇ ગયા હતા. તે વખતે કોઇ એક બ્રાહ્મણ અતિ
હરિદ્વર્તાથી પીડાવાના કારણેથી ચોરી કરવાનો ધંધો આદરેલો, તે બાં

રાજમહેલમાં ચોરી કરવાના દરિદ્રથી આવી પહોંચ્યો અને ચોરાની
 મુક્તિઓ અમલમ આપી મહેલમાં ફાગલ થયો. જ્યાં અલવાધીઓ
 ખળખળો હતો ત્યાં પેસીને ન્યા પદાર્થો લઇ જવાથી જન્મનું દારિદ્ર્ય
 દૂર થાય તેમ છે, તે જોવા લાગ્યો. જો કે ચોરી કરવા આવેલો હતો
 તોપણ ખતિ સ્વભાવના કારણથી અને નિરંતર ચોરી કરવાનો અભ્યાસ
 ન હોવાથી રત્નો, સોનું, દાગીના તથા વિવિધ પ્રકારના બહુ મુલ્યવાન
 પદાર્થો જોઇ વિચારવા લાગ્યો કે— પુરાણ અને કર્મવિપાક દે શાસ્ત્રોમાં
 રત્ન સોનું કે તેવીજ બીજી વસ્તુઓ ચોરનારને મહાન રાજરોગો
 ઉત્પન્ન થાય છે અને નાનકના દુઃખો વેડવાં પડે છે, એમ કહેલું છે
 તો પછી કુટુંબના પોષણને માટે હું એકલોજ પાપનો ભોક્તા થાઉં
 એ ખરેખર મારી મોટી મૂર્ખાઈ છે ! માત્ર પેટ પોષણ માટે કંઈ વસ્તુ
 જોઇએ તો તેવી અનાદિ વસ્તુ અહીં જણાતી નથી અને જણાય તો
 તે તો લિક્ષાત્તિમ પણ ક્યાં પ્રાપ્ત થતી નથી ! માટે એટલા માટે
 ચોરી કરી મહાપાપને હોરી લેવું એ કેવળ ગાંડાઇનોજ નમુનો છે.”
 આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય દશમાં ગમ થયેલો તે ચોરી કરવા આવેલો
 બ્રાહ્મણ પોતાની સદ્વિચારણાને આગળ ચલાવતો હતો તેવામાં ભોજ-
 રાજની નિંદ્રા દૂર થઈ અને સુદન સુદામળ થયા ઉપર મેઠો થઇને
 દેવાંજનાઓને લગ્નવેલેથી સ્વસ્થપૂર્વક પોતાની રાણીઓને મણીકુંક-
 હાથી ભૂષિત જોઇને તમજ મદવંતા હાથી પાણીપંચા ઘોડા પવન
 વેગવાળા રથ અને રણશુરા પાયદળ પુરૂષો વગેરેની સામગ્રીનું ચિંતવન
 કરી મનમાં મસ્ત થઇ અપાર સુખ માનતો રાજ્યસુખાનંદના ભારથી
 કહેવા લાગ્યો કે—

ચેતોહરા યુવતયઃ સહયોગકૂલાઃ
 સદ્ગાંધવાઃ પ્રણયગર્ભગારિશ્ચમૃત્યાઃ ॥
 વલ્ગંતિવન્તિનિવહા સ્તરલાસ્તુરંગાઃ

ચિત્તને હરણ કરનારી યૌવન મદથી હંફેલી મુવતીઓ પણ મારા આધીન છે, મિત્રો પણ અનુકૂળ છે, પાન્ધવો પણ ઉત્તમ છે. નમનતાઇ ભરેલી વાણી બોલવાવાળા નોકરો છે, હાથીઓ ઝુલતા ચિહાર કરે છે. ઘોડા પણ થનથનાટ કરી રહેલા છે અર્થાત આ પ્રમાણે મન માનતી રીતે જોઇએ તેવા પદાર્થો સ્વાધીન છે તો હવે અન્ય અધિક શું જોઇએ ! આવા ગર્વાનંદના ભાવયુક્ત સ્લોકનાં ત્રણ પદો બનાવ્યાં, પણ તેનેજ લક્ષતા ભાવને મજબુત કરનારે ચોથું ચરણ બંધ ખેસતું ન આવવાથી ફરી ફરીને ઉપરનાં ત્રણ પદો ઉલટાવ્યા કરતો હતો, તે જોઇ પેલા ચોરી કરવા આવેલા બ્રાહ્મણના અંતરમાં વૈરાગ્યની ઉર્મીઓ ઉપર! ઉપર સ્ફુરામમાન થયા કરતી હતી, તેથી પોતાની વૈરાગ્ય દશાને પુષ્ટિ આપવા તથા રાજને ચોગ્ય ટંકાર દેવા પોતાની દશ ભૂલી જઇને અર્થાત અહીં હું શું કરવા આવેલો છું અને બોલીશ તો પછીથી મારી શી વલે થશે તેનું ભાન ન રાખતાં બોલી ઉઠ્યો કે—સંમીલને નયનદોર્નદિ કિંચિદ્વચિ—(એ સર્વ વસ્તુઓ અમારે સ્વાધીન છે, પણ) જ્યારે આંખ વીચાઇ ગઇ કે તેઓમાંનું કશું પણ તમારું નથી ! (માટે તે કશુંકાંસુર પદાર્થો ઉપરનો પ્રેમ છોડી દઇ સત્ય વસ્તુને સિદ્ધ કરી લ્યો જેથી આખંડ સુખને પ્રાપ્ત કરશો.)

આ પ્રમાણે પ્રમાણયુક્ત ચોગ્ય પ્રકારે સંબંધને અનુસરતું વિદ્વતા ભરેલું જેમી અજાણરૂપે ચોથું ચરણ સાંભળી વિરમય પામી આદિ દષ્ટિ ફેરવતાં ચોર નજરે પડ્યો, પણ તેની આવી અસરકારક ઉપદેશની વાણી સાંભળી તેના ઉત્તમ ગુણને લેખાઇ તથા તેની સાથે વાત કરતાં તેને ઉપમ ચળેલી વૈરાગ્ય દશાને નિદાઓ પ્રસન્ન થઇ એક અમુક વીર કંઈ પણ આપા કહ્યું કે—“ હે દેવ ! આ કંઈયે ધણી કીમત વાળું છે માટે થેડી કીમતમાં વેચશો નહીં અને હવે જેમ આવ્યા તેમ શુભ પ્રકારે તમારા રસ્તે ચાલ્યા જાઓ. ” એમ કહી તેને ત્યાંથી

વિદાય કર્યો એટલે તે પણ પોતાની કૃતિના બબ્બી રાજમહેલથી ઉતરી ઘેર પહોંચ્યા.

બીજે દિવસે તે બાહ્યે બજારમાં—ચોક્કસ બજારમાં જઈ તે કંકણને વેચી બહુ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી ઘટતો પોષાક અને ચોખ્ખા દાગીનાઓ વાસણે અને ખાનપાનના પદાર્થો ખરીદી ઘર ભરી જતો હતો; તેવામાં શ્રુત રાજસેવકાના જોવામાં આ વૃત્તાંત આવગથી કંગાલની પાસે અમુક કંકણ ક્યાંથી હોય માટે અવશ્ય ચોરીનો માલ છે, એમ જાણી તેને તુરત કબજે કરી મહારાજ હબુર લાવી ખડો ર્યો. ત્યાં ભોજરાજે તે બાહ્યને પુછ્યું કે—હે વિપ્ર ! પહેરવાને અંગ ઉપર પુગાં કપડાં પણ નથી; છતાં આટલો માલ ખરીદવા જોગ નાણાં અચાનક ક્યાંથી હાથ લાગ્યા ? ”

આ પ્રમાણે ભોજરાજનું બોલવું સાંભળી તે બાહ્યે કહ્યું કે—

भैरवः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्षांतं नर्गतं कच्छपैः
पाटीनैः पृथुपंकगीठलूटगद्यस्मिन्मुहुर्मूर्छितम् ॥
तन्मिन्शुष्क सरस्यकालजलदे नागत्यतच्चाप्रेतं
यत्राकुंभनिमग्नवन्यकारणां यूयैः षयः पीयते

જ્યાં દેડકાં મરેલા જેવાં થઈ પોતાણુમાં સંતાઈ રહેલા હતા, કાચખાઓ પૃથ્વી ઉપર પડી રહેલા હતા અને માછલાં પણ કડોર ખારામાં તરફડતાં લોટનાં મૂર્છાવંત થઈ રહ્યાં હતાં, જેવાં સુકાઈ ગયેલાં તળાવમાં વગર ઋતુએ અચાનક મેઘે આવીને વૃષ્ટિ કરી, તેથી દેડકાં કાચખાઓ અને માછલાંઓ પોતપોતાની પૂરેપૂરી ચેટા કરવા લાગી ગયાં અને વનના હાથીઓનાં ટોળાં પણ ત્યાં આવીને ન્હારા અને પાણી પીવા લાગ્યાં. ”

આ પ્રકારનો ઉક્તિ યુક્ત સ્લોક સાંભળીને રાજ અતિ પ્રસન્ન

થયો અને રાતે ચોરને આપેલા વીર કંકણની સુરતા આવી, તેથી તેને પૂર્ણપણે ઝોગખી તેની અદ્ભુતરમ લાક્ષિત્યતાવંત પદ રચના નેષ્ઠ પુનઃ યોગ્ય શિરપાત આપી તેને વિદાય કર્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-મહારાજ બોજ કેવો ઉદાર ગુણુમાલી અને વિદ્યાનુરાગી હતો ! કે જેણે ચોરી કરવા પેટેલા ચોરને દંડના બદલામાં અમુલ્ય પારિતોષ આપ્યો ! ધન્ય છે એવા તત્ત્વવેષો ધરણી પતિને !! ખીજો દાખલો એ લેવાનો છે કે-વિદ્યા ભણેલો માણસ ગમે તેવા દુષ્ટ સંગથી દુષ્ટાચારને આદરે તદ્દપિ પોતાના જ્ઞાન બળથી પ.છે. તુરત શુદ્ધિમાં આવે છે માટે જ્ઞાન એજ માર્ગ બટ થયેલા જનને સન્માર્ગે પ્રેરવા સર્વોત્તમ સાધન છે. ત્રીજો એ સાર સમજવાનો છે કે પોતાનામાં જે ગુણુ હોય છે તો તે કોઈ વખતે ખરી અચ્છી સાચવી મ્હોતના પંડામાંથી છોડાવી પૂર્ણ સુખની દયાને દેખાડે છે માટે દરેક મનુષ્યે એકાદો પણ પૂરેપૂરો સાચો ગુણુ શીખી રાખવો. ચોથો એ પણ સાર લેવાનો છે કે ઉત્તમ પદાર્થો મળ્યા છતાં પણ ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્થિત રહી ચોરવાં નહીં અને ચલિત થએલા ચિત્તને સમધાનીમાં લાવી જે પરભવનો ડર રાખે તો તે જનને અવશ્ય એ નેકીનો ઉત્તમ બદલો મળે છે માટે હમેશાં ભ્રમિત થયેલા ચિત્તને ઠેકાણે લાવવા ઉચ્ચમ આદરવો.

વાર્તા બારમી.

કકકકકકકકક

એક સમય બોજરાજ સ્નાનમંજન કરવા બેઠા હતા, તે વખતે અતુરદાસીએ સોનાના ઘડામાં સુંદર સુવાસિત જળ ભરી કોઈ નવરાવતી હતી, કોઈ જળ ભરી લાવતી હતી તો કોઈ સુવાસિત તેલ

મદન કરી રહી હતી તે સમય સીડી ઉપરથી કામથી આતુર થયેલી કામિનીના હાથમાંથી પાણીનો ખાલી ઘડો પડી ગયો. એટલે અથડાતો અથડાતો નિચે જઈ પડ્યો, તેથી તે વેળાએ થએલો ઘડાનો અવાજ ખાનમાં સખી એક ઉપેદ્રવજ્ઞ હાંનું હેંનું ચરણુ ‘ટટંટટંટંટટટંટટંટં’ આ પ્રમાણે રચ્યું અને ત્યાર પછી ન્હાઈ વસ્ત્રઆભૂષણ પહેરી બોજન જાતી રાજસભામાં પધાર્યા. જ્યારે રાજસિંહાસન ઉપર સ્થિત થયા ત્યારે કવેમંડળપ્રતિ પ્રશ્ન કર્યો કે—“ જો કહ્યું છે તે ચરણુનાં પાછળનાં ત્રણ પદો તેમાં રહેતા બાવને પૂર્ણપણે મળતાં આવે તેવાં રચી મારા મનનો સંદેહ દૂર કરો. ” એમ કહી તે ચરણુ કહી દેખાડ્યું, પણ તે ચરણુ અજ્ઞ કૃતિવાળું હોવાથી તેનો સંબંધ શી રીતે મળતો લાગવો, તે વિષે કોઈને ગમ પડી નહોતી. છેવટે એ સમસ્યાની પાદપૂર્તિ માટે કવિસૌખ્ય કાલિદાસને પુછવામાં આવ્યું એટલે તેમણે કાલિદેવીના પ્રતાપથી અંતરગત બાવસહ પાછળનાં ત્રણ પદ પૂર્ણ કરી આ પ્રમાણે કહી બતાવ્યાં કે—

રાજ્યાભિષેકેમશ્ચિદ્દલાયા હસ્તાગતોદ્દેમઘટોયુવત્યાઃ ॥

સોષામમાર્ગેષુકરોતિશબ્દં ટટંટટંટંટટટંટટંટં

રાજાના અભિષેકમાં યૌવન મદ્યથી વિગ્રહ થયેલી યુવતીના હાથમાંથી સોનાનો ઘડો સીડી માર્ગેથી ટટંટટંટંટટટંટટંટં આ પ્રમાણે શબ્દ કરતો પડી ગયો. ”

આ પ્રકારે મનમાં રહેલી વાર્તા વિષેની રચના રચી કહી સંભળાવી કે—મહારાજ બોજ સિંહાસનથી ઉડી ઉભા થઈ કવિવરના ચરણમાં વારંવાર પ્રણામ કરી અચ્ચર અચ્ચર પ્રતિ લક્ષ લક્ષ રૂપિયાનો કિરણાવ કર્યો.

વાર્તાનો સાર પુલોહ છે.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૩ નો.

વાર્તા તેરમી.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

સર્વ જનમાં વિદ્વાનજ્ઞ માન પામે છે પ્રખ્યાતિ મેળવે છે, મુદત્વ-પણાને પ્રાપ્ત કરે છે અને ન મળવા સરખી વસ્તુ પણ વિદ્ય વડેજ મેહેજમાં પ્રાપ્ત થાય છે માટે સર્વત્ર વિદ્યાજ્ઞ પૂજ્ય છે. વૃદ્ધ્યાશ્રુત્ય.

કોઇ સમય મહારાજ ભોજરાજે પોતાના માટે એક અસૌકિક રચનાવાળો વિલાસ મેહેલ બંધાવ્યો અને જ્યારે તે મેહેલ પૂર્ણ થયે ત્યારે તેણે વાસ્તુ કરવા માટે શુભ મુહૂર્ત જોવાની અમુક દિવસ નિર્માણ કર્યો; પરંતુ વાસ્તુ કર્યા પહેલાં તે મેહેલમાં એક મહારાજસે વાસ પુર્યો, જેથી જે કોઇ તે મેહેલમાં રાતે સુઇ જતું તેને તે રાતે મારી નાખતો હતો. જ્યારે આ પ્રકાર મહારાજની જાણમાં આવ્યો ત્યારે બહુ દિલગીર થયા અને સારા સારા મંત્રશાસ્ત્રીઓને બોલાવી તે મહારાજસને ત્યાંથી હટાવવા મંત્ર પ્રયોગો કરાવવા શરૂ કર્યા, પણ તેથી મહારાજસ તો તે સ્થળથી હઠ્યો નહીં; પરંતુ જે તેને હટાવવા ગયા તે આ દુનીયામાંથી હી પરલોક સુધી જઇ પહેંચ્યા. આ પ્રમાણે જ્યારે જે તેને હટાવવા જતા તે મરી જતા જોયા ત્યારે મહારાજ

રાજા નિરાશ થઈ વિચારવા લાગ્યા કે—“હવે શું કરવું? ખરચેલું પુષ્કળ દ્રવ્ય નકામું થયું અને સેંકડો જનના જીવ મથા; છતાં પણ કશું કાર્યની સિદ્ધિનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થયું નહીં.” આ પ્રમાણે શોકવશ્ય થઈ વિચાર ચક્રાવત્તા હતા એવામાં કાલિદાસનું આવવું થયું અને મ્હાન મુખ જોઈ પ્રશ્ન કર્યો કે—“પ્રભે! આવી શું મોટી ચિંતા આવી જાગી છે કે સુર મુખચંદ્ર ગજાનીને પ્રાપ્ત થએલ છે? મનમાં ન મુઝતાં સ્વજન અંગે તુરંત પ્રકારની જોષએ, જેથી અકળામણ મટે છે અને ગુંચવાડા બર્ષા કાર્યનો નિસ્તાર થવા રસ્તો લાચ લાગે છે માટે સુખેથી ફરમાવે જેથી મારા પણ જાણવામાં આવે.” આવું કાલિદાસનું બોલવું સાંભળી બોજરાજે કહ્યું કે—“મિત્તર! જે ચિંતા છે તે તારા જાણવામાં જ છે કે જે વિલાસના હેતુ માટે રમણીય મહેલ બંધાવ્યો છે તેમાં વાસ્તુ કરવાનો વખત લાચ લાગેના નથી; કેમકે હજારો ઉપાયો કર્યા છતાં પણ અહરહસ ને સ્થળ છોડતો નથી તેથી દિવગીર છું કે તે માટે હવે કયો ઉપાય લેવાય તો તે ચિંતા મટે?”

કાલિદાસે વિનંતું કે—હે નૃપેન્દ્ર! મારા જાણવા પ્રમાણે એ અહરહસ સકળ શાસ્ત્રનો જાણનાર હોવો જોઈએ માટે શાસ્ત્રમજ્જ સિવાય તે વશ થનાર નથી. કહ્યું છે કે—

લોભી મનુષ્યે ધનથી, ક્રોધીને પ્રણામથી, ગ્રુણીજનને વિનયથી, વિદ્વાનને પ્રમાણયુક્ત પવિત્ર શાસ્ત્ર પ્રત્નૈતી, સ્ત્રીને ડોળદિમામથી તથા કૃત્રિમ પ્યારથી, ઉત્તમને સન્માનથી, નીચને પ્રશંસાથી અને મૂર્ખને તેના કલા પ્રમાણે કામો કરવાથી પોતાના વશ કરી લેવો. માટે એ અહરહસને મારા બુદ્ધિમજ્જ મહામંત્રથી પ્રસન્ન કરીશ.

આવું કાલિદાસનું વાક્ય સાંભળી બોજરાજે જણાવ્યું કે—“મારા સામ્રાજ્યનેહી! હું તમને તે ઠેકાણે જવા દેવા ખુશી નથી, બલે એ

મહેલ વિના ચાલશે, પણ કદાચ ધાનકીના સપાટામાં સપડાઈ જાઓ તો પછી ખરી ખોટ પૂરી પાડવા માટે ક્યો ઉપાય મેલો તે નવાઈ ટકાના જોખમની વાર્તા અને જરા પણ રૂચતી નથી.” કાલિદાસે કહ્યું કે—“ તેક નામવગ ! આપ જરાપણ ચિંતા ન રાખો, મેં સાંભળ્યું છે કે રાતના દરેક પહોરોએ બ્રહ્મરાક્ષસ શાસ્ત્ર તત્વના પ્રશ્નો પુછે છે, પણ તે પ્રશ્નોના ઉત્તર ત્યાં જનારથો અપાતા નથી ત્યારે તેનું બદલું કરી જાય છે માટે તેના પ્રશ્નોના ઉત્તરો દેવી પ્રસાદથી સારી રીતે આપી આપનું કામ ફતેહ કરી ક્ષેમદૂર્વક પ્રભાતે પાછો આવીશ માટે આપ ખુશીથી આજ્ઞા આપો.” બાવા પ્રકારનું કાલિદાસનું બાપણ સાંભળી બેજરાને નહ્યું કે હું તો એ વિષે અનુમોદન આપવા ખુશી નથી, પણ જો તમારી પૂર્ણ હિંમત હોય તો તે માટે જોમ રૂચે તેમ કરો. સંધ્યા સમય કાલિદાસ દેવીનું સ્મરણ કરી તે વિલાસ ભુવનમાં જન્મે ગુપ્તપણે રહ્યો. રાત્રીના પહેલા પહોરમાં મનુષ્યનું આગમન થયું જાણી બ્રહ્મરાક્ષસ તેનું બદલું કરવાના હેતુ માટે આવી ઉભો રહ્યો, પણ વિચારવા લાગ્યો કે—“ આ પ્રાકૃત પુરૂષ નથી પણ કાષ્ઠ દેવાંશી પુરૂષ છે માટે રહસ્ય ગર્જિત સમસ્યાજ પુછવી યોગ્ય છે, જો સમસ્યા પૂર્ણ નહીં કરી શકશે તો પછી યમને માળવો ક્યાં દૂર છે ! તુલજ બદલું કરી ચાલ્યો જઈશ.” એમ વિચારી કવિ કુળગુરૂને પુછ્યું કે—**સર્વસ્વદ્વં સમસ્ત પ્રાણીને બે વસ્તુજ છે ? તે સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું કે—સુમતિ કુમતિ સંપાદાપસિ હંતૂ—સુમતિ અને કુમતિ તે પૈકી સુમતિ સંપત્તિનું કારણ અને કુમતિ વિપત્તિનું કારણ એજ સર્વને બે બે વસ્તુઓ બાગ્ય પ્રમાણે પ્રાપ્ત છે !**

આ પ્રમાણે પ્રથમ પોહોરે ઉત્તર સાંભળી બ્રહ્મરાક્ષસ ચાલ્યો ગયો બ્યારે બીજો પોહોર થયો ત્યારે ફરી બ્રહ્મરાક્ષસે આવીને પુછ્યું કે—**કુદોયુષા વદ પુરૂષનો યુવા સિની સંગાથે ! કવિએ કહ્યું કે—**

સહપરિચયાત્યજ્વલે કમમિતીમિઃ પરિચય થવાથી સ્ત્રીઓ તણ
 દે છે. આ પ્રકારે બીજે પોહાર ઉત્તર મળ્યો જાણી ચાલ્યો ગયો.
 જ્યારે ત્રીજા પોહારની સંધિ થઈ ત્યારે ફરી બહારાક્ષસે આવીને પુછ્યું
 કે-પ્રજ્ઞોગોત્રે ગોત્રમાં મુખ્ય ? કવિ બોલ્યો કે-સમવતિ પુગાન્ન યઃ
 કુટુંબં વિભાષિ તેજ પુરુષ છે કે જે કુટુંબનું પોષણ કરે-ધારણ
 કરે. આવી રીતનો ત્રીજો પોહારે ઉત્તર મળ્યો જાણી બહારાક્ષસ ચાલ્યો
 ગયો અને જ્યારે ચોથો પોહાર થયો ત્યારે છેવટનો બહારાક્ષસે પ્રશ્ન
 પુછ્યો કે-સ્ત્રીપુંવણ સ્ત્રી પુરુષની પેડે આવું બાપણ સાંભળી કવિએ
 ઉત્તર આપ્યો કે-પ્રમવતી યદા નદ્વિગેહં વિનષ્ટમ્ જ્યારે પ્રભુતા
 પામે છે ત્યારે તે ધર નાશ પામે છે અર્થાત્ પુરુષ સમાન સ્ત્રીને
 મોટાઈ મળવાથી ધર સામ્યવામાં બેદરકાર રહે તો ધર માલ વિનાનું
 થઈ જાય છે.

આ પ્રકારે ચારે પોહારના પ્રશ્નોના પૂર્ણ સંતોષકારક નીતિ-
 મય યુક્ત ઉત્તર મળવાથી બહારાક્ષસ અતી પ્રસન્ન થયો. પ્રાતઃકાળે
 કવિને આવી બેઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે-“ હું સુખતિવંત ! હું પ્રસન્ન
 છું અને આપને કયા વરની વાંચના છે ? ” આવું બહારાક્ષસનું બાપણ
 સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું કે-“ હું ભગવન્ ! જો આપ પ્રસન્ન છો તો
 આ મકાનને છોડી દઈ કોઈ બીજા મકાનમાં જઈ નિવાસ કરો ” આ
 પ્રમાણે કવિરાજની માગણી સાંભળી એ મકાનથી પોતે નિકળી અન્ય
 સ્થળે ગયો અને ત્યાર પછી કાલિદાસે પ્રસન્ન વદનથી શ્રીમત બોજ-
 શ્રુપતિના સમીપ આવી આશિર્વાદ દીધો અને ત્યાં થએલી હકિકત
 કહી સંભળાવી. આ આશ્ચર્ય સહ હર્ષપ્રદ પ્રકાર નિહાળી બોજરાજ
 અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને કવિના માન અકરામમાં બહોળ વધારો કર્યો.

વાર્તાનો સ્માર એ છે કે-અન્ય સર્વ બળથી વિદ્યાબળ વિશેષ
 બળવાન છે. દેવ, દનુજ, નર, નામ, પશુ, પક્ષિ અને જગતના ચરા-

ચર પ્રાણી માત્રને વિદ્યા સ્વાધીન કરી શકે છે; આટે જો જન્મલક્ષમાં ઉત્તમ પ્રકારની પ્રસિદ્ધિ મેળવવી હોય અને ઉત્તમ મતિ સંપાદન કરવી હોય તો કેવળ વિદ્યાદેવીનોજ પૂર્ણપણે આશ્રય કરો.

વાર્તા ચૌહમી.

વિચાર એજ સર્વ કાર્યસિદ્ધિનું રહસ્ય છે; પરંતુ તેમાં પણ પૂર્વાપરના સંબંધને તપાસી લાભાલાભ અને કાલ્યાણસત્ત્વનો પૂર્ણપણે વિચાર કરવો. જો ખુબ મનસાથે વિચાર કરીને વિચરે તો તે જન કદાપિ કાળે કષ્ટ પામતોજ નથી.

પ્રસ્તાવિક.

એક સમય ભોજરાજ પોતાની પટગણી તથા બાલકુમાર સહિત શયનગૃહમાં સુખશાન્તિમાં નિદ્રાવસ્થ થયેલ હતો, તે સમય રંગમેહેલની ડાહી ઉપરજ અંગ રક્ષકો કે જે પરમ વિશ્વાસુ ચતુર અને વિચિત્રશક્તિ હતા તેઓ એક એક પહેરે પેહેરે બદલાવતા હતા, તે પૈકી પહેલો અંગરક્ષક જ્યારે પેહેરા ઉપર પૂરેપૂરી ખતરદાગીથી મહારાજના અંગની ચોકી કરતો હતો તે વખતે એક વિષધર સર્પ આવી જ્યાં મહારાજ સુતેલા છે ત્યાં ઉપર ટીંગાઇ પોતાના મુખમાંથી ઝેરી લાળ ઝેરવવા લાગ્યો, તે પ્રથમ પહેરેગીરના જોવામાં આવ્યું, તેથી આસ્તેથી તે જગ્યોએ આવી હસ્તલાલવપણાથી તરવાર વાપરી નાગના બે કંકડા કરી નાંખ્યા, તથાપિ ઝેરી નાગના પડેલા વિભાગ ઉછળ્યા કરતા હતા, તેથી તરવાર વડે ટુકડે ટુકડા કરી એક જાળમાં ભરી પશ્ચાત્તઃ જાળ મૂકી દીધી અને મહારાજના અંગ ઉપર તપાસવા લાગ્યો; પરંતુ તેમના શરીર ઉપર તો ઝેરી લાળ જોવામાં આવી નહીં, પણ પટગણીના સ્તન ઉપર ઝેરી ગરળ પડેલ જોવામાં આવવાથી વિચારવા

હાઓ કે ' જો આ વખતે કશી પણ ચેતવણી આપવા મહારાણીને જગાડું તો મોટાં લોકો કાશીના કરવત સમાન હોય છે તે અવળું અને સવળું બંને તરફ બેરી કઢાડે અને ન જગાડું તો હમણાં રાજકુમાર રૂદ્ધ કરશે અને તેને સ્તનપાન કરાવશે તો ઝેરના સ્પર્શથી કુમારનું તુરત મૃત્યુ થશે માટે અન્ય ઉપાય ગોળું. એમ વિચારી રૂના પ્રમદા વને સમજાવું ઝેર લુગી લઈ પગી પોતાની જીભદ્વારા સ્તનની ટીટડી આસપાસનો ઝેરના સ્પર્શવાળો ભાગ ચારી પાણીનું પોતું ફેરવી સાફ કરી જેવો પોતાના સ્થાન તરફ જવા વળ્યો કે પટરાણીને કાંઈ ઠંડક જેવું લાગવાથી જગી ગમ્મ અને જોયું તો પહેરેગીરની પુક જોઈ તેથી પટરાણીના હૃદયમાં શંકાને સ્થાન મળ્યું કે ' આ પહેરેગીરે દુષ્ટ શુદ્ધિ ધરી અહીં આવી મારા સ્તનને સ્પર્શ કરેલો, પણ હું જગી ગમ્મ તેથી તુરત પાછો વળ્યો એમાં જરા શંકા જેવું નથી. ' એવા નિશ્ચય ઉપર આવી મહારાજને જાણ કરી કે-પ્રાણુનાથ ! પ્રથમ પહેરેગીર દુષ્ટશુદ્ધિવડે મારા સ્તનનો સ્પર્શ કરવા આવ્યો હતો; પરંતુ સ્પર્શ કરતાની સાથેજ હું જગી ઉઠી તેથી પશ્ચાત્તન કરી ગયો માટે તેને સમ્પત શાસન આપવું ઘટે છે.

આ પ્રમાણે પટરાણીનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજને અત્યંત ક્રોધ બાપ્યો અને પહેરેગીરને બોલાવી પ્રથમ પહેરેગીર કાણ હતો ? તેની ખાત્રી કરી કુકમ કર્યો કે પ્રાતઃકાળે પ્રથમ પહેરેગીરને શળીની શિક્ષા દેવા વધાધિકારીને વરદી આપવી.

આવો કઠોર કુકમ માંભળી બીજો પહેરેગીર વિચાર્યું કે- ' કાંઈ પ્રથમ પહેરેગીરની ચુક થઈ જાણી નથી; છતાં દેહાંત શિક્ષા દરમાવવાનું કારણ શું ? ' એમ વિચારી દિગ્મતથી મોઢ્યો કે- ' ગરીબ પરવર ! અમે ચારે પહેરેગીરોએ કાંઈ વખતે પણ આપની આગાનો ભંગ કર્યો કે અવિવેકતા અસમ્મતાભરી વર્તણૂંક ચલાવી નથી, સદા આપની

નિમકહલાલીથી તનમનથી નોકરી બજારીએ છીએ; છતાં આપ દેહ-
તની શિક્ષા કરાવો છો તે પ્રમાણ છે, પણ તે માટે પૂરનો વિચાર
કરવો જોઈએ નહીં તે નંદમારીની પેઠે પાછળથી પસ્તાવો થશે. '
સુઘ મોજરાજે પુછ્યું કે તે નંદમારીને શી રીતે પાછળથી પસ્તાવું
પડ્યું ? ' પહેરંગાર બોલ્યો કે—

એક નંદગૌરી નામની બાહ્યગી હતી તેણે એક નોળીઆનું
અચ્ચું પાલ્યું હતું. તેના ઉપર તેનો અત્યંત પ્યાર હતો એક દિવસે
પોતાના ન્દાના બાળકને પારણ્યામાં સુવાડી નોળીઆને તેની ચેડી
કરવાનું કહી પોતે પાણી ભરવા ગઇ અને નોળીઓ નિદ્રાવશ થએલા
બાલુડાની ચેડી કરતો હતો; એટલામાં ત્યાં એક કળેનાગ આવ્યો
અને પારણ્યા ઉપર ચઢવા લાગ્યો, તેના નોળીઆએ જાણ્યું કે મારા
ગલદ્ભાષને પાપી નાગ ડંખ દેશે તો મરી જશે. એમ ધરી તે નામને
પારણ્ય ચઢતો ખેંચી પાડ્યો અને તેને મરી નાંખ્યો. તેથી લોકોથી
મ્હોકું ભરાઇ ગયું હતું તથા શરીરે પણ લોકોના છાટા લાગેલા હતા.
આ ભાષના રક્ષણ કર્યાની માને વાર વધમણી આપવાના કિસ્સામાં
ધરને ઉમરે જઇ વારંવાર નિહાળવા લાગ્યો. ન્યારે નંદગૌરી પાણીનું
ખેડું ભરી પાછી આવી અને લોકોથી ખરડેલું નોળીઆનું મ્હો જોયું
તેથી એકદમ તેના પેટમાં ફાળ પડી કે નક્કી ફૂટકી નોળીએ મારા
બાલુડાનો પ્રાણ લીધો છે; છતાં મારા મામે શું મ્હોં લઇને આવ્યો
છે ! એમ વિચારી આંત કોષ સાથે પાણીનું ખેડું તેના ઉપર પછાડ્યું,
તેથી બિચારો નિરપરાધ નોળીઓ અરણ્ય પામ્યો. ન્યારે નંદગૌરી
અંદર જઇ જીવે છે તો પોતાનો બાલુડો પારણ્યામાં ખેંચા કરતો હતો.
આસપાસ નિહાળ્યું તો નાગના ટડકે કડક પડેલા જોયા ત્યારે તે
અતિ પશ્ચાતાપ કરવા લાગી કે ' અરેરે ! મેં પાપીણીએ કર્યો પણ
વિચાર કર્યો વમર સાહસ કર્યો કર્યું ! ધિકાર છે મારી સમજ અને

હવેતરને ! આ પ્રમાણે અતિ પશ્ચાતાપ કરતી મહા દુઃખી થઈ. તેજ પ્રમાણે આપને પણ પશ્ચાતાપ કરવો પડશે કેમકે—

સાહસ કર્યું કર્યું થઈ હોય હર્ષનો નાશ. પછી તો નામવર આપ ધણી છો. ” આ પ્રમાણે બીજા પહેરેગીરે વાર્તા કહી પોતાનો વખત પૂરો કર્યો.

તદનંતર ત્રીજો પહેરેગીર પહેરા ઉપર ચઢ્યો ત્યારે પુનઃ રાજાએ તેને હુકમ કર્યો કે પહેલા અને બીજા પહેરેગીરને પ્રાતઃકાળે દેહાંતની શિક્ષા દેવા માટે વધાવિકારીઓને સોંપી દેવા. આ પ્રમાણે રાજાનો કઠોર હુકમ સાંભળી ત્રીજો પહેરેગીર બોલ્યો કે— ‘પૃથ્વીનાથ ! આપ ને કરો છો તે યોગ્ય છે, પણ સાહસ કર્યા વિના વિચારીને શિક્ષા કરવામાં વિશેષ સુનીતિ સમાવશી છે, જો કે આપના જોળામાં અમારાં મસ્તક છે, જેથી કાપી તાખવા અગર સુંદર શિરપાવથી સુશોભિત કરવા માલિક છે; પરંતુ જેનાં મસ્તક જોળામાં છે તો તે માટે પુરતો વચ્ચાર કરી મુન્હેગાર છે અથવા બેમુન્હેગાર છે તે તપાસી પછી જ એમ યોગ્ય લાગે તેમ કરવું ઘટે છે, પણ જો સાહસ કરશો તો તલકચંદ શેઠની પેઠે પાછળથી પુણ્ય પસ્તાવો થશે, બોજરાજે કહ્યું કે—“ તે તલકચંદ ક્રોધી હતો ? અને સાહસ કામ કરવાથી કેવા પ્રકારે પસ્તાવું પડ્યું ? ! ” ત્રીજો પહેરેગીર બોલ્યો કે—

શિરછત્ર ! અણહિલપુર પાટણનો રહીશ તલકચંદ નામનો મોટો વ્યાપારી હતો, તથા તેની પાસે દ્રવ્ય પણ સારી પેઠે હતું; તદ્દપિ તેણે વિચાર્યું કે— ‘હાલમાં પરદીપથી આવતા માલમાં અને અહીંમાંથી પરદીપે મોકલાતા માલમાં એકના યોગણા નામ પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ જો વાણેતરને મોકલીએ તો તે પોતાનું ઘર તાળું કર્યા પછીજ ચારા ક્રૌંચ માટે લક્ષ આપે. કહ્યું છે કે જે માણસ પોતાની દેખરેખ સિવાય ગુમાસ્તાઓ મારફતે બોલોળો વ્યાપાર ખેડે છે તે માણસ અતે નુક-

જાનીમાં આવી પડે છે. ' માટે આપ સમાન જળ નહીં અને
 મેલ સમાન જળ નહીં ' તેથી જાતે જહું એજ વધારે લાભદાયક
 છે: તેમ ક્ય છે એમ જાણી આવતા લાભને માટે બેઠકારો રાખવી
 એ પણ મૂર્ખાનું કામ છે ! ' એમ વિચારી પરદિપે જવાની તૈયારી
 કરી, પણ એક અડચણ એ નહી કે પોતે થોડા વખત ઉપર નવમો-
 વના સ્વરૂપ ગુણસંપન્ન સ્ત્રી પરદિપો હતો, તે માટે તેના મનમાં
 ભરદોષ થવા લાગી કે સ્ત્રીનું ચઢતું યૌવન છે અને હું દૂર દિપાંતરે
 જઈશું. તેથી કામદેવના વેગમાં ચિંત્વેલ થઈ તે વખતે અન્ય પુરુષની
 ધ્યાન કરીજ. કહ્યું છે કે ' સાસુ ક્યાં સુધી ડાહી ? કે વાદુ
 ન આવે ત્યાં સુધી. સ્ત્રી ક્યાં સુધી સતિ ? કે જ્યાં સુધી
 એકાંતમાં અવર નર ન જાય ત્યાં સુધી. અને પુરુષ અમાણિક
 ક્યાં સુધી ? કે જ્યાં લગી વિચિત્રું વાદળ પેતા ઉપર
 ઘુમ્યું નથી ત્યાં સુધી. માટે ખચિત તે સ્ત્રી કુળમર્માદને ભ્રમી
 સ્વચ્છંદચારણી થવાનીજ માટે તેનો એવો બદોષસત કરવો જોઈએ
 કે તેને એકાંત મળવાનો વખતજ ન આવે ? એમ વિચારી ચાર જુદા
 સ્ત્રીઓ કે જે ખાસ પેતાની વિશ્વાસુ અને ઠરેલ હતી તેઓને પોતાની
 નવી સ્ત્રી પાસે રાખી યોગ્ય શિખામણ આપી સુખ મહુરતે દિમાંતર
 જાણી પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં જઈ અનેક વસ્તુઓ મળતે લાભે વેળા
 અને લાભદાયક નવિન વસ્તુઓ જોરી આપારના કાર્યમાં મુંઝાયો.
 પુરુષના કમાણીના લોભથી ઘેર આવવા તરફનો વિચાર માંડીજ વાળ્યો:
 બેઠકાર નહી પણ જ્યારે પંદર સેજ વર્ષ થઈ ત્યાં ત્યારે એક
 કવસ પેતાની નવી સ્ત્રીના માટે નેક વિતર્ક ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો,
 તેથી પોતાનો વિચાર બદલાયો કે ' ખસ હવે તો જમે તેમ થય પણ
 એકવાર ઘેર જઈ આવવું એ વધારે ઉત્તમ છે. ' એમ વિચારી બીજે
 દિવસથી આપાર સંકલવા માંડ્યો અને ધીરધાર ખર્ચ કરી હીમાળ
 ચુકવવા લાગ્યો. ટંક પુદ્ગલમાં સંઘળે વ્યાપાર આટોપી લઈ પેતાના

ધરભણી વળ્યો અને કેટલેક વખતે પોતાને શેઢેર પછી આવી પહોંચ્યોઃ
 પરંતુ શેઢેરને એવો વિચાર થયો કે 'જો ખમર આપ્યા વિના જોઈયંતું
 થેર જવાય તો તમામ ધરની ચર્ચા જોવામાં આવે !' એમ વિચારી
 અર્ધ રાત્રિના સમયે એકલોજ શેઢેરમાં પ્રવેશ કરી પોતાની હવેલીના
 પાછળની બાજુએથી ચંદનધોની મારફતે મેડી ઉપર ચઢી જોવા લાગ્યો
 તો પોતાની ઓ એક યુવાન પુરુષને સોડમાં લઇ બરનિંદ્રામાં નતી
 છે. આ યુવાન જેમ શેઢેરને તો પગના અંગુડાથી તે માથાની શિખા
 સુધી કોષજવાળા લાગી ઉડી અને કમરમાંથી તલવાર કઢાડી કશો
 પણ વિચાર ન કરતાં તે યુવને સ્ત્રી પુરુષનાં મસ્તક ધડથી જુદાં કરી
 નાખ્યાં અને તેજ વખતે જે રસ્તેથી આવ્યો હતો તે રસ્તેથી પાછો
 વળી પોતાના ઉતારે ચાલ્યો ગયો. પ્રાતઃકાળે જાહેર રીતે પોતાને
 મુકામે આવી જુવે છે તો મહા રો કકભાટ થઇ ગયેલો છે અને સર-
 કારી માણસોની ધમાકા ચાલી ગયેલી છે. તે જેમ એકદમ પોતાના
 સેવકોને પુછવા લાગ્યો કે મારા અબ્બાના સમ ચાર મળતાં આનંદનાં
 વધામણાં થવાં જોઈએ. જતાં શેઢેરનો પોકાર પડી રહેલો છે તેનું શું
 કારણ ?' આ પ્રમાણે શેઢેરનું વચન સાંભળી સેવકોએ જણાવ્યું કે
 આજ રાત્રે કોઈ હરામખોરે બરનિંદ્રામાં સુતેલ શેઢેરની અને પુત્રને
 તરવારને તામે કરી નાંખ્યાં, જેથી નિર્વશ નિકળી ગયા. તે અસહ્ય
 દુઃખના કારણથી રો કકભાટ ચાલી રહી છે અને તે ગુન્દેગારની તપાસ
 માટે રાજના સેવકો તપાસ કરી રહ્યાં છે. આવું સેવકનું બોલવું સાંભળી
 શેઢેર પુછ્યું કે- 'મારે વળી પુત્ર ક્યારે હતો ?' સેવકોએ જણાવ્યું
 કે જ્યારે આપ દ્વિપાંતરે ગયા ત્યારે શેઢેરની એ માસનો ગર્ભ હતો,
 તેથી પુરે મસે પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું હતું. તે સમયગાળા સેવકો વર્જનો
 થયો હતો, તેને લાથના અંગુડામ ખાલી નિહાળી હતી, તેથી અત્યંત
 અસહ્ય વેદના થવા લાગી, તે વેદનાને જરા શાંત થવા તે અંગુડાને
 શેઢેરની મોઢામાં રાખી બેસતાં ત્યારે જરા શાંત થતા વળતી હતી અને તેજ

પ્રમાણે શાંતિ વાળવા રાત્રે એકાંતમાં બેઠાં બેઠાં નિદ્રાવશ થયાં હતાં. તેવામાં કાંઈ દુષ્ટાત્માએ તે બન્નેનાં મસ્તક ધડથી જુદાં શાા દેખ-લાવથી કરી નાંખ્યાં તે બિલકુલ સમજવામાં આવતું નથી. અહા ! શું સુંદર અને સદ્ગુણી સુશિક્ષિત પુત્ર હતો ? કંઈ વખાણ કરે પાર આવે એમ નથી.

આ પ્રમાણે હકિકત સાંભળી શેઠને અપરિમિત પશ્ચાત્તાપ થયો અને મનમાં ને મનમાં મુંઝાઈ અત્યંત છાતીફાટ ‘ચોરની મા કોઠીમાં મહેાં ઘાલીને રૂવે’ તેમ રોવા લાગ્યો, પણ વળે શું ? પુત્ર અને વધુના દુઃખદાઈ મૃત્યુના લીધે તેની છાતીમાં કારી ધા થવાથી અપાર દુઃખી થયો. તેજ પ્રમાણે મહારાજ આપ પણ વગર તપાસ કરે અંગી મનુષ્યના પ્રાણ બોવડાવશે તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહીં.” આવા પ્રકારનું ત્રીજા પહેરેદારે કહ્યું; પરંતુ ભોજરાજના મનમાંથી રોપ કમતી થયો નહીં પણ વધતોજ ચાલ્યો. કહ્યું છે કે—

ચાર પાયા છે વૈરના, સાંભળરે તું શૈલુ;

ભૂમી ગરથ ને ભારજા, ચોથો વૈલુ કુવૈલુ.

માટે શાણા મનુષ્યો પણ તેમાં વિવેક શુન્ય બની જાય છે તો, અન્યની શી વાત કહેવી ? જ્યાર ચોથા પ્રહરે ચોથો પહેરેગીર પહેરા ઉપર હાજર થયો કે ભોજરાજે તેને હુકમ કર્યો કે—‘પહેલા ત્રણ પહેરેગીરોને પ્રાતઃકાળે વધાધિકારીને સોંપરદ કરી દેવા.’ આ પ્રમાણે રાજનું બોલવું સાંભળી પહેરેગીર બોલ્યો કે—‘અનદાતા ! આપના હુકમને કાંઈ વખતે પણ અમો ચાર જણા પૈકી અમલમાં આણુવા વિશ્વંબ કર્યો નથી, તેમ કાંઈના હાથથી અધટિત કૃત્ય પણ કરવામાં આવ્યું હોય એવો સંભવ નથી; છતાં ગેરસમજથી કાંઈ પણ ચૂક આવી હોય તો, આપ માત પિતા છો માટે મોટમના થઈ દરગુજર કરવું ઘટે છે. બે આપ કદિ ત્રણેનો વધ કરાવશે અને પાછળથી

સત્ય હકિકત જાણવામાં આવી તો સાહસ કૃત્ય માટે પ્રતાપચંદ્ર રાજાની પેઠે પૂર્ણ પશ્ચાતાપ થશે. ’

ભોજરાજે પૂછ્યું કે— ‘ તે પ્રતાપચંદ્રને શી રીતે પાછળથી પસ્તાવે થયો ? ’ પહેરેગોરે જણાવ્યું કે—

પૃથ્વીનાથ ! પ્રતાપચંદ્ર નામનો એક રાજા હતો તેણે એક સમ-જ્ઞાન પોપટ પાળેલો હતો, તેને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે રાખી ફેરવતા હતો. એક સમય તે રાજા શિકાર કરવા ગયો અને શિકાર માટે પુષ્કળ વગડામાં રખડ્યો; પરંતુ મનમાનતો શિકાર હાથ લાગ્યો નહિ. ઉનાળાનો વખત હોવાથી તડકાને લીધે તરસ ઘણી લાગી, પણ પાણી ક્યાંએ મળે નહિ, તેથી શોષના પડવાથી કંઈ મળી ગયો અને અતિ આકુળ આકુળ થવા લાગ્યો. પોતાની પાસે પોપટ સિવાય કશુંતે એક હજુરી સ્વાર સાથે રહી શક્યો હતો, પણ તે બિચારે પાણી માટે ઘણી શોધ કરી તદ્દપિ સઘળી તેની દોડ વ્યર્થ ગઈ, રાજા તો બેહોશ થઈ એક વરખડાના ઝાડ નીચે બેઠો; તેટલામાં વૃક્ષ ઉપરથી પાણીની ધાર પડતી તેના જોવામાં આવી, તેથી જરા હિમ્મત આવી અને પડતી ધારના નીચે પાત્ર માંડ્યું. થોડીવારમાં તે પાત્ર ભરાઈ આવ્યું. આ બનાવ જોઈ સુઝ પોપટે ખારીક નજરથી ઉંચું જોઈ તપાસ્યું તો કાળોનાગ મરી ગયેલો હતો તેમાંથી ઝેરનો નીકળતો પ્રવાહ પાત્રમાં એકઠો થયો હતો, તે જોઈ વિચાર્યું કે—જો રાજા આનું પાન કરશે તો તતક્ષણ પ્રાણ જશે. માટે પાત્રને ઉંધુવાળી નાંખતું એજ યોગ્ય છે—કેમકે ‘ લાખો જણ મરજો પણ લાખો જનનો પાળનાર ન મરજો. ’ એમ વિચારી ભરાયેલા પાત્રને પોતાની પાંખની ડડપથી ઉંધુ વાળી નાંખ્યું. તે જોઈ પ્રતાપચંદ્ર અત્યંત ગુસ્સે થયો અને કહેવા લાગ્યો કે— ‘ અરે જંગલી ! મારા પ્રાણ ખોવાજ ખુશી છે ! મહા મહેનતે મેળવેલું પાણી તે તે દેખી દીધું. મારા પ્રાણ તો

પાણી વિના પરલોક જવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે, છતાં વખત પણ ન વિચારતાં છેવટ તારી જત ઉપરજ ગયો, હશે એક વખત તો જવા દઉં છું પણ હવેથી એમ કરીશ તો ડોકું મરડીજ નાખીશ. ' એમ કહી ફરી પાત્ર માંડી પાણી ઝીલવા લાગ્યો. પોપટે ફરી વિચાર્યું કે-મરવું એતો સર્વને સરજેલજ છે, પણ પોતાનું સ્વામી ભક્તપાત્ર કે પોતપોતાનો સ્તુતિપાત્ર ધર્મ બળવતાં શસ્ત્રને તાળે થઈ મરવું એ સ્વર્ગ મળ્યા સમાન છે; પણ નિમકહરામી અને હિચકારાપણું કરી કુતરાના મોતે મરવું એ રૌંરૌ નરક પ્રાપ્ત કરનાર છે માટે ભલે મારા પ્રાણ જાય, પણ રાજનો પ્રાણ બચાવવો એજ ઉત્તમ નિમકહલાતી છે. ' એમ વિચારી ફરી તે પાત્રને ઉંધું વાળી નાંખ્યું; તે જોઈ રાજએ અતિ ક્રોધ લાવી પોપટને પકડી ડોક મરડી નાખી, પણ પછીથી વિચાર આવ્યો કે- ' એણે જે વખત પાત્ર ઉંધું વાળ્યું તેનું કારણ હોવું જોઈએ. ' એમ વિચારી ઝાડ ઉપર સ્વાર ચઢાવી તપાસ કરાવ્યો તો, એક કાળોનાગ મરેલો પડ્યો હતો અને તેના શરીરમાંથી ઝેરી પ્રવાહી પદાર્થ ઝરી રહ્યો હતો, તે સંધળી હકીકત રાજને જાહેર કરી એટલે રાજ મહા પશ્ચાત્તાપ કરી ઉપ્પડાં આંસુડાં નિગાળવા લાગ્યો કે- ' અરે ! મેં વગર વિચારે મારા રક્ષક પક્ષીના પ્રાણ લીધા. ગુણના બદલામાં અવગુણ કરવાની સીમા રાખી નહિ. હાય ! હાય વિના અપરાધી કેવળ મારું ભહું ઇચ્છનારને મારી નાંખ્યો ! હું ધાતકી ખરેખર ઘોર નરકગામી છું. ' આ પ્રમાણે અત્યંત વિલાપ કરતો તે પણ મરણ પામ્યો. તે પ્રમાણે આપ પણ સાહસ કામ કરશો તો, પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થશે માટે આપ જેવા વિદ્વાન શિરોમણી નરવરે સત્યા સત્યને તપાસી શિક્ષા કરવી ચોખ્ખ છે. પછી તો આપ ધણી છો તેથી જે કરશો તે કબુલ છે. '

આ પ્રકારે ચોથા પેઢેરગીરનાં વચન સાંભળી મહાસજે કહ્યું કે

‘તમે સર્વે એજ શિક્ષાને લાયક છો.’ એમ કહી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે ખટકર્મ કરી ન્યારે તે રાજસભામાં ગયો ત્યારે તે ચારે પેઢે-રેગીરના માટે વધાધિકારી બોલાવી પેઢેરેગીરોને સોંપરદ કરી. ‘હાલને હાલ તેઓનો વધ કરી નાંખો.’

આવું ભોજરાજનું બોલવું સાંભળી તે ચારે પેઢેરેગીરો વિચારેવા લાગ્યા કે ‘નેકીનો બદલો શું બંદીજ છે કે ? હાય ! ઇશ્વરી રાજ્યમાં પણ આવોજ છેવટ ન્યાય મળે છે. ખરેખર નિમકહલાલી બળવતાં પોતાના પ્રાણ પરલોક જાય તો તે માટે અહો ભાગ્ય માનવા જેવું છે. નિમકહલાલીનો બદલો ધર્મ દ્વારમાં અવસ્ય મળ્યા વગર રહેનાર નથી. મરવા માટે કાંઈ શોચ નથી પણ માત્ર શું વાંક છે તે બાકીયા વિના શિક્ષા ફરમાવે છે એજ શોચ થાય છે, એમ વિચારી મહારાજ પ્રત્યે વિનવ્યું કે—ગરીબપરવર ! આપનો હુકમ માથે ચઢાવીએ છીએ. પરંતુ શું વાંક માટે દેહાંત શિક્ષા ફરમાવી તે જરા અમારા બળવામાં આવે તો મોટી કૃપા. આવું પેઢેરેગીરોનું બોલવું સાંભળી મહારાજએ કહ્યું કે, શું અપરાધ થયો છે તેની મેં જાતે ખાત્રી કરી છે તમે તમારું નિમકહરામીપણું પુરેપુરું બળવ્યું છે કે તમારી જાનેતા ઉપર છેવટે કુદષ્ટિ કરી. ધિકાર છે તમારા જીવને ! ! મેં તમોને વિશ્વાસ-પાત્ર બાણી જનાનખાના ઉપર દેખરેખ માટે નિયત કર્યા ત્યારે તમે આવા કર્મને પહોંચ્યા એ માટે તમને દેહાંતની શિક્ષા યોગ્ય છે.” આ પ્રમાણે રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી પેઢેરેગીરોએ વિનવ્યું કે—“શિ-રતાજ ! આપ આશું ફરમાવો છો ? અમારાથી કાષ્ટ વખતે અપકૃત્ય બનેજ નહિ, આપ પૂર્ણ વિચાર કરી ખાત્રી કરો. અમને મરવાનો પસ્તાવો નથી, પણ માત્ર વિના કારણે નામને કલંકિત કરી મરણને શરણ થવું એનોજ પસ્તાવો છે.” આ પ્રમાણે પેઢેરેગીરોએ વિનવ્યું તદ્દપિ રાજાએ જરાએ તેમના બોલવા ઉપર લક્ષ આપ્યુંજ નહિ. વ-

ધાધિકારીને વધભૂમિમાં પેહેરેગીરોને વધ કરવાનો તાકિદી હુકમ આપ્યો. આ બનાવ જોઈ કવિ કાલીદાસે પેહેરેગીરોને પૂછ્યું કે-‘ રાત્રે પહેલા પેહેરેગીરથી શું ભૂલ થયા વિષેની મહારાજને આંટી પડી છે, જે હોય તે તુરત કહો. ’ આપું કવિરાજનું ભાષણ સાંભળી પ્રથમ પેહેરેગીરે અથ ઇતિ વાર્તા કહી સંભળાવી તેથી કવિશ્વરે મહારાજને વિનવ્યું કે-‘ આ કહે છે તે પ્રમાણે જો આપના શયનભુવનમાં પલંગ નીચે નાગના કકડાઓથી ભરેલી ટોપલી હોય તો, તે નિષ્પાતકિ છે અને જો તેમ ના હોય તો, બેશક કઠોર શિક્ષાને લાયકજ છે, ” આ પ્રકારે કવિકુળ ગુરૂનું કથન સાંભળી શયનભુવનમાં તપાસ કરાવી તો, મોટા વિષધરના કકડાથી ભરેલી ટોપલી હાથ લાગી અને તે કચેરીમાં લાવી રજુ કરી. તે જોઈને ભોજરાજ અતિ વિસ્મય પામી મન સાથે પ્રશ્ન-તાપ કરવા લાગ્યા કે-‘ હે વિશ્વંભર ! તારી કૃપાથી હું થતા અન્યાયથી બચ્યો છું નહિ તો હમણાં નિરપરાધી સ્વામિભક્ત સેવકોના બહાલા પ્રાણનો ભોગ લીધો હોત. અને મારા કીર્તિધ્વજનો નાશ કર્યો હોત: પરંતુ તુજ પ્રસાદે મત્ત સુગ્રનર રત્નની દિર્ઘદૃષ્ટિથી નરક પંથથી દુર થયો છું એ ખરે તારીજ કૃપા છે. જેના સમીપમાં નરરત્નો વિદ્યમાન હોય તેના ભાગ્યની અપરિમિત સીમા કહેલ છે એ વાર્તા અક્ષરસઃ સત્યજ છે. આવા ઉદ્દગારો કહી કવિનો મોટો આભાર માની ચરણ-માં નમ્યો.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-સાહસ કામ ન કરવું, નહિ તો હર્ષનો નાશ થાય છે. બીજો સાર એ લેવાનો છે કે-સુગ્ર સલાસદોનો ઝોજ ધર્મ છે કે કોઈના પંજુ મન ઉપર પડતી અનિતીની ખરાબ છાપને અળખી કરી સુનિતિની સ્વાધ્યક્ષ છાપને પ્રકાશી બતાવે છે અને તેથી પોતાનું રાજ્યનું અને પરનું હિત સાચવી દિગંતમાં ઉત્તવળ યશને દીધાવે છે.

વાર્તા પંદરમી.

૩૩૩૩૩૩

જે સ્ત્રી રતિપ્રસંગ વિના સ્થેજ વાતમાં પણ પતિને હાવભાવ અને વિશેષ પ્યાર બતાવે, હું ખાસ સતિ છું એવો ડોળ દિમાગ બતાવી પતિ આગળ પરપુરૂષોને ધિકારે, દેવમંદિર, મેળા, કથા-કીર્તન અને ગંગા સ્નાન વગેરે દુરાચારને મદદ મળવાનાં સ્થાનોંકા છે ત્યાં જવા માટે આતુર રહે, અને અન્ય દુરાચારીણી સ્ત્રીઓની નિંદા કરે તો, અવશ્ય જાણી લેવું કે એ સ્ત્રી ખચિત પરપુરૂષ સંગાથે ગમનાતુ-રાગિણી છે અને પતિને કૃત્રીમ પૂર્ણ પ્યાર બતાવી વિશ્વાસ ખેસાડી પૂર્ણપણે સુતો વેચનારી છે.

પંચોપાખ્યાન.

એક સમય ભોજરાજ રાજવાટિકા ફરીને મહેલે પધારતા હતા તે સમય એક વિસ્મયકારી એવો બનાવ નજરે પડ્યો કે—એક નવયૌવન બ્રાહ્મણી પોતાના ઘરમાં રહી ધરકામ કરતી હતી. તેવામાં તેનો વૃદ્ધ પતિ વૈશ્વદેવ કરી કાગને વાશ નાખવા ધર ઉપર ચઢી જળ છંટકારી વાશ નાખતી વખતે કાગને બોલાવવા ‘કાગવાશ’ આવો શબ્દ બોલતો નીચા ઉંચા હાથ કરતો હતો, તે જોઈ કાગડાઓ પણ વાશ નીહાળી ક્રૂર શબ્દ કરતા સેંકડાબંધ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ શબ્દ સાંભળતાં વેતળ પેલી નવયૌવના બ્રાહ્મણી એકદમ ચોકી ઉઠી છાતી ઉપર હાથ મૂકી ખીનેલી હોય તેવો ચહેરો બનાવી ચીસો પાડવા લાગી. તે જોઈ વૃદ્ધ પતિએ તેને કહ્યું કે—“સુબ્રુ ! તું આમ કેમ કરે છે ? શાથી ખીહે છે ?” સ્ત્રીએ કહ્યું કે—“પ્રાણુપતિ ! મારા જેવી સતિસાધ્વી (!) આવા ક્રૂર શબ્દો કેવા પ્રકારે સહન કરી શકતી હશે ? કેવળ કામળ મનવાળી આવો બનાવ બાળી બેખાકળી થઈ જાય એમાં નવાઈ શી ?” વૃદ્ધ પતિએ કહ્યું કે—“ખરું છે, તારા જેવી સતિને આ અતિ ક્રૂર શબ્દ ડંટાળો આપે એ વાસ્તવિકજ છે. હશે હવે જે થયું તે થયું, પણ

હવેથી આવો તને કંટાળો આપનાર પ્રકાર કદિ પણ કરીશ નહિ. માનુની ! મનને શાંત કરી ખંતથી આનંદકારી ચંપામાં વિચરો. આ પ્રમાણે પરસ્પર વાત થયા પછી દંપતિ પોતપોતાના કાર્યમાં વિચર્યા, પણ આ બનાવ જોઇ ભોજરાજના મનમંદિરમાં રાંકાને સ્થાન મળ્યું કે—“ આ સ્ત્રી ખચિત પતિને ઠગનારી કુલટા છે. કેમકે એણે સ્ત્રી ચરિત્રની પોથી પૂર્ણ પ્રકારે બણી લીધેલી જણાય છે, પણ બિચારા ભોળા અને સ્ત્રી ચરિત્રથી અંજનયલા વિશ્વાસુ પતિને રતિ ભારની પણ ખચર નથી કે આ સ્ત્રી મને સુતો મૂડી જર પુરૂષ સાથે રતિ સુખ મનારી છે. અહા ! જગતમાં ઉપરથી ‘સતિ છું’ એવો ડોળ બતાવનારી એકંડો સ્ત્રીઓ છે; પરંતુ વિકટ સંકટ પડે સતિત્વને કાયમ રાખનારી સ્ત્રીઓ લાખમાં એક પણ મળવી મુશ્કેલ છે; તદ્દપિ બનાવટી મોહમાં પુરૂષો મોહ પામી તેના ફંદમાં ફસાઇ વિશ્વાસ રાખે છે એ કેટલી ભૂલ છે. જો કે સ્ત્રીએ પતિને વિશ્વાસ બેસાડવા આ ડાડ રચ્યો છે માટે તેનાં પુરેપુરાં દુશ્ચરિત્રો જોવાં થોડે છે. ”

આવો નિશ્ચય કરી પોતાને મેહેલે ગયો. ન્યારે રાત પડી ત્યારે વધ બદલી તે દુરાચારિણી સ્ત્રીનાં ચરિત્ર નિહાળવા ચાલ્યો. પવિત્ર રાજ્યએનો એજ ધર્મ છે કે—પોતાની પ્રજા જેમ સુનીતિમાં અને સદાચારમાં વિચરે તેમ યત્ન આદરી પ્રજાનું પાલન કરવું. પોતાની પ્રજા પોતાના ન્યાયથી કે પોતાના રાજ્યના અધિકારીઓથી સતોષી છે કે કેમ ? તેના ખ્યાલ પોતાની જાતેજ ગુપ્ત વેષથી ફરી કરવો જોઇએ એ પણ સ્વભાવિક નિયમજ છે.

રાજા તે દુરાચારીણી સ્ત્રીના ધરના નજીક રહી તેની સમગ્રી કુચેષ્ટથી માહેતગાર થવા માટે કાઈ ન જાણી શકે તેમ બેઠો. ન્યારે અરધી રાત ગઇ અને પોતાના વૃદ્ધ પતિને સારી પેઠે ઉઠી ગયેલો જોયો ત્યારે વસ્ત્રાલંકાર પહેરી ખાનપાનના પદાર્થો થાળમાં ભરી પો-

તાની એક વૈશ્યા સખીના હાથમાં માંસની પેટી પકડાવી પોતાના પાર પાસે જવા નિર્ભયપણે ઘરથી ચાલી નિકળી. રાજ પણ એવા પ્રકારથી તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો કે તે વિષયાંધ સ્ત્રીને જરા પણ જાણ પડી શકી નહીં. તે દુરાચરણી સખી સહ નદીના કીનારા ઉપર જઈ પહોંચી, જઈને જુવે છે તો નદીમાં ખૂબ પૂર આવેલું હતું, પરંતુ તેની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં નદી કાંઠેના સ્મશાન વાસિ ભૂત-પ્રેતને માંસનું બલિદાન આપી અને નદીમાં વિદાર કરતા મગર-મચ્છોને માંસથી તૃપ્ત કરતી નદીના પુરને તરી પેલે પાર સખી સહ જઈ પહોંચી. પછી નદી પાર રહેતા એક જટીલ ભસ્મધારી ભેગી-દ્રને જઈ મળી. પરસ્પર પ્યારથી ચુંબન આલિંગન અને હાસ્યવિનોદ કરી ભેગાં બેસી ખાન પાન આરોગી સુખવાસાદિનો ઉપભોગ કરી રતિ સુખમાં નિમગ્ન થયાં. આ સઘળું ચરિત્ર ભોજબૂપાળે પ્રત્યક્ષ જોયું. તદ્દનંતર તે દુરાચારિણીના પાછળ પાછળ નદી ઉતરી પોતાને મહેલ આવી પહોંચ્યો. પ્રાતઃકાળે ઉઠી સ્નાન સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરી જ્યારે કચેરીમાં સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયો ત્યારે સુવ પંડિતવરો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે-**દીવાકાકરુતાઙ્ગીતા-દિવસે** કાગના શબ્દથી બીનેલી સુંદરી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાંભળી સકળ પંડિતોએ બહુ બહુ વિચાર કર્યા, પણ તેનો પ્રતિ ઉત્તર આપી શકાયો નહીં, જોઈ કાલિદાસે સભાનું નુર રાખવા દેવી પ્રસાદથી કહ્યું કે **રાત્રૌ તરંતી નર્મદામ્** રાતે નર્મદાને તરી પાર જાય છે. આવો ઉત્તર સાંભળી રાજાએ ફરી પ્રશ્ન કર્યા કે-**તત્રં સંતીજલે પ્રાહા-** ત્યાં જળમાં મથરો છે. તે સાંભળી કાલિદાસે જણાવ્યું કે-**મર્મજા-સૈવ સુન્દરી**-તે સુંદરી તે મથરોના ભેદને સારી પેઠે જાણતી હતી. આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થવાથી ભોજરાજ વરદાર્ઠ કાલિદાસના શુદ્ધ મહાત્મ્યને જાણી અત્યંત ખુશી થયો અને સુંદર અમુલ્ય સિરપાત બદલ્યો.

વૈરી કે મિત્ર એ પૈકી ગમે તેનું ભણું થયું સાંભળે છે તો સાંભળતાં વેંતજ મનમાં ને મનમાં ઇર્ષ્યામિત્રી બળી મરે છે અર્થાત ક્રોધનો ઉત્કર્ષ નિહાળી રાજ થતા નથી, પણ તેના ઉત્કર્ષને તોડી પાડવા પોતાના પ્રાણ જતાં લગી પણ મર્યા રહે છે. **તુલસીકૃત-રામાયણ.**

ધારાપતિ ભોજરાજના દરબારમાં દિન પ્રતિદિન કવિવર કાલિદાસનું વિશેષ સ્થાન વધ્યું અને ભોજબૂપાળ તરફથી દ્રવ્યાદિની પણ ઉત્તરોત્તર અધિક પ્રાપ્તિ થતી ચાલી. આ બતાવ નિહાળી અન્ય પંડિતો તેના પ્રત્યે દ્વેષબુદ્ધિ બતાવવા લાગ્યા; જો કે એ અન્ય પંડિતોની આજીવિકા જેમની તેમ રાજ્યમાં ચાલતી રહે તેમ ચત્ન કરવામાં કાલિદાસ પંડિતે જરા પણ કચાશ રાખી નહતી. વખતો વખત તેઓનું નીર રાખવા અનેક ચમત્કૃતિઓ પ્રદર્શિત કરી તેઓની શોભા વધારી હતી: તદ્દપિ દુષ્ટ જનોનો સ્વભાવ જળોના જેવો હોય છે; કેમકે જળોને પયોધરે વજગાડી હોય, છતાં પણ દુષ્ટ ન પીતાં રૂધિરનેજ પીએ છે એમ દુઠોનો ચાહે તેટલો ઉપકાર કર્યો હોય છતાં પણ તેઓ અપકારજ કરે છે, તેજ પ્રમાણે તે પંડિતોની પણ વર્તણૂક હતી. જેમ જેમ કાલિદાસની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ થતી નિહાળી તેમ તેમ તેઓના અંતરમાં ઉડી આગ મળગી ઉડી અને તેઓ સર્વ જણાઓએ મળી એવો ડરાવ કર્યો કે ગમે તે પ્રકારે કાલિદાસનું માન ભંગ કરવું.

એક સમય દુષ્ટ પંડિતોએ ભોજબૂપાળ આગળ વિનવ્યું કે—“ હે ક્ષીતિપતિ ! આપણી સભાના શૃંગાર રૂપ કવિકુળગુરુ કાલિદાસ બહુ પવિત્ર પ્રાણી છે, ઘણા ગુણવાન છે, વરદાયી છે; પરંતુ તેઓ ત્યારે ગંગાતટ ઉપર સ્નાન સંધ્યા કરવા જાય છે ત્યારે ત્યાંથી માછલાં પકડી લાવે છે અને તેને ભક્ષણ કરે છે. આથી લોકમાં વિચિત્ર ચર્ચા ફેલાણી છે, જેથી આપને એ વિષે એ બોલ યોગ્ય પ્રકારે કહી લોક વિરુદ્ધ રીતિને બંધ કરાવવી ઘટે છે. ” આ પ્રકારે પંડિતોનું બાપણ

સાંભળી રાજ અત્યંત વિસ્મય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ શું તમે ખરું કહો છો ? તમારી વાત મારા માનવામાં જરા પણ આવતી નથી, બલે તેના પ્રત્યે દ્વેષશુદ્ધિ ધરી બોલતા હો તો ના નહિ; પરંતુ કાલિદાસનાં એવાં કૃત્ય હોયજ નહીં. તેમ છતાં પણ જો તમે ખરું કહો છો એમ હોય તો તેની પ્રતીતિ આપવી ઘટે છે. જો તમારા કહેવા પ્રમાણે જણાશે તો તે વિષે યોગ્ય પ્રયત્ન કરીશ, પણ જો તમારા કહેવા પ્રમાણે ખરું ન જણાયું તો તે માટે જો મને યોગ્ય જણાશે તે તમને શિક્ષા આપીશ. ” આ પ્રમાણે રાજેન્દ્રનું બોલવું સાંભળી તેઓએ કહ્યું કે—“ હા જો અમારા કહેવા પ્રમાણે ન નિકળે તો આપની મરજી મુજબ નસિયત આપવી. ”

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી થોડોક વખત જવા દીધા પછી એક દિવસ પંડિતોએ અમુક માર્ગ રોકીને બેસી તપાસ કરવા માટે બોજરાજને વિનવ્યું. બોજરાજ પણ તે વાર્તાનું નિરાકરણ કરવા તેમના કહેવા પ્રમાણે કાલિદાસની રાહ જોતો માર્ગ રોકીને બેઠો એટલામાં તો કાલિદાસ ગંગાથી સ્નાન કરી ખગલમાં પવિત્ર વસ્ત્ર અને દસ્તમાં જળ પાત્ર ધારણ કરી ઇશ્વર સ્મરણ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો તે બોજભૂપતીના જોવામાં આવવાથી સન્મુખ જઈ કવિવરને પુછ્યું કે—**કક્ષે** કિં ખગલમાં શું છે ? કવિએ કહ્યું કે—**મમપુસ્તક**—મારું પુસ્તક છે. ત્યારે ભૂપતિએ ફરી પુછ્યું કે—**કિમુદક**—ત્યારે એમાંથી પાણી કેમ ટપકે છે ? કવિએ કહ્યું—**કાઠ્યેપુસારોદક**—એમાંનો સાર કાઢ્યોનો રસ ઝરે છે. ફરી રાજેન્દ્રે પુછ્યું કે **ગન્ધા**—કિં—ત્યારે ગંધાય છે કેમ ? કવિએ કહ્યું. **સલુ રામરાવણકૃતોયુદ્ધેન જાતો રસ**—રામ રાવણનું ઘેર યુદ્ધ ચાલતાં પ્રાણીઓનો સંહાર થાય છે તે પ્રેતોના શરીરમાંથી પાણી વહે છે તે ગંધાય છે. ફરી ભૂપાલે પુછ્યું કે—**પુચ્છકિં**—ત્યારે પુંછડા જેવું કેમ વરતાય છે ? કવિએ કહ્યું—

સલુતાલપત્ર લિખિતં—તાડ પત્ર ઉપર લખેલ છે તે પત્ર પુછના જેવાં જણાય છે. ત્યારે રાજ્યએ પુછ્યું **જીવઃકિં—**તેમાં શ્રવ હોય એવું કેમ દેખાય છે ? કવિએ કહ્યું. **મમ ઘોર મન્ત્ર લિખિતં સંજીવનં પુસ્તકં—**એના વિષે ઘોર મંત્ર લખેલ છે, તેથી સંજીવન પુસ્તક છે. આ પ્રમાણે સંવાદ જવાબ થયા છતાં પણ બગલામાંના વચ્ચે રાજ્યે એથી ઝાટકી નેયું તો દેવી પ્રતાપે કવિવરના કહેવા પ્રમાણે તાલપત્ર ઉપર લખેલ રામાયણનાં પાનાંજ જણાયાં. એ નેદ્ર ભોજરાજે કવિદ્રવું અતિ સન્માન કરી અમુદ્ય શિરપાવ આપ્યો અને કવિરાજના દેખી પડિતોને પુષ્કળ ધિક્કાર આપી આટલી વખત કેવળ દયાની ખાતરજ જતા કઈં છું પરંતુ દવેથી એવી વાર્તા મારા કાન ઉપર લાગ્યા તો દેહાંતશિક્ષાને પાત્ર થશે. વગેરે વગેરે કાપયુક્ત કથનો કહી તેઓને જતા કર્યા.

વાર્તાનો સાર એજ કે—દુષ્ટો ઉપર ગમે તેટલો ઉપકાર કરો તો પણ તે તેઓની ટેવ ત્યાગ કરતા નથી. પોતાનામાં મોટા ખીલા જેવડા દોષો નિહમાન હોય, છતાં પણ પરના સસ્સવ જેટલા છિદ્રને નિહાળવા તત્પર થાય છે અને પોતાના અધિક દોષો તરફ લક્ષ આપતા નથી. જેમ દુર્જનો ઉપકાર કર્યા છતાં પણ ઉપકાર ઉપર પોતે અપકાર કરવાની ટેવને છોડતા નથી તેમ સુજનો દુષ્ટોએ કરેલા અપકાર ઉપર પોતે ઉપકાર કરવાની ટેવને છોડતા નથી એજ અધિક સ્તુતિપાત્ર રચના છે.

વાર્તા સત્તરમી.

૩૩-૩૪-૩૫-૩૬-૩૭

સમય ઉપર યોગ્ય અને જનરંજન વચનો બોલવાની શક્તિ પામવી એ પૂર્વ જન્મના પુરૂષાર્થ વિના પમાતી નથી. સારસંગ્રહ.

એક સમય ભોજરાજે કાલિદાસ પ્રત્યે અભિનવ પાદપૂર્તિ યુક્ત સમસ્યા પુછી કે-કિંદુઃસગાન્ધવતિમહતાં માનપૂજાપહારઃ આ પ્રમાણે યોથું ચરણ કરી કહ્યું કે આ પદને મળતાં ત્રણ ચરણ કહી. અજળ્ય ચમત્કૃતિ દર્શાવે તદનંતર કાલિદાસે ત્રણ રચી માનપૂજાપહારઃ એ સાત અક્ષરમાં છ પ્રશ્નનો સમાવેશ એવી રીતે કર્યો કે એક પદી એક એમ સાત અક્ષરો પૈકી છ અક્ષરો સાતમા અક્ષર સાથે સંબંધ ધરાવતા અર્થાત રકારને પ્રથમના પ્રત્યેક અક્ષરો સાથે સંબંધ રાખતો રાખી છ પ્રશ્નોત્તર દર્શાવ્યા અને સાતમો પ્રશ્ન રાજેન્દ્રના કરેલા આખા ચરણથી દર્શાવ્યો તે એવી રીતે કે—

સ્વાલ-કોનિર્દગ્ધચ્ચિપુરરિપુણા ? ત્રિપુરાસુરના નાશ કરનારા શિવજીએ કાને બાણી ભરમ કર્યો ? જવાબ-માર:-કામદેવને. સ્વાલ-કશ્ચકર્ણસ્યહન્તા-કરણ બાણાવળીને મારનાર કોણ ? જવાબ-નરઃ અર્જુન. સ્વાલ-મદ્યાફૂલંવિઘટયતિકઃ-નદીના તટોને કોણ ધસડી નાંખે છે ? જવાબ-પૂર:-પાણીનું પૂર. સ્વાલ-કઃપરસ્ત્રીરતશ્ચ-પારકી સ્ત્રી ઉપર કોણ પ્યાર રાખે છે ? જવાબ-જાર:-લંપટ પુરૂષ. સ્વાલ-કઃસંનદ્રોભવતિ સમરે-સમર ભૂમીમાં કયો પુરૂષ સાવધાનપણે ઉભો રહે છે ? જવાબ-પરઃ-નીરપુરૂષ. સ્વાલ-ભૂષણં કિંકુચાનાં સ્ત્રીના સ્તન મંડળનું કયું આભૂષણ છે ? જવાબ-હારઃ-મુકતાહાર. સ્વાલ-કિંદુઃસંગાન્ધવતિ મહતાં દુષ્ટ જનોના સંગથી મહત જનોને શું પ્રાપ્ત થાય છે ? જવાબ-માનપૂજાપહારઃ માનપૂજનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે રહસ્ય ગર્ભિત પાદપૂર્તિ સમગ્ર સાંભળી ભોજરાજ
અતિ પ્રસન્ન થયો અને કવિની કુશાગ્રબુદ્ધિનાં અતિ વખાણ કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર-પ્રકટપણે કવિરાયની બુદ્ધિ પ્રત્ભતા પ્રદર્શિત કરી
રહેલું છે. એટલે વિશેષ ખુલાસાની જરૂર નથી.

વાર્તા અદારમી.

દાન દેવાથીજ ગૌરવતા પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ ધન સંગ્રહ કરવાથી
ગૌરવતા પ્રાપ્ત થતી નથી; જુવો કે સમુદ્ર પુષ્કળ જળનો સંગ્રહ કરે
છે છતાં મેઘ જેટલી ગૌરવતા પામતો નથી; કેમકે સમુદ્રવડેજ પ્રાપ્ત
થએલું કિંચિત જળ છતાં પણ દાન દેવાથી સર્વ કાષ્ઠ મેઘની ગૌરવ-
તાને ધન્યવાદ આપે છે અને સમુદ્રમાં અગાધ જળ વિઘ્નમાન છતાં
અદાતા હોવાથી સર્વ કાષ્ઠ તેને તિરસ્કાર આપે છે કહેવાનું એજ કે
ધનવાન મોટો નથી પણ દાતા મોટો છે! દાનકુલક.

એક વેળાએ દાનશિરોમણી મહારાજ ભોજ પ્રાતઃકાળમાં વનકિડા
કરવા બહાર સંચર્યો, તે વેળાએ એક રાજશેખર નામ છતાં દારિદ્ર્ય
શેખરના પદને વરેલો પ્લાહણ કેવળ અસકતપણે પૃથ્વી ઉપર પડયે પડયે
વેરાયેલા અનાજના કણ વીણ્યા કરતો ભોજરાજના ભેવામાં આવ્યો
એટલે ભોજરાજે કહ્યું કે-“ નિયંત્રક પુરણંપિય અસમત્યા કિંપિ
તેહિ જાણહિ-જે જનો નિજ ઉદર પુરણ કરવામાં પણ અસમર્થ
છે તો તેવા જનો જન્મ્યા તોય શું ? !” આ પ્રમાણે કટાક્ષ કથન સાં-
ભળી તે કણ વીણનાર કવિએ પણ તેવોજ ઉત્તર આપ્યો કે-“ સુસ-
મત્યા વિહુન પરે વયારિણો તેહિપિ નહિ કિંપિ ? ! જે જનો
પર સંકટ નિવારવા સમર્થ છે છતાં પરતો ઉપકાર જરા કરતા નથી

તો તેવા સમર્થ જન્મ્યા તોય શું ? ! અને ન જન્મ્યા તોય શું ? ”
 આવો મર્મબોલ સાંભળી રાજાએ ફરીને કહ્યું કે—“ પરપત્યનાપવત્ત
 માજનાણિ જ્ઞેસુપરિ સંપૂત્ત—હે પૃથ્વીમાતા ! જે પરની પ્રાર્થના
 કરી નિરંતર પોતાનો નિવાહ ચલાવે છે તેવા પુત્રોને તું જન્મ આપી-
 શક નહી. ” આવું રાજેન્દ્રનું હૃદયભેદક વચન સાંભળી કવિએ કહ્યું કે—
 “ મા પુહવિમાં ધરિજ્જ સુપત્યનામંગો કઓજહિ—હે પૃથ્વી
 માતા ! તું પરજનોની પ્રાર્થના ભંગ કરનાર જનોને ધારણુ કરીશજ
 નહિ; કારણુ કે સર્વ કરતાં તને હીનપદ આપનારા તેવાજ જનો છે
 અને તેઓજ તને વધારે ભાર કરનાર છે. ”

આવા પ્રકારનું વિદ્વાન વિપ્રનું બોલવું સાંભળી ધારાપતિ ભોજ-
 રાજે વિદ્વાન પ્રત્યે નમ્ર વાણીથી પુછ્યું કે—“ હે મહાકવિ ! આપની
 આવી અલોકિક ચમત્કૃતિવાળી બુદ્ધિ છતાં આવી શોચનીય સ્થિતિ
 કેમ છે ? ” આવું ભોજરાજનું વચન સાંભળી કવિ રાજશેખર બોલ્યો
 કે—મહારાજ ! વિદ્યાવંતને ધણું કરીને અલક્ષિમજ વરે છે તો, પછી
 અલક્ષિમપતિની આવી દશાજ હોય એમાં નવાઈ શી ? મેં આપ હજુર
 આવવા યત્નો ચલાવ્યા, પણ પ્રારબ્ધ સંયોગે આપના વિદ્વાન મંડળે
 આપની ભેટ લેવાનો સંયોગ સાંપડવાનો સમય મેળવવા દીધોજ નહી
 તેથી છેવટે આ પ્રકારે આપની ભેટ લેવા વિચાર્યું. હું રાજશેખર
 નામનો કવિ આપના દર્શન માટે અતિ આતુર હતો તેની આજે
 આજરતા તૃપ્ત થઈ. ”

આવું કવિનું ભાષણ સાંભળી હાથી ઉપરથી નિચે ઉતરી તે
 હાથી અને પહેરેલાં આશ્રુષણો ઉતારી કવિને અર્પણુ કરી દીધાં.
 આથી કવિને તો વિશેષ ઉપાધી પ્રાપ્ત થઈ; કેમકે અનાજના તો સાંસા
 હતા ત્યાં હાથીનું પોષણુ કેવા પ્રકારે કરવું, રહેવા ઘર નથી તો હાથીને
 આંધવો ક્યાં. પહેરવા વસ્ત્ર નહિ તેમ અન્ય કપી ગૃહસ્થાપતી સામગ્રી

નહિ તો પછી હાથી ઉપર બેસવું એ કેવળ નિંદાપાત્ર છે અને ખરે-ખર વિશેષે ભૂખને વરવાનો આ રસ્તો છે. એમ વિચારી એ આપદા દૂર હરવા અગીયાર ટકાર યુક્ત પ્રાસવાળો શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ આ પ્રમાણે કહ્યો.

નિવાર્તા નકુટી નચાગ્નિ સકટી નાપિટ્વિતિયાપટી ।

વૃત્તિર્નારભટી ન તુન્દિલપુટી મૂમૌચ વૃષ્ટાકટી ॥

તુષ્ટૈર્નૈકપટી પ્રિયાનવધુટી તેનાપ્યહં સંકટી ।

શ્રીમદ્ મોજ તવ પ્રસાદ કરટી ભગનામમાપત્તટી ॥

હે શ્રીમદ્ ભોજરાજ ! મારે રહેવાની ઝુંપડી પણ ચારે તરફથી એવી જરજર થઈ રહેલ છે કે જેમાં પવન ઝપાટાબંધ પાર ચાલ્યો જાય છે. પણ તે ઝુંપડીને દુરસ્ત કરવા જેટલી પણ જોગવાઈ નથી, ઝુંપડી એવી છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જોઈતાં અન્ય સાધનો પણ નથી એટલે દેવતા સળગાવવાની સઘડી પણ નથી, તેમ શરીર ઉપર ફાંટલાં જે વસ્ત્ર છે તે વિના અન્ય ઝુંપડીમાં વસ્ત્ર પણ નથી, ભણવા કે ભણાવવા વગર અન્ય આજીવિકા પણ નથી, ટાઢના સમયમાં ઓઢવાની જોડડી પણ નથી, તેથી પૃથ્વી ઉપર પાસાં ધરી ધરીને રાત વ્યતીત કરે છું, પેટ ભરાય તેટલું ભોજન પણ મળતું નથી તેથી જરાવાર જંપ વળતો નથી, દારિદ્ર્યતાના કારણથી વલ્લભ વલ્લભા પણ પ્રાપ્ત થઈ નથી પણ મહા કષ્ટયાત્રી આઝામોદી અને હુદ્ર વિચારવાળી મળી છે તેથી તેની કનડગતથી મહા સંકટ ભોગવું છું માટે હે રાજેન્દ્ર ! આપના પ્રસાદરૂપ હસ્તીના દંતુશળ વડે મારી આપદા રૂપી નદીના તટને ભાગી નાંખો.

આ પ્રમાણે અગીયાર ટકાર યુક્ત અનુપ્રાસવાળી કાવ્ય રચના સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયો અને કવિને પ્રાસદીઠ એક એક હજાર સોનૈયા અર્પણ કરી તેના દારિદ્ર્યને દુર કરી દીધું.

વાર્તાનો સાર એ છે કે—ભોજરાજ સાક્ષાત સરસ્વતીરૂપ કુમો-
દનીને ખીલવવા પૂર્ણચંદ્ર સમાન અને ગુણુગ્રાહી, કદરદાન તથા દાની
શિરોમણી હતો. તેથીજ તે સમયમાં દેશની, વિદ્યાની અને દેશ બાંધ-
વોની ચઢતી પૂર્ણપણે પ્રકાશી રહેલી હતી. આધુનિક કાળના દેશપતિઓ
વિદ્વાન હુન્નરી કે ગુણુવાનની કદર કરવા ભાગ્યેજ સમજેલા છે, એતો
માત્ર ખુશામતીઆઓ કે જે પોતાના કથનને પુષ્ટિ આપવા હાજી
હાજી કરનારાઓ અને દુરાચારી, નિર્ગુણી, નિરક્ષર તથા નિંદકાર્ય
માટે સમ્મતી આપનારાઓનેજ મોટી નાની નિવાજસો બક્ષે છે, તેથીજ
દેશની, વિદ્યાની અને કળા કાશલ્યની પડતી થતી ચાલી છે; પરંતુ
કરવું શું? કૌન સુને કિસ્સે કહું સુને સો સમુઝે નાહિ; કહેબો
સુનબો સમજબો, મનહી કેા મનમાંહી.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૪ થો.

વાર્તા ઓગણીસમી.

સમય ઉપર વસ્તુ આપવી એજ કલ્યાણાર્થ દાતા છે, પણ સમય ગયા પછી આપવી એ તો કેવળ વિટંબના માત્રજ છે.

ઉપદેશ ચિંતામણી.

એક સમય પ્રારાપતિ ભોજરાજ રાજમલામાં સિંહાસન ઉપર બીરાજમાન થયો હતો તે સમય એક સુંદર પોપટ મહેલના અંદામાં આવી પોતાની દષ્ટિ આગળ એવું ચરણ બોલવા લાગ્યો કે—

“ **यदीयते तन्नलमेद् द्विजेभ्यः**—હે ભોજરાજ ! જે તે બ્રાહ્મણને આપ્યું છે તે તું પામવાનો નથી. ” આવું પોપટનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજ અતિ વિસ્મીત થઈ પડિતો પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે—આ પોપટ જે ચરણ બોલે છે તેનો ભાવાર્થ શો છે તે જણાવો ! અને જે ન જણાવી શકે તો તમે સર્વ જણ મારા રાજ્યથી દુર થઈ જાઓ. જ્યારે બ્રાહ્મણોને અનર્ગળ દ્રવ્ય આપ્યા છતાં જન્માંતરે તેનું ફળ મળનાર નથી ત્યારે તેઓને આપવાથી શું ફળ ? તે સત્વર ખતાવો. ”

આ પ્રમાણે રાજનું તીવ્ર ભાષણ સાંભળી સકળ પંડિતો મુંઝવણમાં પડ્યા અને એક એકના મુખ સન્મુખ નિહાળવા લાગ્યા; પરંતુ પોપટના બોલવાનો ભાવાર્થ કોઈ ભાષી શક્યા નહિ. તે જોઈ કવિ કુળગુરૂ કાલિદાસ તે પોપટના બોલનો ભાવાર્થ કથન કરવા ઉદ્ધુક્ત થયો. કેમકે કાલિદાસ સારી પેઠે સમજી ગયો હતો કે રાજને અત્યંત દાન આપતો નિહાળી તેને દાન દેતો બંધ પાડવા આ પ્રપંચ રચના રચેલી છે; કારણ કે પોપટનું બોલવું સાંભળી રાજનું મન શંકાશીલ બની જશે, જેથી બ્રાહ્મણોને દાન આપતો બંધ પડશે; પરંતુ તે પ્રપંચ રચનાને ખચમાલ કરી પોપટના બોલેલા ચરણ વડેજ મહારાજના મનમાં દાન આપવાની વિશેષ અભિલાષા થાય તેમ રચના રચવાનું વિચારી કાલિદાસે કહ્યું કે—“ધર્માવતાર ! આપે જે પોપટનું બોલવું સાંભળ્યું તે અક્ષરે અક્ષર સાચું છે; કેમકે તેનું બોલવું માર્મિક ભાવપૂરિત છે. આપને તેનો સત્ય અર્થ સમજવામાં ન આવવાથી અવળો અર્થ લાસેલ છે, પણ દેવી પ્રસાદથી જાણેલ તેનું ખરૂં રહસ્ય એ છે કે—“આપ પૂર્વ જન્મમાં કોઈ દરિદ્ર કુળમાં જન્મેલ હતા, ત્યાં દારિદ્ર્યતાના લીધે લાકડાના ભારો વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા અને આ પોપટ છે તે પૂર્વ જન્મમાં દરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો. એક વેળાએ ટાઢના દિવસોમાં આપ લાકડાનો ભારો માથે ઉપાડી વેચવા જતા હતા અને એ પોપટનો શ્રવ જે બ્રાહ્મણ તે શિયાળાના દિવસોમાં ટાઢથી બહુજ દુઃખી થતો હતો તે આપના આગળ આવી કહેવા લાગ્યો કે—“અરે ભાઈ ! હું ટાઢથી મરી જઈ છું, ટાઢથી માંડે શરીર બહેરું થઈ ગયું છે માટે જો તારા હૃદયમાં રામ વસતા હોય તો, આ લાકડાનો ભારો મને આપ કે જેથી તાપ કરી તાપી મારી ટાઢને ટાળું, જો તું આટલું માંડે કહેવું પ્રભુ પ્રીતે માનીશ તો તે અનુકંપાદાન—દયાદાનથી જન્માંતરે આ નહિ જેવા કારણથી અત્યંત દુઃખને પામીશ. જો કે તારી શક્તિની અનુસાર તારી કમાણી છે,

તેમ તારી જાત મહેનતનું પુણ્ય છે માટે જો દયા દિલમાં ઉત્પન્ન થાય તો મને ટાઢથી બચાવ કે જેથી તારું પ્રભુ કલ્યાણ કરશે. ” આતું દીનતા યુક્ત અને દયાજનક ગરીબ બ્રાહ્મણનું બોલવું થયું; તદ્દપિ આપના મનમાં જરા પણ દયા આવી નહિ અને તેના કંથન ઉપર લક્ષ ન આપતાં આગળ પંથ માખ્યો, એ બનાવ જોઈ અર- ખામાં બેઠેલી ગુણિકાના મનમાં ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણ માટે બહુજ લાગણી થઈ આવી, જેથી આપને બોલાવી કહ્યું કે—“ લાઈ ! આ કાઠીના ભારાનું શું લેવું છે ? જે બ્યાજખી હોય તે કહે. મારે કાંઈ ધર કામ માટે ઉપયોગમાં લેવો નથી, પણ આ ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણને તપાડવા માટે જોઈએ છે માટે જો એક પૈસો ઝાછો લઈશ તો તને પણ પુણ્યનો હિસ્સો મળશે. ” આતું વેશ્યાનું બોલવું થયું, તે સાંભળી આપના મનમાં વિચાર ઉપજ્યો કે—“ જે નિંદા કર્મ કરનારી વેશ્યા છે અને જેણે જેને તેને ધુતી ધુતીને ધન એકઠું કરેલ છે; છતાં તે પણ ટાઢના દુઃખથી પીડાતા બ્રાહ્મણને નિહાળી તેને દયા આવવાથી પૈસા. ખરચવાનું મન થઈ આવ્યું, જ્યારે જગતને ઠગનારી જગલાડીને પરમાર્થ માટે પૈસા ખર્ચવા ઉત્સાહ થયો ત્યારે શું હું તેનાથી પણ જાડું તેમ છું કે ? હું કાંઈ પારકું ધન હરનારો નથી, હું તો જાત મહેનત કરી નિર્વાહ ચલાવનારો છું, તો પછી તેવા મળેલા પુણ્ય અવસરને શકિત છતાં શા માટે વ્યર્થ જવા દઉં. સમય ઉપર એક પાઈ અપેલી પણ પૈસા સમાન ફળ આપે છે માટે આવા અર્થિ અને દુખીના જનને જોઈતી વસ્તુ આપી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી લેવું એજ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. ” એવા નિશ્ચય ઉપર આવી લાકડાનો ભારો મા- થાથી ઉતારી દેવતા સજગાવી તાપ કરી તે ટાઢે મરતા બ્રાહ્મણને ગ્રેમપુર્વક તપાડી ટાઢથી બચાવ્યો, જેથી શુભાશિર્વાદ દેતો તે બ્રાહ્મણ પોતાના સ્થાનકે ગયો. કાલાંતરે તે બ્રાહ્મણનું આયુ ક્ષીણ થવાથી મરણ પામીને કર્મવશથી પોપટની યોનિને પામ્યો અને આપ અનુકંપાદ-

નના પ્રભાવથી મહાન સમૃદ્ધિવંત સામ્રાજ્ય પદ પામ્યા. પોપટ ચોનિ કર્મવશ્યથી બ્રાહ્મણના જીવને પ્રાપ્ત થઇ છતાં જ્ઞાન બળ કેવળ નાશ થયું ન હતું જેથીજ પોપટ ચોનિમાં પણ સારી પેઠે લોકોનું મનરંજન કરે તેવું સુવાક્ય ઉચ્ચરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી. પોપટને પરભવના કાર્યનું સ્મરણ થવાથી આપને તેની યાદી આપી આશિર્વાદાત્મક અને બોધરૂપ શ્લોક કહી સાંભળાવે છે કે—

આર્તેષુદીનેષુગુણાન્વિતેષુ યચ્છદ્વયાસ્વલપમપિપ્રવત્ત ॥

કાષ્ટપ્રદાનાલ્લભતેહિરાજ્યં યદ્દિયતે તન્નલભેદ્વજેભ્યઃ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! આર્ત જનોને, દીન ગરીબોને અને ગુણી જનોને વિષે જે જન શ્રદ્ધા રાખી થોડું પણ દાન આપે અર્થાત જે વેળાએ જે વસ્તુની જરૂર હોય તે વેળાએ તે વસ્તુ તેઓને આપે તો કિંચિત્ દાન છતાં અનંત ફળ મળે છે; જીવો કે તમે પૂર્વ જન્મમાં નહીં જેવા લોકડાના દાનથી અર્થાત જીવદયા ચિંતવવાથી સામ્રાજ્ય પદ પામ્યા એ કારણ માટેજ કહ્યું છે કે જે તમે બ્રાહ્મણને આપ્યું તે પામવાના નથી મતલબમાં લોકડાં આપ્યાં છે તે મળવાનાં નથી; પણ એક લોકડાના દાનથી જન્મોજનમ રાજસુખ પામેશો.

આ પ્રમાણે સમયને લગતું કવિવરનું બોલવું સાંભળી ભોજરાજ અતિ પ્રસન્ન થયો અને અમૂલ્ય શિરપાવ બક્ષિ માનમાં વધારો કર્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે—અવસર ઉપર જોઈતી વસ્તુ માગનારને આપવી એજ અતિ લાભદાયક છે. વગર અવસરે ચાહે તો અમુલ્ય ચીજ આપે તો પણ ખારોડ જમીનમાં ખીજ વાવવા સમાન નકામી જાણવી. ખીજો સાર એ છે કે—બગડી વાર્તાને સુધારવી એજ શાશ્વત અને બુદ્ધિપ્રગ્લતાની ખરેખરી કસોટી છે માટે તેવી સરસ ખુબીવાળી ચાતુર્યતા હાથ કરવા ઇશ્વર ઉપાસના અને સતસંગ કરવો એજ મનોવાંચિત સિદ્ધ કરનાર છે.

વાર્તા વીસમી.

૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

વચનમાંજ વશિકરણ છે, વચનમાંજ વૈર ઝેર સમાયલાં છે, વચનમાંજ માન અપમાન છે, વચનમાંજ સુખવૈભવ વસે છે મતલબમાં જે માણસ સમયને અનુકૂળ બોલી જાણે છે તેજ માણસ ધારેલી વારણા પાર પાડી વિજયની વરમાળને વરે છે. સુખોધલહરી.

કાષ્ઠ એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ અત્યંત દાન્ત્રિયથી પીડાતો હતો. જેથી તેનાં બિચારાં નાનાં આલુડાં અને સ્ત્રી અન્નવિના ટળવળ્યા કરતાં હતાં. હમેશાં સરસ્વતીને અને લક્ષ્મીને મહાન વૈર હોય છે. એક સમય શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ લક્ષ્મીજીને પણ પુછ્યું હતું કે—હે પ્રિયે ! મને પ્રિય જે બ્રાહ્મણ તેને ત્યાં વિશેષે કરીને તું નિવાસ કરતી જોવામાં આવતી નથી તેનું શું કારણ છે ? આવું પ્રભુનું બોલવું સાંભળી લક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે—હે નાથ ! બ્રાહ્મણને ઘેર જ્યારે મારું ચાલે નહીં અર્થાત જન્માંતરનાં કૃત્યો બજવાન હોય ત્યારેજ મારે પરાણે તેને ત્યાં જઈ વસવું પડે છે; પરંતુ મારા ઉલ્લાસવડે હું કદી જવા ચાહતીજ નથી. ચાહતી નથી તેનું કારણ એજ કે મારે વસવાનું જે કમળગૃહ તેને ચુંટી લઈ શિવજીના લિંગને શોભાવે છે અર્થાત મારા ધરનોજ બોડો કહાડનાર છે. અગસ્ત્ય નામનો બ્રાહ્મણ મારા પિતાનેએ પી ગયો હતો, વળી મારી વૈરીણી જે સરસ્વતી તેને એ સદા સુખમાં ધારણ કરનારો છે, તેમ ભૃગુનામના બ્રાહ્મણે આપની છાતીમાં લાત મારી હતી, તેથી બ્રાહ્મણ મને અપ્રિય છે. આ બિચારો બ્રાહ્મણ ધણો વિદ્વાન હતો, પણ લક્ષ્મીએ તદન રૂપણાં લીધેલાં હોવાથી બૂખના દુઃખથી ભારે પીડા પામતો હતો. એકવાર મનસાથે વિચાર કરી સરસ્વતી દેવીની સહાયતાવડે અલ્પલક્ષ્મીને અલગ કરી પૂજ્ય લક્ષ્મીને પરાણે ધસડી લાવવા ભોજભૂપ પાસે જવા પ્રયાણ કર્યું; કેમ કે હરીચો કે

હરિઆર સેવ્યા વિના હારિદ્રય દુર થતું નથી ! અને વિદ્યા-
વિદ્યાસી નરવર વિના અન્યના આગળ વિદ્યા પ્રકાશવાથી પણ લાભ
શો ? એ હેતુ માટેજ વિદ્યાવિદ્યાસી ભોજરાજની ભેટ લેવાને રસ્તો
માણ્યો અને કેટલેક દિવસે ઉજળયનીએ આવી પહોંચ્યો. માળવપતિના
રાજ્યનિયમથી તથા રાજેન્દ્રના પ્રચલિત વિચારોથી વાકેફમાર થઇ અને
નિત્યક્રમથી નિવૃત્ત થઇ હસ્તમાં શ્રીકૃષ્ણ ધારણ કરી રાજકચેરીમાં જઇ
શિવભક્ત ભોજભૂપને શુભાશિર્વાદ દઇ ઉભો રહ્યો એટલે ભોજભૂપે
તેની પંડિતાર્થ નિહાળતા પુછ્યું કે—“ કુતંઆગમ્યતેબ્રહ્મન્ હે બલ !
ક્યાંથી આવો છો ? ” ભૂદેવે કહ્યું કે—કૈલાસાવાગતોસ્મ્યહં હું કૈલા-
સાસથી આવું છું. આવો ઉત્તર સાંભળી ભોજ પ્રસન્ન થયો અને પુનઃ
પુછવા લાગ્યો કે—“ ન્યારે કૈલાસથી આવો છો ત્યારે કહે કે—શિવ
સ્વચરણૈસ્વસ્તિ શિવજીના ચરણ સ્વતિકારી—કુશળ તો છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બ્રાહ્મણે આતુરતાથી જણાવ્યું કે—“ કિંપૃચ્છસિસિ
વોમૃતઃ—હે રાજેન્દ્ર ! એ વિષે શું પુછો છો; કેમ કે શિવજી તો
કૈલાસવાસી થયા છે ! ”

આવું અસંભવિત વાક્ય સાંભળી ભોજરાજે આતુરતાથી પુછ્યું
કે “ અરે ભૂદેવ ! આ શું બોલો છો ? શું અજર અમર જે કાળભક્ષક
મહાશિવ તેનું તે મરણ સંભવે ! ! છતાં તમે જો કૈલાસવાસિ થયાનું
કહો છો તો તેમ થવાનું કારણ શું ? અને જો તેમ થયું હોય તો
તેમનાં ઉપકરણોની શી અવસ્થા થઇ ? તે જાણતા હો તો કહી સંભ-
ળાવો. ” આવું ભૂપાળનું બોલનું સાંભળી ભિક્ષુક ભૂદેવે કહ્યું કે “ હે
ધરપ્રીક્ષ !

અર્ધદાનવવૈરિણા ગિર્ણસ્થાસ્ત્યર્ધે હરસ્યાકૃતં

દેવેત્યમૂવનન્નયેસ્મરહરામાર્ચસન્મીલાતે ॥

ગંગાસાગરમસ્વરંદ્રશિકલાશેષપૃથિવતલમ્ ।

સર્વેશ્વત્વમધીશ્વરત્વમગમત્વાંમાંબમિસાટનમ્ ॥

શિવજીનું અરધું અંગ તો દૈત્યરીપુ શ્રી વિષ્ણુએ હરી લીધું અને અરધું અંગ અર્ધાગના ત્રિરિંગએ હરી લીધું એટલે આખું અંગ તો વેહેંચાઈ ગયું, અને એમનાં ઉપકરણો પૈકી ગંગાજી સાગરમાં જઈ મળ્યાં, ચંદ્રકળા ચંદ્રમાં જઈ મળી, શેષનાગ ભોગાવતીમાં પધાર્યા, શિવજીનું સર્વગુણ આપને પ્રાપ્ત થયું અને એ સિવાય ભિક્ષાટનાદિનાં સાધનો મને પ્રાપ્ત થયાં અર્થાત કૈલાસવાસિ શિવજીની અને તેમના ઉપકરણોની આ પ્રમાણે અવસ્થા થઈ.”

આવા પ્રકારનું અજબ ખુબીવાળું અલંકારિક બોલવું સાંભળી ભોજરાજ અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેને ઇચ્છિત વસ્તુઓ અર્થાત ધન, વસ્ત્ર, પાત્રાદિ પદાર્થો અર્પણ કરી તેના દારિદ્ર્યને ચૂરી નાખ્યું.

વાર્તાનો સાર એ છે કે-ભોજરાજની ગુણવત્તા ઉદારતા અને વિદ્વતા કેવી હતી ? તેમ બ્રાહ્મણની વાક્ય ચાતુરી પણ કેવી હતી તે ઉપરની વાર્તા સ્પષ્ટ બતાવીજ આપે છે. મુખ્ય તો એજ સમજવાનું છે કે વિદ્યાબળથી સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે માટે જેમ અને તેમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એજ ઇચ્છિત સિદ્ધિદાતા છે.

વાર્તા એકવીસમી.

૦૦૦૦૦૦૦૦

સંસારની આધિઆધિ અને ઉપાધિયોથી કંટાળેલા પ્રાણીયોને આનંદ પ્રાપ્ત થવા સર્વથી સરસ અને સહેલો રસ્તો એ છે કે રસાલંકારાદિ સાહિત્ય સંબંધી ચર્ચા હાસ્યવિનોદ અને આસ્વાદ આપનારી જ્ઞાનગોષ્ઠિ તથા રમુજી રમ્મત રમ્મતો અને સ્ત્રીઓના મનોર નૃત-ગીત વા વિલાસ એજ આનંદનું મૂળ છે. આનંદહીનરી.

એક સમય ભોજરાજ અને કવિ કાળિદાસ એકાંત લુવનમાં જ્ઞાન ગોષ્ઠિ ચલાવતા હતા તે સમય માલવપતિએ કવિવરને એક વિપરીતાલંકાર યુક્ત પાદપૂર્તિ સમસ્યા પૂછી કે-તિલતુષપુટ કોણે મક્ષિકોદ્દંપ્રસૂતા-તલના ફેતરાના છેડા ઉપર માખીએ ઉઠેને પ્રસવ્યો. આના વિપરીત ભેદને સુચવનારી સમસ્યા પૂછી તેથી કવિવરે તેના સંબંધને મળતાં ત્રણ ચરણ રચીને કહ્યાં કે-

કવસતિલધુજન્તુઃ કિંનિદાનંહિવાન્તે ।

ઘટિતિશ્વપશુકં લમ્બકંઠંવદાન્ત ॥

પ્રસવસમય દુઃખંચેત્તિકા કામિનીનાં ।

તિલતુષપુટકોણેમક્ષિકોદ્દંપ્રસુતા ॥

સ્વાલ-સૂક્ષ્મ જન્તુઓ ક્યાં વસે છે ? જવાબ-તિલતુષપુટ-કોણે તલના ફેતરાના અંતમાં. સ્વાલ-ઉલટી થવાનું નિદાન શું ? જવાબ-મક્ષિકા-માખીની પાંખ. સ્વાલ-જલદીથી કહે કે ક્યાં પ્રાણીને લોકો લાંબી ડોકવાળું કહે છે ? જવાબ-ડહૂં-ગિંટ. સ્વાલ-કામિનીઓના પ્રસૂત વેળાની પીડાને કદ કામિની જાણે ? જવાબ-પ્રસૂતા-જેણે છોકરું જાણેલું હોય તે જાણે.

આ પ્રકારે ચોથા ચરણમાં ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તર ઘટાવી તેના પૂર્વના ત્રણ પદોમાં તેના પ્રશ્નો કહી બહિર્લાર્પિકા પ્રબંધ રચી મહારાજના વચનને સત્ય કરી બતાવ્યું. તે જોઇ માલવપતિ અતિ આનંદ પામ્યા.

વાર્તાનો સાર—ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા બાવીસમી.

એક સમય ભોજરાજ પોતાના પ્રિયમિત્ર કાલિદાસ સહિત નગરીની જનચર્યા જોવા રાત્રિની અંદર ગુપ્તવેશ યુક્ત ફરતો હતો. સમય ગરમીનો હોવાથી રાજાને તરમ લાગી જેથી કાલિદાસને કોઈ સુત્રડના ઘરમાંથી પાણી લઈ આવવા પોતે ઇચ્છા જણાવી. જેથી કાલિદાસ પાસેના ઘરમાં દાખલ થયો અને જોયું તો તે ઘર એક સુત્રડ ગુણસેના ગુણિકાનું જણાતાં તેણીની પાસેથી પીવા યોગ્ય પાણીની તેણે ઇચ્છા દર્શાવી. જેથી ગુણિકાએ આકૃતિ પોષાક અને વાણી વગેરેથી કોઈ યોગ્ય પુરૂષ જાણી પાણીને બદલે શેરડીના સાંકાને તુરત કહોલુમાં પીડી તેનો તાજો રસ કહાડી આપવા યત્ન આદર્યો; પરંતુ મહા મહેનતે એક સાંકાના રસથી એક લોટો ભરાયો. એ જોઈ અત્યંત ખેદ પૂર્વક ગુણિકા કહેવા લાગી કે વીરનર ! હમેશાં આ એકજ સાંકામાંના રસથી એક ઘડો અને એક લોટો ભરાતો હતો, છતાં આજે કડીનતાથી એકજ લોટો ભરાયો છે. મનુભગવાને કહ્યું છે કે વરસાદ ઓછો થયો કે વિશેષ થયો તથા ધાન્ય ફળોમાં રસકસ ઓછો થયો કે વધારે થયો એ માત્ર રાજ્યકર્તાની વિચારણા ઉપર તેનો આધાર છે, એથી માનું છું કે મહારાજ ભોજરાજે પોતાની પ્યારી પ્રજા પર કહો ન કહો પણ આજે કંઈ પીડા આપવા રૂપ વિચાર નિરધાર્યોજ હશે, નહીં તો આ શેરડીમાંથી આમ છેકે રસ સુકાઈ જાયજ નહીં. પરમાત્મા ! રાજના કોપ કટાક્ષથી પ્રજાને ખચાવો !' એટલું કહી તે લોટો કાલિદાસની હજુર હાજર કર્યો, અને તે લઈ કાલિદાસ મહારાજ હજુર જઈ તે રસ આપી આનંદ પામ્યો તથા રાજાએ પણ તે મધુર રસપાનથી તૃપ્તા નિવારી આનંદ મેળવ્યો.

કાલિદાસ પ્રતિ રાજાએ પૂછ્યું કે—' રસ લાવતાં વિશેષ વાર

‘કેમ લાગી?’ કાલિદાસે ગુણિકાને ત્યાં બનેલ હકીકત સર્વ નિવેદન કરી કરી, એથી ભોજરાજ આનંદાશ્ચર્યને વશ થઇ બોલ્યો કે-‘તેણીનું માનવું સત્ય છે. આજે મોટા શિવાલયમાં એક ધનાઢ્ય વાણિયાએ નાટ્ય કરાવ્યું છે તે જોઇ મ્હારું મન ચોકસ વિચાર પર આવ્યું હતું કે સવારે એનું ધન જપ્ત કરી ત્રિજેરીને શરણ કરવું; કારણ કે એણે ધનના મદમાં અંધ બની કામરિપુ શિવજી સમીપ કામોધીયન કથા-મય નાટ્ય કરાવી રહેલો છે. શું તેને દેવના અવમાનની પણ દરકાર નથી! પરંતુ મિત્રવર! હવે તે મારા માઠા વિચારો સર્વ સંકેલી તેના તરફ સત્યપણે મમતાળુ મન કરું છું. માત્ર બોધરૂપ તેને બે વાત કહી દેવની અવમાનની માફી લેવા સૂચન કરીશ. માટે હવે તું ફરીથી એકવાર રસ આપવા મજકુર ગુણિકાને સભ્યતાપૂર્વક નિવેદન કર. જેથી હવે રસ કેટલો નિકળે છે તે જોવા ને જાણવા આતુર છું.’

કાલિદાસ લોટો આપવા પાછો તે ગુણિકાની પાસે ગયો અને સભ્યતા પૂર્વક એકવાર ફરી રસ આપવા કહેવા લાગ્યો. જેથી સભ્ય ગુણિકાએ પ્રાર્થના ભંગના પાપથી મુક્ત રહેવા ફરી એક શેરડીના રસ કહાડવા માંડ્યો તો તેથી પૂર્વની પેઠે પુષ્કળ રસ નિકળ્યો. એ જોઇ તેણીએ કેલું કે નક્કી મહારાજના વિચારમાં પ્રજા પર રહેમ કરવાના રજકણો બળવાન બન્યા છે. નહીં તો લાઇ! આપેજ પ્રથમ જોયું હતું તેવીજ શેરડીમાંથી અત્યારે કેટલો બધો રસ નિકળ્યો છે તે નિકળતજ નહીં. ભગવાન ભોજભૂપના ભવ્ય હૃદયમાં એવાજ વિચારોને અચલતા આપે: એમ કહી રસ ભરેલ પાત્ર કાલિદાસને અર્પણ કર્યું અને તે લઇ રાજા પાસે ગયો તથા સર્વ હકીકત નિવેદન કરી જેથી પ્રસન્ન થતો ભોજરાજ ચર્ચા નિહાળી રાજમહેલમાં જઈ પહોંચ્યો.

પ્રાતઃકાળ થતાં દરબાર ભરાવાથી ચપરાસી દ્વારા તે ગુણિકાને બોલાવી રાત્રિની વાર્તા જાહેર કરી આનંદપૂર્વક તેણીને શિરપાલ

આપ્યો અને ભોજરાજે દહતાથી જણાવ્યું કે—“ બનશે તેમ હું હવેથી પ્રજાપર રહેમ નજરજ રાખવા ચત્તવાન રહીશ કે જેના લીધે મારા રાજમાં રસકસની રેલમછેલ જણાય. મને દર્શનીક પુરાવાથી તમોએ જાગૃતી આપી છે તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું.” ઇત્યાદિ શબ્દ સૌભાગ્યથી સંતોષી તેણીને વિદાય કરી અને પોતે પોતાના આનંદમાં નિમગ્ન થયો.

વાર્તાનો સાર—આપણને એજ શીખવે છે કે પ્રજાને પીડા થવાનું, ઘૃષ્ટિની તંગી થવાનું ફલકુલમાંથી રસકસ કમી થવાનું અને દૂઝણાંની અછત થવાનું કારણ માત્ર રાજકર્તાની કૃપાનુંજ ફળ છે. તેમજ રાજાએ પોતાના રાજમાં ગુપ્ત વેશથી ફરી પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી ? તથા તે મારા ન્યાય માટે શું મત ધરાવે છે અને મને કેવી આશિષ આપે છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખવી એ રાજકર્તાની ચડતીનું નિશાન છે.

વાર્તા તેવીસમાં.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજે એક પોપટને એટલુંજ બાણાવી તૈયાર કર્યો હતો કે જ્યારે કંઈ પૂછે ત્યારે “ **एकौनमव्य** એટલે કે એક વસ્તુ સારી નથી.” બસ આટલોજ જવાબ દેતો હતો.

આ પ્રમાણે તેને બાણાવવાનું પ્રયોજન એ હતું કે એક ઉલટી થવાની દવાની પથ્થુ જરૂર ન પડે એવી કદરૂપી ભીખારણુ પતિ વિનાની રખડતાં છતાં તેણીને સુવાવડ આવી હતી, અને એ વાત ભોજરાજના જાણવામાં આવતાં તેને વિસ્મયતા થઈ કે આવી બદશીક્ષ—મંદી—વજના પથ્થુ ઠેકાણા વગરની ભીખારણુનો ભોગી કાણુ થયો હશે કે

જેથી પુત્રવતી થઈ ! મારે છુપા જસુસો મારફત એનો પત્તો મેળવવો જોઈએ કે તેણીનો આશય છે.

આ પ્રમાણે વિચારી છુપા જસુસોને તેનો તપાસ કરવો સુધી દીધો એટલે તેઓ રાત દિવસ બીખારણના ભોગીને શોધવા લાગ્યા.

એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે એક મનુષ્ય રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો, દરમ્યાન તેને તમાકુ ખાવાના દુર્ગંધસનની તલ્લપ લાગી આવી અને ચૂનાની દાખડી કહાડી બેધું તો તે સૂકાઈ ગયેલો જણાયો. પાણી તપાસતાં પાણી ક્યાંએથી પ્રાપ્ત થયું નહીં અને તલ્લપથી તો તાલાવેલીએ તેને ત્રાસ આપવા માંડ્યો જેથી આડે અવળે બેતાં કાઢને દેખવામાં ન આવતી એક મકાનની મોરી ટપકતી હતી ત્યાં તેણે ચૂનાની દાખડી ધરી ચૂનો પલાળી લઈ તમાકુમાં મેળવી તલ્લપને તૃપ્ત કરી.

આ બનાવ જોઈ રાજસેવકાએ તેને પકડી લીધો અને તે બીખારણ સંબંધી વાત પૂછી તો આખરે સત્ય નીકળી આવી.

જસુસોએ અનુમાન કર્યું કે જેને મોરીના પાણીથી ચૂનો પલાળી ઉપયોગમાં લેતાં એ પણ ધૂણા ન આવી કે આ તે ગંદું પાણી છે, પેશાબ છે કે જળનો પ્રવાહ છે ? ! અને ધારવા ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ હતું કે મોરીનું પાણી ચોખ્ખું તો હોયજ શાનું ? જે હોય તે અસ્વચ્છ પાણીજ હોય. છતાં તેવા પાણીનો ઉપયોગ કરતાં જરા પણ વિચાર ન આવ્યો, તો પછી તેવી ગંદી ગમારણના સમાગમમાં પણ વિષયની તલ્લપ લાગવા તેમ કર્યું હોય તો તે ખાસ માનવા યોગ્યજ છે. એમ માની તેને પૂર્ણ રીતે તપાવ્યો કે તુરત તેણે સાચી વાત જણાવી દીધી. જેથી તેને રાજ હજાર લાખ જજામાં આવ્યો અને સઘળી વાત રોક્કન કરી. જસુસોએ મૌન ધારણ કર્યું.

રાજ્યે તેને અથેતિ પૂછ્યું અને ફિટકાર આપ્યો કે આવા જ્ઞાનિ ભર્યા કામમાં કંઈ પણ ધૂણા ન આવી જેના લીધે શત કાઠી ધિક્કારનાજ પાત્ર રૂપ છે. દુર્વ્યસન હોય છે પણ તેની સીમા આટલા લગી તો આજજ નાણી છે. તને શિક્ષા કરવી પણ શું ઘટે; કેમકે કુદરતે અધોગતિના ભાગી તો બનાવીજ દીધલ છે અને આગળ ધોર અધોગતિનો સંચય પણ કરી મૂકેલો છે. બસ ચાલ્યો જા-દુષ્ટ ફરી હાઈ મ્હોં ઇશ્વર મને ન બતાવો !' એટલું કહી કહાડી મૂક્યો. પરંતુ આ વાત જાહેરમાં લાવી દુર્વ્યસનિયોને દુરાચારથી દૂર થવાનો ધડો લેવા માટે એક પોપટને ખાનગી રીતે **एकानभय** આવો પાઠ બજાવી તૈયાર કર્યો અને તે પછી મલાની અંદર તે પોપટને શિખ-વેલો શબ્દ ઉચ્ચરાવ્યો; એટલુંજ નહીં પણ આ શબ્દનો મતલબ શું છે તે જાણવાને આતુર છું માટે વિચારીને સમજાવો એવું પણ સર્વ પંડિતોને જણાવ્યું.

જોકે પંડિતોએ અનેક તર્ક વિતર્ક સાથ અર્થભાવ ગોઠવ્યા ત-ચાપિ રાજના મનમાં તે એકે રૂચ્યા નહીં. છેવટ કવિવર કાલિદાસ પ્રતિ પૂછ્યું તો તેણે શ્રી કાલિકાજીના પ્રસાદથી કહ્યું કે; દુર્વ્યસન એક સાઈ નથી અને એ વાક્યની સાક્ષીમાં એજ પ્રમાણ છે કે—

(ઇંદ્રવિજય છંદ.)

એક સમૈ વ્યસની જન વિન્હલ હોઇ વિરૂપિત્રિયા સંગ કીન્હો,
દેખિ પ્રસૂત દશા પ્રભુને તંવ આશક શોધનમે દિલ દીન્હો;
હિગિખ વિષે જલ દષ્ટ લિયો ચહુ દેખતરી ચરને ચટ ચીન્હો,
પાઠ પછાય લિયો શુક કોં વહુ સાર સલી સમુઝી લખિ લીન્હો.

આ પ્રમાણે ઉત્તર શ્રવણ કરતાં કવિશ્રેષ્ઠ કાલિદાસના શબ્દ સૌ-ભાષ્યને અત્યંત ધન્યવાદ. ભોજરાજ અત્યંત આનંદમાં લીન થયો,

પંડિતેએ પુષ્કળ વિચાર કર્યો પણ તે અવગતિયાના કથનનો કંઈ સાર સમજવામાં ન આવતાં તેઓએ છ માસની મહેતલ માંગી તથા તેના નિર્ણય હિતાર્થ પરદેશ જઈ ગમે તેનાથી ખુલાસો મેળવવા માટે વરરૂચિ પંડિતે બીડું ઝડપ્યું.

વરરૂચિ ફરતો ફરતો ગામો ગામ પોતાની મતલબ પાર પાડવા યત્ન કરતો હતો અને વિચારતો હતો કે એક વૃદ્ધ એ વાત જાણે તે કોટિ યુવાનો પણ ન જાણી શકે માટે મારવાડમાં વૃદ્ધો બહુએ છે જેથી ત્યાં જવામાંજ લાભ છે એમ ધારીને છેવટે મરૂધરમાં ગયો અને ત્યાં એક વૃદ્ધ જાટ તેની નજરે પડ્યો. કંઈક તેના વચનમાં ચમત્કાર જણાતાં તેને પોતાની વાત કહી સંભળાવી. એટલે તેણે કહ્યું કે:—“ આ વાતનો ખુલાસો તો હું જાતે આવી તમારા મહારાજને કરી બતાવીશ. પણ તરફી લેવાની એટલીજ છે કે મારી પાસે આ એક કુરકુરીયું છે તે મહા શુભ લગ્નમાં જન્મેલું હોવાને લીધે મારો એના પ્રતિ અત્યંત રનેહ છે, તેમ એમાં એક અજળ ચમત્કાર એ છે કે આને પવિત્ર વ્રાહ્મણ ખભે બેસાડી માળવપતિની સભા અંદર મૂકવામાં આવે તો એ સુવર્ણનુંજ થઈ જાય. ”

આ સાંભળી વરરૂચિ જેવા પવિત્ર કર્મકાંડી પંડિતરાજે પણ તે લોભ અને કાર્યસિદ્ધિના લોભને લીધે જે કૂતરાના બચ્ચાને બૂલેચૂકે પણ સ્પર્શ ન કરે તેજ પંડિતે ગરજ અને સ્વાર્થલોભની ખાતર પ્રેમથી કુરકુરિયાને ખભે ઉચકી લીધું અને તેઓ પંથ પસાર કરવા લાગ્યા, તથા મજલ દરમજલ કરતાં માળવાના પાયતખ્ત-નગરમાં જઈ પહોંચ્યા. એટલુંજ નહી પણ રાજસભામાં તેજ સ્થિતિ સાથે જઈ ઉભા રહ્યા. એ જોઈ ભોજરાજેન્દ્રે પૂછ્યું—“ આ શું ? ” વરરૂચિએ જવાબ આપ્યો કે—“ ભોજ સરોવરના અવગતિયાના જવાબનો

ખુદાસો આપવા આ વૃદ્ધ હાજર છે માટે આપ તે સંબંધી પૃચ્છા કરવા કૃપા કરો.”

બોજરાજાએ તેને પૂછ્યું કે—“ એકથીજ ખૂડે છે આનો ખુદાસો શું છે ? ”

વૃધ્ધે કહ્યું—“ આ સંસારની અંદર એક લોભથીજ પ્રાણી માત્ર ખૂડે છે. વિશેષમાં તેણે કહ્યું કે આ પવિત્ર પંડિતવર કે જે કૃતરાતો કદી સ્પર્શ ન કરે તે પંડિતરાજે સુવર્ણનું કૃતરં થઇ જવાના લોભમાં લપટાઇ અહીંયાં લગી ખભા પર ઉચકી લઇ આવેલ છે અને તેજ સ્થિતિમાં આપે પણ નિહાળેલ છે એથીજ પ્રતિતી થાય છે કે લોભનું પરાક્રમ કેટલું જબરદસ્ત છે. ”

આવો જવાબ મળવાથી વૃદ્ધને ખાતપાન નિવાસ આદિનો ખદિઅસ્ત કરી આપ્યો તથા તેને રીઝમોજ પણ ખસવામાં આવી અને તે પછી મહારાજા બોજ સરોવર પર વરઝયિ આદિ સહિત જઇ પેલા અવગતિયાની રાહ જોવી લાગ્યા.

ખપોર થતાં તે અવગતિયો લાભશંકર પણ નિયમસર ખહાર ડાકું કહાડી ‘ એકથીજ ખૂડે છે ’ એમ બોલવા લાગ્યો કે રાજકે તેને કહ્યું કે—“ એકલા લોભ માત્રથીજ વિશ્વ ખૂડે છે. ’ લોભનું સા-
આન્ય જગતની અંદર સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે ! તે એટલા સુધી કે એતન તો શું પણ જડરૂપ વૃક્ષો પણ નિધાનાણું ધ્રુપાવવા ચત્ત આ-
દરે છે. લોભ એજ પાપનું મૂળ છે માટે જીવોની અધોગતિ કહે છે. ’

આ પ્રમાણે રાજાનાં કથન શ્રવણ કરી તે અવગતિયો લાભશં-
કર પોતે લોભ વશ થવાથીજ પ્રાણ ખોષ ખેડો હતો અને અસદ્ગતિ પામ્યો હતો, જેથી સત્ય ઉત્તર મળતાં તે પ્રસન્ન થયો અને પ્રત્યક્ષ

થઈ પોતાનું પૂર્વવૃત્તાન્ત સર્વ કહી સંભળાવી સદાને માટે તે સ્થળ છોડી ચાલ્યો ગયો, જેના લીધે પ્રબળને સતોષ પ્રાપ્ત થયો.

વાર્તાનો સાર એજ શિખામણ આપે છે કે લોભ મહાન દુઃખદાયી છે જેથી તેને હૃદમાં રાખી કાર્ય કુશળ રહેવું.

વાર્તા પચીસમી.

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

એક સમય મહારાજ બોજશ્રીની હજૂર દ્વારપાળે આવી અરજ કરી કે પ્રભો ! એક મનુષ્યે કહેવરાવ્યું છે કે હું મહારાજશ્રીની માસીને! દીકરો બાપ છું. જે આજ્ઞા હોય તો અંદર પ્રવેશ થવા દઉં.

મહારાજએ આજ્ઞા આપી કે સુખે તેમને અંદર પ્રવેશ કરાવો. આ પ્રમાણે હુકમ થતાં તેમને અંદર આવવા પરવાનગી મળી જેથી તેણે મહારાજ હજૂર હાજર થઈ સ્વસ્તિ કહી કહ્યું કે:—

(ઉર્ધ્વમ્ન-છંદ.)

દૂરેઽપિ શ્રુત્વા મવદીયકીર્તે કર્ણોદિ તૃપ્તો ન ચ ચક્ષુસી મે ।
તથોર્વિષાદં પરિહર્તુકામઃ સમાગતાઽહં તવ દર્શનાય ।

હેરાજન ! દૂર દેશમાં આપની સુકીર્તિનું અવણ કરીને મહારાજન તૃપ્ત થયા; પરંતુ દર્શન ન મળવાને લીધે નેત્રો તૃપ્ત થયાં ન હતાં એ કારણને લીધે કાન અને નેત્રોના વચ્ચે થયેલો વિવાદ મટાડવાને માટે હું આપશ્રીનાં દર્શન કરવા આવ્યો છું. ”

બોજરાજે પુછ્યું કે ‘ મહારી માસી ખુશીમાં છે ? ’ પાંડતે કહ્યું— ‘ ધર્માવતાર ! આપનાં દર્શન થતાં પહેલાં તો કુશળને ખુશીવંત

હતાં. હવે જીવનની શંકાને જન્મ મળે છે.

આવું બોલવું સાંભળી તેને એક હજાર મ્હોરો આપવાની મહારાજાએ આજ્ઞા કરી. તે સાંભળીને પડિતે નીચું જોયું. એ જોઈ રાજાએ એ હજાર મ્હોરોનો હુકમ કર્યો એટલે તે પડિતે ઉંચું જોયું, એ જોઈ મહારાજાએ ચાર હજાર મ્હોરો વધીસ કરી તે લઈ શુભાશિર્વાદ દેતો તે પડિત પોતાને પથે પરવર્યો.

તેના જવા પછી ધનપાળે પુત્ર્યું કે “ ધર્મધુરધર ! આપશ્રીની માસીના દીકરા શી રીતે થાય છે ? તથા તેમની આવી દશા કેમ છે ? અને તેમની સાથે આપ મુંઝાવાળી પારસીદ્રેષ શું વાર્તા વિનોદ કર્યો તે જણાવવાની કૃપા હોય તો મને આનંદનો અધિકારી કરશો ! ”

મહારાજા બોજરાજે કહ્યું. લક્ષ્મી અને અલક્ષ્મી એ બેઉ બહેનો છે તે પૈકી લક્ષ્મીનો પુત્ર હું છું અને અલક્ષ્મીનો પુત્ર તે હોવાથી અમે બેઉ મસીઆઈ ભાઈ હોવાનું પડિતે જાહેર કર્યું હતું. જ્યારે મેં માસીની કુશળતા પછી ત્યારે તેમણે દર્શન કરવા પહેલાં કુશળ હતી એટલે કે અહીંયાં આગ્યા પહેલાં અલક્ષ્મી દારિદ્ર્યતા કાયમ હતી. પણ હવે તેની હયાતી વિષે શંકા છે. કેમકે રાજ દર્શનથી તેનું કાયમ-પણું સંભવતુંજ નથી. આથી મેં તેમને એક હજાર મ્હોરો આપવા માંડી તો નીચું જોયું; તેનો હેતુ એ કે પાતાળમાં બેઠેલો બળિરાજ પણ તેટલું તો મેળવી શકે છે. આ ઉત્તરથી મેં બે હજાર આપવા જણાવ્યું તો ઉંચું જોઈ દર્શાવ્યું કે તેટલું તો સ્વર્ગવાસિ કર્ણ પણ હજી આપી શકે તેમ છે એ કારણથી મેં ચાર હજાર મ્હોરોનો હુકમ કર્યો કે તુરત રાજ થઈ તે મ્હોરો અંગીકાર કરી આનંદમાં મગ્ન થઈ માર્ગને શોભાવવા ખતીલો થયો.

આ મુળ વાર્તા વિનોદ સાંભળી સર્વ જનો આનંદ પામ્યા.

અને દેનાર તથા લેનારની જોડીની યોગ્યતા વખાણી બેઠીને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

વાર્તાનો સાર વાક્ય ચાતુરી માટે ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા છવીસમી.

એક સમય મુંજરાજની વૃદ્ધ વડારણ શાક ખરીદવાને માટે શાક ખજારમાં ગઇ હતી અને એક સાકર કહોળાને ખરીદતી હતી; પરંતુ તેજ કહોળાને ખરીદી જવા ઉમંગવાળી સિદ્ધનાથ યોગીશ્વરની સેવકાણીએ તેની કીમત વધારે આપવા જણાવ્યું અને એથી તે બેઠી વચ્ચે ચડાચડી થતાં છેક એક કહોળાના બે હજાર રૂપિયા પેલી સેવકાણીએ આપ્યા અને તે કહોળું ખરીદી લીધું; પણ મુંજની વડારણને હાથ જવા દીધું નહીં. એટલુંજ નહીં પણ તેણીએ ગર્વ સાથે એ પણ કહ્યું કે તું મહારી સાથે સરસાઇ કરવા જાય પણ હું તને વધવા ન દઉં ! તારો મુંજ મારા સમર્થ ગુરૂની શક્તિ સિદ્ધિ અગાડી એક મુંજ ખરોબર પણ નથી. તારા મુંજના અક્ષય ખજનાની ખુમારીથી તું આટલો દમ બતાવતી હતી પણ તે ખર્ચે ખૂટી જાય તેવો છે અને માન સિદ્ધનાથ ગુરૂની રિદ્ધિ સિદ્ધિ અખૂટ છે ! સમજ ? આતો બે હજાર એક કહોળાના થયા પણ લાખ થયા હોત તો પણ તને લઇ જવા ન દેત ઇત્યાદિ ગર્વ પૂર્ણ વાક્યો સંભળાવી પોતાને માર્ગે ગઇ.

મુંજરાજની વડારણે પ્રસંગોપાત વાત નીકળતાં સિદ્ધનાથની સેવકાણીએ કહેલાં સંઘર્ષ વાક્યો અને સિદ્ધનાથનું સિદ્ધિબળ કહી બનેલું વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું. એથી ભોજરાજે તે ગુરૂરાજની મદુલીએ જઇ તેનો નિર્ણય કરવો દુરસ્ત વિચાર્યો.

બોજરાજે વિચાર્યું કે સ્ત્રીઓનાં પેટ ઓછાં હોવાથી પેટમાં વાત સમાઈ શકતી નથી. જરૂર તે ગુરૂની પાસે અજળ શક્તિ હશેજ, નહીં તો એટલું કૂદાકૂદ કરેજ નહીં. દેડકા સર્પના મુખને ચુંબન કરે તે ગાડીના બળથીજ અને પાર્વતીજના સિંહ સ્થામા નદિ તાડકા કરે તે શિવજના બળથી. માટે તે આત્મતે જોવા બળવા જેવી છે. એમ વિચારી તે સિદ્ધનાથની મદુલીએ જઈ પહોંચી તેમના ચરણમાં સવિનય સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી આજ્ઞા મળતાં બોજરાજે આસન સોભાવ્યું. તથા વડારણ સાથે સેવકાણીની થયેલી ચડલડ પણ પ્રસંગ લાવી રોશન કરી એથી ગુરૂએ કહ્યું—

“ ધર્મધુરંધર ! સ્ત્રીઓંકા સ્વભાવહી એમા હોનાહૈ કિ હલકે પેટકી હોનેકે સખખ ખાત બકહેતી હૈ. મુંજરાજકા ખમના તો બડા હૈ કિજિસકે પ્રતાપસે આપ અપાર દાન દેતે હૈ મેં તો અમન હું. ત્યાગી હું ઔર દોલતકી પરવાહ નહી રખતાહ; તોભી દોલતકી ખાસીયત હૈ કિ અન ચાહત લાગી ફિરૈ, કાહત લાગી જાય. મૈં નહીં ચાહતા હું વાસ્તે મેરે સમીપ બહુત ચાહસે ફિરા કરતી હૈ એમ કહી એક ઈંટાનો ઢગલો પડયો હતો તે ઉપર કંઈ ચૂર્ણ બઝરાવી દીધું કે તે ઢગલો સોનાનોજ બની ગયો. એ જોઈ મહારાજ અકિત થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા આપની અત્યંત શક્તિ હૈ, આપ જૈસે સમર્થ સિદ્ધ મેરે રાજ્યમેં વિદ્યમાન હોને કે કારન મેં મેરા અહોભાગ્ય માનતા હું, ખસ આપ મહદાત્માઓંકી કૃપા બની રહૈ તો આનંદ આનંદ છા રહનૈ. ”

આવું શ્રવણ કર્યા બાદ સિદ્ધનાથે કહ્યું—“ રાજન ! મેરે પાસ જો વિદ્યા હૈ વહ કુપાત્રકે લિયે નહીં; પરંતુ સુપાત્રકે લિયે હાજિર હૈ તુમ સુપાત્રમેં દાન દેતે હૈં. વહ દેખકર મૈં પ્રસન્ન હોકે મૈં સુવર્ણ સિદ્ધિ પ્રયોગ તુમ સુપાત્રકો હી બક્ષ દેતા હું કિ જિસકા સુપાત્ર સેવા

મેં હી ઉપયોગ હુવા કરૈંગા. ” ખસ એટલું કંહી સુવર્ણ સિદ્ધિ પ્રયોગનું સકલ વિધાન પૂર્ણ પછે પ્રકાશી ઇનામત કરી દીધું અને મહારાજને મહામાન્યપુર્વક તે ક્રિયાને વધાવી લઇ શુભાશિષ્યુક્ત સિદ્ધ કરી લીધી, કે જેના બળથી લક્ષ પસાવ કરવામાં કંઇ પણ ન્યૂનતાનો ભય રહ્યો જ નહીં, અને છેવટ લગી એજ ઉપયોગ કરવામાં ધ્યાન ધર્યું.

વાર્તાનો સાર એજ સૂચવે છે કે—ત્યારે ભાગ્યેદય પ્રબળ હોય છે ત્યારે અણચિંતઓ લાભ ઘેર ખેડે પ્રાપ્ત થાય છે. બે બેરીઓના ખડબડાટ અંદર ભોજરાજને અખૂટ લાભ મળ્યો. ખીજેસાર એજ સૂચવે છે કે— પોતાની પાસે કોઇ અમૂલ્ય વિદ્યા કે હુન્નર હોય તો તે સુપાત્ર મળતાં તેને બક્ષીસ કરવામાં આતુર રહેવું કે જેથી વિદ્યાનો નાશ થતો નથી; માટે સુપાત્રના સંયોગે તેવી વસ્તુ ન છુપાવવી એજ ઉત્તમ રીતિ છે.

વાર્તા સત્તાવીસમી.

એક વખત ભોજરાજ. રાજવંશ અને કાલિદાસ વગેરે જંગ-જનું સૃષ્ટિસૌંદર્યતા જેવા પધાર્યા હતા તે વખત એક ખેડૂતને રૂઝવ-ક્ષથી નીચે ચૈત્રના ખરા બપોરે સરસીયાથી ઓપડેલો અણુનો રોટલો મરસવની ભાજી અને છાલ સહિત ખાતો નજરે પડ્યો એ જોઇ રાજવંશે કહ્યું કે સુખોમણી ગ્રંથના નિયમથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારો આ ખેડૂત પોતાના પેટને સંતોષતો નથી; પણ મરણને તેડું કરી યમને સંતોષી રહેલો છે; કેમકે આ મોસમમાં આ ખાન પાન મૃત્યુની ભેટ કરાવનારાંજ છે અને થોડી વાર પછી એ ખીમાર થયા વિના રહેશેજ નહીં. મનુષ્યો રોગને કે મરણને હાથે કરીનેજ આમંત્રણ

કરે છે; કારણ કે કુદરતના કાયદા વિરૂદ્ધાહાર-વિરૂદ્ધવિહાર-વિરૂદ્ધાચાર કરવાથી અનેક રોગોના જન્મદાતા થાય છે અને તે રોગોના પ્રભાવ થી અંતે મરણને શરણ થાય છે.

એ સાંભળી કાલિદાસે કહ્યું-‘ આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પરંતુ એ વચનેા અર્વાચીનવને લાગુ પડનારાં નહીંજ હશે. ઔષધો દેશ, સમય, અવસ્થા, શરીર રચના, અગ્નિબળ અને પ્રકૃતિ આદિને અનુસરીને હોય છે. કંઈ સર્વત્ર એક પ્રકાર હોતો નથી. આષધનું માપ મોટા માણસને એક તોલો આપવાનું હોય છતાં સુશ્રુતાદિ આચાર્ય કરે છે કે તે તોલ કંઈ મુકરર નથી. જો અગ્નિ લયકંકર રૂપમાં સળગી ઉઠે તો હોય તો તેને થોડું પાણી ઓલવી શકતું નથી અને અગ્નિ સાધારણ સ્વરૂપમાં હોય તો વધારે પાણી નાખવું નિરર્થક થાય છે-મતલબ કે જન્મ આગળનું રૂપ જોઈ પાણીનો ઉપયોગ થાય છે તેમ જન્મનું રૂપ જોઈ ઔષધમાપ વધારે કે ઓછું આપવું એજ યોગ્ય ગણાય છે. તેથીજ રીતે આપનાં વચનેા પણ એકદેશી નહીંજ હશે. જો એમજ હોય તો આવાં મહેનતું લોકો વૈદ્યક શિક્ષણની અગત્યથી મરી ગયેલાંજ જોઈએ; પરંતુ તેવું કંઈ જણાતું નથી.’ ઇત્યાદિ વાતો કરતા આગળ ચાલ્યા ગયા.

વન વિહાર કરી પાછા વળતાં તેજ ખેતરમાં થઈ મહારાજાએ પેતાની સ્વારી ચઢાવી અને રાજ્યવૈદ્યના કથનથી તપાસ કર્યો તો તે જોઈતો તો મજેદથી પેતાનું કામ કરી રહેલો જણાયો. એટલે વૈદ્યવરને કહ્યું:-“ પ્રાણુચાર્ય ! વિરૂદ્ધાહાર કરવા છતાં પણ આ ભૂતને તો કશું થયું નથી. તો પછી આપના સંજ્ઞામાં ખામી છે કે અંધકારોની ખામી છે ? તેમાં શું નિશ્ચય સમજવો ? ”

દયાળુ કાલિદાસે જણ્યું કે રાજ્યવૈદ્યની સાચી વકીલાત નહીં કરે તો હમણાં વર્ષામન મરણાસનને લજનાર થઈ પડશે. માટે મારા

કથનને લઈ એને નુકસાન પહોંચે છે જેથી એ અગતી બાજીને પાછી મુશ્કારવીજ ઘટે છે. એમ વિચારી કાલિદાસે કહ્યું કે:—

“ પ્રભુપાલક ! એઅદમી માફ થાય; પરંતુ મારે વચ્ચે કહેવું પડે છે કે ત્રણ વાક્યો સત્ય છે અને રાજ્યવૈદ્યનું કથન પણ સત્ય છે: પરંતુ શરીર રચનાની ભિન્નતાને લીધે ભિન્નતા ભાસે છે. મતલબ કે જે મનુષ્યો નિયમથી નિત્ય વર્તનારાં છે તથા સુખી સ્થિતિનાં છે તેમને માટે એ કૃત્ય મરણને તેડું કરવા રૂપ છે. આ ખેડૂત અત્યાચાર અડવાણે પગે કાંટાની દરકાર રાખ્યા વિના અને કુપથ્યની પરવા વિના મોજથી મહાલે છે તેનેજ જે કંઈક સમય રાજસી હાડમાં રાખવા હોય તો પછી તેને વાળ સરખો પણ ગોખડ જેવા ખુચનાર થઈ પડે છે અને એણે કરેલાં ખાન પાન મહોતને આમંત્રણ કરનારાં નીવડે છે. માત્ર અવસ્થાનોજ તફાવત આર્શ વાક્યોની આડે આવનારાં થઈ પડેલ છે બાકી રાજ્યવૈદ્યનું કહેવું યથાર્થ છે. ”

ભોજરાજે કહ્યું કે—“ તમે ખેડેએ જે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું; પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની હાજરી વિના તે વિશ્વાસ લાયક કહી શકતો નથી. માટે તેની પ્રતીતિ આપો. ”

કાલિદાસે કહ્યું—પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માટે એ ખેડૂતનેજ રાજસી હાડમાં રાખવા અદોષસ્ત થવાથી “ હાથ કંકણને આરસીની જરૂર રહેશે નહીં. ”

ભોજરાજેદ્રે તેમજ કૃત્ય અને તે ખેડૂતને મુખમલની તળાપઓમાં મુવાનું, સુગંધી તેલ મર્દન મેવા મિષ્ટાન્ન જમવાનાં, તડકે જવાનું નહીં, જમીન પર ખુલ્લો પગ મૂકવાનો નહીં, હવા વગેરેના ઝપાટાથી અલગ રહેવાનું અને ખમા ખમા સાથ વખત ગુજરવાનો વખત હાજર કરી દીધો તેથી તેને તો ઇંદ્રાસન ડાબવા લાગ્યું.

એશ્વરામ સાથે જ્યારે છ મહિના ગુજરી ગયા ત્યારે તેના મિત્રજની તપાસ કરવા કાલિદાસને વિચાર થયો જેથી એક ઘોડાના વાળનો જરા જેટલો ટુકડો પાથરવાની તળાઇમાં દાખલ કરી મલ-મલની ચાદર બિછાવી દેવાયી. જ્યારે તે રાત્રે સૂઈ ગયો ત્યારે તે વાળ ખૂંચવાના લીધે તેને રાત્રિ ભર નિદ્રા આવો નહીં જેથી તખીયત બગડી બેઠી અને સવારે વૈદ્યને (રાજવૈદ્યને) બોલાવવાની ફરજ પડી એથી તુરત મહારાજ સાહેબને તે બિના રોશન કરાવી. તથા તખી-યત સુધારવાના વૈદ્યરાજે ઉપાય પણ ચોજ્યા.

કાલિદાસે રાજવૈદ્યને કહ્યું કે જે જે વિરક્ષાહાર સંબંધી વાતો કહેતા હતા તે હવે એ સુખીધીનને ઉપયોગમાં લેવરાવો તો તુરત મરણને નોતડું દેવા જેવું થઈ રહેશે. આપનું કહેવું સત્ય હતું; પણ તે વખતે તેની દશા એ વિરક્ષાહાર આદિ નહે તેવી ન હતી, પણ હવે તેના લાયક થઈ છે. માટે તે આપવાથી મહારાજને આશ્ચર્ય-નોની પ્રતીતિ મળશે. ’

વૈદ્યરાજે ચણાનો રોટલો, સરસીઆ તેલથી ચોપડી, સરસવની ભાજી અને જાશ સાથે તાપના સમયમાં તેને આપવા માંડ્યો અને એક બે ટંક તેવો ખોરાક આપવામાં આવ્યો કે તે આજીજ સાથે બોલી ઉઠ્યો કે—“ મને ભલે તરવારને તાબે કરી ઘો; પરંતુ આજે ખોરાક તો મને ન આપો મને એની તરફ પૂર્ણ અભ્યુગમો છે. ”

આ પ્રમાણે તેનું બોલવું થતાં મહારાજને જાહેર કર્યું કે—આ ‘ મનુષ્યની હવે તદ્દન નાબુક પ્રકૃતિ થઈ ગઈ છે. ’ એ સાંભળી કાલિ-દાસે કહ્યું કે—‘ હવે જે આપ કહેતા હતા તેના લાયક પ્રકૃતિ છે, મ-નુષ્ય માત્ર જેટલું શરીરને કેળવે તેટલું કેળવાય છે, સુખિયું અને નાબુક જેટલું બનાવવું હોય તેટલું બનાવાય અને દરેક હવાના ઝપાટા

દુઃખ સુખના સપાટા તથા અક્રમતાના અખાડા કરવા વગેરે સહન કરવા વાળું બનાવી શકાય છે અને જે સમય જેવી સ્થિતિ હોય તે સમય તેથી સ્થિતિને લગતું ખાન પાન દવા વિહાર વગેરે યોજવામાં આવે તો તે લાભાલાભદાતા નીવડી શકે છે. અને ત્યાં લગી મનુષ્યોએ અહુ નાબુક બદન બનાવવું નહીં. કેમકે જે વખતે અડાકડીનો સમય આવી પહોંચે છે તે વખતે તે નાબુક બદન કશું કરી શકતું નથી જેથી નિરૂપયોગી નકામું થઇ પડે છે. “દત્યાદિ કલ્પી મહારાજને અગીયાના છોડ અને જંગલનાં ઝાડોની સ્થિતિ સમાન નાગરિક અને ગ્રામિક જનના બદનનો અને શાસ્ત્ર વચનનો દાખલો પુરવાર કરી ખતાવ્યો, જેથી મહારાજ અત્યંત આનંદ પામી શાસ્ત્રકથનને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

વાર્તાનો સાર એજ બોધ આપે છે કે મનુષ્ય માત્રને એકલાં શાસ્ત્ર વચનોનેજ વળગી કંઈ પણ ઉચ્ચરવું નહીં. ઉચ્ચરવા સાથે દેશ કાળ અવસ્થા સ્થિતિ અને પૂર્વાપરનો વિચાર કરવો કે જેના પ્રતાપે માનમેળવી શકાય. નહીં તો ઉપહાસને પાત્ર થવાય. ભણવાની સાથે ગણવાની જરૂર છે. પોપટ ભણેલો હોય છે પણ વિવેક શૂન્ય હોવાથી તે માણસની ઝોળમાં આવી શકતો નથી. માટેજ પ્રતિ કાયમાં-વાર્તામાં વિવેક સાથે સર્વ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી શબ્દો-ચાર કરવો. બીજો બોધ એ આપે છે કે આપણા બોલવાથી કામને કંઈ નુકસાન થાય તેવું જણાય તો તે બોલોને સારા આકારમાં ગોળી રહામાના લાલમાં લાવવા ખંતવંત રહેવું.

વાર્તા અઠ્ઠાવીસમી.

૧૨૩૦૦૦૦૦૦૦૦

એક સમય મહારાજ ભોજરાજની સ્વારી વનવિહાર કરી પાછી આવતી હતી, તે વખત રાજસેવકોએ રસ્તે જતા એક આંધળા પુરુષને કહ્યું—‘ઓ અંધ ! દૂર હડળ, નહીં તો થકકે મુકકે પડેજે.’ વગેરે તિરસ્કાર સાથે તેને બાળુ પર હડાવ્યો. થોડી વાર પછી ખુદ મહારાજ તે અંધ નજીક આવી પહોંચતાં તે અંધપ્રતિ કહેવા લાગ્યા કે—“પ્રિય અંધરાજ ! કુશળ તો છોની !” તેણે કહ્યું—“મહારાજશ્રીના પ્રતાપથી પરમ સુખી થયો છું; કેમકે સુપ્રસન્ન વદનવાળા બ્રૂપતિની અમીદિષ્ટ જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યાં ત્યાં શુદ્ધતા, કુશળતા, કુલીનતા, લક્ષ્મી અને સુલગતા એની મેળેજ હાજર રહે છે.”

મહારાજએ કહ્યું—“તમેએ મને શી રીતે ઓળખી લીધો કે હું રાજ છું ! અંધરાજે કહ્યું—“મહારાજશ્રી આપ વિના બીજો કોણ આમાં પ્રિય મધુર વાક્યો કહે ! બીજા હલકા મનના રાજ સેવકો તો મને ગાલીપ્રદાન પણ દેવામાં પોતાની ઉદારતા અને ખાનદાની બતાવી ગયા છે, માટેજ જાણું છું કે આપજ મહારાજધિરાજ છો. પ્રભો ! મારાં લક્ષ્યાટ ચક્ષુ ફરી ગયાં છે; પણ હૃદય ચક્ષુ સામિત હોવાથી મને દેખી શકાય છે. માણસનું તોત્ર એક બોલમાંથીજ પિંજારની લેવાય છે. નામદાર ! ખાનદાનોના અંગ પ્રત્યંગમાં ખાનદાની રમી રહેલી હોવાથી તેઓ ગમે તેવા વિકારને તામે થયા હોય છતાં પણ નાદાનીને સેવતાજ નથી.”

આનું અંધરાજનું કહેવું શ્રવણ કરી તેને પુષ્કળ વસ્ત્રાભરણુ ને વન આપી ખાનદાનો પૂજક બનાવી દીધો અને પ્રસન્ન થતા પોતાના કર્તવ્યમાં તત્પર થયા.

વાત્તાની સાર એજ આપણને શીખવે છે કે ગૃહસ્થ ખાન-
દાનોની જખાન કદિ પણ વિનયને છોડતીજ નથી અને નાદાનોની
જખાન ખાનદાનીને આદર આપતીજ નથી; માટે હમેશાં મીઠાં, હિત-
કારી સમયનુસાર સત્ય અને યોગ્ય વચનો બોલવાં કે જેથી પોતાનું
તોલ જળવાઈ રહે. મનુષ્યના કુળ, સ્વભાવને વિદ્યા વગેરેની કસોટી
જખાનજ છે માટે તેનો કસ કદી શીકા પડવા દેવોજ નહીં.

વાર્તા યોગણુત્રીસમી.

એક સમય ભોળા બીમદેવની હજૂર કોઇ બુદ્ધિમાન મનુષ્યો છે
કે નહી તે જણવાની ખાતર ભોજરાજે ચાર પ્રશ્ન પૂર્ણ એક પત્રિકા
હલકારા મારફત પાઠવી હતી. તે પહોંચતાં અણહીલપુર પાટણ પતિએ
તે પત્રિકાથી ધ્યાનમાં લીધું કે ભોજરાજ ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર જણવા
આતુર છે અને તે એટલાજ માટે કે મારી સભામાં કોઇ મતિમાન
વિદ્વાન છે કે નહીં! જેની સભામાં તેવા માણસોની અછત હોય તો
તેવા મતિ માનહીન રાજની રાજલક્ષ્મી હાથ કરવી એમાં કંઈ વાર
લાગતી નથી. માટે એ પ્રશ્નોના ઉત્તર સારી રીતે આપી મારી મહ-
ત્તામાં માળવ પતિને મોહવંત કરવોજ યોગ્ય છે. ‘ એમ ધારી નગ-
રમાં દાંડી પિટાવી કે—એ ચાર પ્રશ્નના યોગ્ય ઉત્તર આપવા જે શક્તિ-
માન હોય તેણે આવી રાજની હજૂર પોતાના વિચાર રોશન કરવા. ’
તે ચાર પ્રશ્ન એજ હતા કે અત્ર છે પરત્ર નથી (૧) પરત્ર છે અત્ર
નથી (૨), અત્ર છે પરત્ર છે (૩), અને અત્ર નથી પરત્ર નથી (૪).

ઢંઢેરો સાંભળી અન્ય કોઇની હિમ્મત ચાલી નહી; કેમકે ભોજ-
રાજ જેવા સમર્થ સાક્ષર અગાડી તેના ખુલાસા રજુ થનારા હોવાથી

સાધારણ બુદ્ધિવાળાનું કામ ન હતું; પરંતુ ગુણસેના ગુણિકાએ તેના યોગ્ય ઉત્તર આપવા હામ ભીડી અને પાટણ પતિ હજૂર હાજર થઇ તેણીએ કહ્યું કે—“ ગુર્જરેશજી ! હું ભોજરાજજી સમક્ષ એ ચારે પ્રત્નોના ઉત્તર પૂર્ણ પછે આપી આપની સભાના—ગુર્જરીગિરાની ગુર્જરમાની અને બુદ્ધિજળની મહત્તા આપ પ્રતાપથી શોભાવી આપીશ. ” આતું તેણીનું કહેવું થતાં ભોજાભીમદેવે પ્રસન્નતા પૂર્વક ઠાઠ સહવાહન ધનથી શોભાવી વિદાય થવાની આજ્ઞા આપી, જેથી તેણીએ આવેશ સાંઠણી સ્વાર (હલકારા) સાથે માળવ ભણી મંગળ પ્રયાણ કર્યું, અને મજલ દરમજલથી ક્રમશઃ ઉજ્જયનીએ જઇ પહોંચી નામવર માળવ પતિના દરબારમાં હાજર થઇ મુજરો કર્યો.

તેણીના નેત્રમાંની ખંજન રેખા કાન તરફ ખારીક પછે ખેંચેલી જણાતાં ભોજ ભૂપાળે આંગળીથી તેણીની તરફ ઇસારો કર્યો કે ‘ આ રેખા શું સૂચવે છે ? ’ આના ઉત્તરમાં તેણીએ નિવંદન કર્યું કે—‘ મહા માન્યવર મહેન્દ્રજી ! નેત્ર-મહવાસિની રેખા કાન ભણી એજ પ્રતીતિ આપે છે કે જે અપાર પ્રશંસાધારી દાની શિરોમણિ મહારાજ ભોજરાજની તમે આશ્ચર્ય પૂર્ણ ખ્યાતી સાંભળતા હતા તે ખુદ વિદ્યાવિદ્યાસિ મહારાજ સિંધુસરાજ કુળ કમલ દિવાકર છે. ’

આ ચમત્કાર પૂર્ણ ઉકિત સાંભળી ભોજરાજ પ્રસન્ન થયા અને આવવાનું પ્રયોજન જાહેર કરવા જણાવ્યું, જેથી તેણીએ વિનવ્યું કે—‘ પ્રત્નો ! આપ નામવરે ગુર્જરેશ પ્રાત ચાર પ્રત્નો પૂછાવ્યા, હતા તેના ઉત્તર રોશન કરવા આપ સમક્ષ આવી છું. આજ્ઞા હોય તો તે માટે ઉચ્ચાર કરું. ”

મહારાજએ આજ્ઞા કરી કે—‘ ભલે ઉત્તરો પ્રકાશ કરો. ’ આવો હુકમ મળતાં તેણીએ પ્રાર્થના કરી કે—

“ નેક નામવર ! પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તર ૩૫ હું પોતેજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છું આ લોકમાં મારે સર્વ સંગાર, મધુર આહાર, સર્વાંગ આભારણુ, કર્પૂર કસ્તુરી આદિ અષ્ટભોગ, અને આનંદ વૈભવ આદિ સર્વ હાજર છે. પરંતુ અપાર પાદવ્યવહારના પ્રચારથી પરલોકમાં રૌરવ નરક વિના બીજું કશું પ્રાપ્ત ન હોવાથી અહીંયાં સર્વ છે પરંતુ ત્યાં કશું નથી. કહેલ છે કે-કુટિલતા-ચક્રતા-પરવચના (ઠગાઇ) અને અસત્ય એ અન્ય જનને દૂષણ ૩૫ હોય છે પણ ગુણિકાને તો એ ભૂષણ ૩૫ હોય છે. કેમકે દુગુણિકામાં કુટિલપણુ, વાંકાપણુ, ઠગાઇ અને મૂઢ એ શોભા ૩૫ છે. વિચિત્ર લીલા કોટિવંત, મદિરા પીનારી નીચવૃત્તિ ધારીણી અને વાણીમાં મિદાશ છતાં હૃદય અંદર, હલાહલ ઝેરની ભરેલી ગુણિકાને ઉત્તમ જનો આહતાજ નથી. છતાં ગુણિકા પોતાના મનથી અહીંયાં સુખ માને છે પણ અપર લોકમાં નરક સિવાય કશું નથી.

બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ મારી સાથે તપસ્વી છે. એમને અહીંયાં તો તરશ ભૂખ વેડી મહાન કાયા કષ્ટ સહન કરવું પડે છે જેથી કશું સુખ નથી; પણ તપના અમોઘ પ્રતાપ બળથી નહારાં કર્મો ક્ષય થવાને લીધે પરલોકની અંદર સ્વર્ગ અને અપવર્ગનું અનર્ગળ સુખ હાજર રહેશે એટલે પરત્ર છે અત્ર નથી. મતલબ કે જે તપ પ્રભાવથી વિઝન પરંપરા દબાઈ જાય છે, દેવતાઓ દાસ બની રહે છે, કામ માત્ર સંપૂર્ણ રૂપથી શમન થઇ જાય છે, ઇન્દ્રિયા ઉપદ્રવ કરી શકતી નથી, કલ્યાણ હાજર રહે છે, મહત્તા વૃદ્ધિ પામે છે. કર્મનો નાશ થાય છે, સદ્ગતિ સ્વાલીન થાય છે અને આત્માનું શ્રેય થાય છે. તેવી શ્લાઘ્ય વસ્તુ તપથી આ જન્મમાં વિલાસ નથી પરંતુ પરલોકમાં આનંદ મંગળ છે-નિયમજ છે કે, ઇન્દ્રિયોને જીટી સુધ્વી એ આપત્તિનોજ માર્ગ છે અને તેમને વશ કરવી એ સંપ-

તિનોજ માર્ગ છે જેથી ઇન્દ્રિયદમન કરનાર આ તપસ્વીજીને પરત્ર
કે (ત્યાં છે) પણ અત્ર (અહિંયાં) નથી.

ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપ ખુદ હજૂરશ્રીજ દર્શાવે રૂપ છે. આપશ્રીને અહિંયાં પણ અઢાર લાખ એકસો એશી ગામે, ચૌદસો સોતેર મદમત ગજેદ્રો, દશલક્ષ તરલ તુરંગો અને સાતસો રંભારૂપ અંતઃપુર આદિ વૈભવ વિલાસ છે અને પરજન્મમાં પણ નિરંતર લક્ષ્મણનાદિ પુણ્ય વરેથી દેવરાજની પદવી હાજર રહેવાની છે. જેથી અત્ર છે અને પરત્ર પણ છે નરનાથજી ! દાન છે તે માનવોની કે દાન-વોની ઇન્દ્રપદવીએ પહોંચાડવા શક્તિમાન છે ઇન્દ્રપત્ની સાથે ક્રિયા કરાવનાર છે. સ્વર્ગદ્વાર ભેદવામાં વજ્ર સાદશ્ય છે અને સ્વર્ગસ્થ જીવોના પુણ્ય રૂપી પ્રાસાદની ધળ રૂપ છે.

ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ જુગારી મારી મોંજૂદ છે. એને અહિંયાં પણ નીચા જનોની સંગતિના સખ્યથી તથા ચોરી વગેરે દુર્વ્યસન બળથી દંડાદિ અપવાદ રૂપ છે, ભોજન વસ્ત્ર વગેરેનો પણ અભાવ (અછત) છે, સુખ પણ જરાએ સમાપ્ત રહેતું નથી અને હાથ વોંચમાં જીવન ગુજરે છે જેથી અહિંયાં પણ કશું નથી અને પરલોકમાં પણ સર્વ અનર્થના મૂળરૂપ જુગાર રમવાથી પાપ માત્રમાં લેખાવાના સખ્યને લીધે નરક વિના અન્ય કશું પ્રાપ્ત થનાર નથી જેથી પરત્ર પણ કશું નથી. કહ્યું છે કે—જે પાપકર્મની અંદર રસબ-સ રહે છે તેનું જીવતર પણ નકામું છે અને મરણ પણ નકામું છે. કેમકે જીવે ના પણ તે વૈર અને અપવાદમાં વખત માળે છે અને મરવાથી દુર્ગતિ સત્ત છે. ”

આ પ્રમાણે ચોથા ઉત્તરો મળવાથી ભોજરાજ વિરમથના સાથે તેજીને ધન્યવાદ આપી અનુમાનની નિવાજાથી સતોષી અર્જુનના પાટનગર મુઢી પહોંચતી કરાવી.

શ્રી

કાળીદાસ અને રાજભોજ

ની મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૫ મો.

વાર્તા ત્રીસમી.

એક સમય મહારાજ ભોજરાજનું ગુપ્ત વેષ અને ખાનગી સ્વા-
રી સાથે ભોજાલીમનું પાટનગર નિહાળવા ગુર્જર ભૂમિમાં જતું થયું
હતું અને પાટણની નજીક લોકાની ભારી ભીડ થવાથી હાલુ થઈ રહ્યું
હતું જેથી ભોજરાજ પણ છુપા લેખાસ સાથે ત્યાં જઈ જોવા લાગ્યો.
તો એક પુરૂષનું ધડ શુળીમાં પરોવાયલું જણાયું તેથી વિચાર સાથે
વિસ્મય થયો કે શુળી ચડનાર ધડને માથું કેમ નથી? અને માથું
છેદી નાંખવામાં આવ્યું હોય તો શુળીએ ચડાવવાનું શું પ્રયોજન?
અને શુળીએ ચડાવ્યો તો માથું છેદવાનું શું પ્રયોજન? એક ગુન્હા-
ને માટે શુળી અને શિરચ્છેદ એમ બે શિક્ષા દેવાંને માટે સંભવતી
નથી, તો પછી આ ન્યાય માટે શું સમજવું?

આવો વિચાર કરે છે તેટલામાં ચાર ચતુર ચતુરાઓ મુરેશ્વરની
ઈંદ્રાણીને પણ શરમાવે તેવી સ્વરૂપવંત પાણી ભરવા જતી હતી
તેઓ પણ પોતાનીજ પાસે આવી તે શુળી પર પરોવાયલા ધડને
નિરખવા લાગી તે ચાર પૈકી પહેલી ચતુરા તે ધડને જોઈ કહેવા લાગી.

શુદ્ધિમતિ બહેનો ! આ પુરુષની દાદી બહુ લાંબી પહોળી જણાય છે. ખીજ બોલી કે—“ એ પુરુષને સાત મ્હોં છે. એટલે કે તાંબૂળચંદન, સુન્નગોષ્ઠિ, રસાણી, માલતિમાળા, બાલા અને વરગેય એ સાત મુખ છે. એને એથી એનું મ્હોં પાનખીડાથી ભરેલું જણાય છે. કે જેના અત્રીશે દાંત રાત દિવસ લાલ રંગના દેખાઈ જાય છે. ”

ત્રીજ બોલી કે—“ એણે પટકૂળ (રેશમી વસ્ત્ર) વિના ખીજું કંઈ વસ્ત્ર પહેર્યું જ નથી. ”

ચોથી બોલી કે—“ એ હમેશાં ઘોડે ચડીને જ ફરતો હતો એટલું જ નહીં પણ કોઈ દિવસ એણે ખુલ્લા પગથી એક ડગલું પણ મર્યું નથી કહ્યું છે કે જે વડાદાઓની સાથે જમ્યા તેજ જમાયું, પ્રેમા સાથે સુવાયું તેજ સુવાયું અને ઘોડે ચડી જવાયું તેજ જવાયું, પાકી તો ખાધું તે ન ખાધું. સુવાયું તે ન સુવાયું અને જવાયું તે જવાયું સમજવું. ”

આ પ્રમાણે અદ્ભુત રૂપ ચારે ચતુરાઓની (અસંભવ) વાતો સાંભળી ભોજરાજે તેણીઓને પૂછ્યું કે— બાઈયો ! આ પુરુષને મતક તો છે જ નહીં તો પછી દાંતમાં પાન ખીડાનો રંગ તથા લાંબી પાકી શી રીતે સંભવે ? તેમજ કેડમાં એક કોપીન (લંગોટી) છે ત્યાં પટકૂળ પહેરેલું કહો છો અને ઘોડે ચડવાનું જણાવો છો છતાં ! શાથી કહી શકો છો ? ”

પહેલી બોલી કે—“ વીરમણિ રાજન ! એ પુરુષની તર્જની અને મનામિકા રાત્રી તથા ચૂર્ણથી, લીપાયલી જણાય છે એથી સામીતિ બે છે કે એને તાંબૂલનું અવશ્ય વ્યસન હતું જ. ”

ખીજ બોલી—“ મહારાજ ! હદયથી નાભિ લગીનો ભાગ ગોરો અને પાકીનો ભાગ લીનાવાને છે જેથી જે ગોરો ભાગ છે એ

એ લાંબી દાઢીના લાંબા પહોળા ઘેરાવાથી ઢંકાયે રહેલોજ છે એથી સાખીતી આપે છે કે એની દાઢી લાંબી પહોળા હતી. ”

ત્રીજી બોલી—“ એની કમરનો ભાગ સુંવાળો ને ગોરો છે. વસ્ત્ર પહેરનારને કટિપ્રદેશ કંઈક કાળાશ વાળો જણાય છે, પણ જે રેશમી વસ્ત્ર પહેરે છે તે સુંવાળું હોવાથી તે ભાગને ગોરો રાખે છે, એથી સાખીત થાય છે કે એણે જીવતાં લગી રેશમી વસ્ત્રોજ પહેરેલ છે ”

ચોથી બોલી—“ રસિક રાજેન્દ્ર ! એના પગનાં તળિયાં દર્પણ જેવાં સ્વચ્છ, ચળકતાં ને સુંવાળાં જણાય છે એથી પ્રતીતિજ મળે છે કે એ માણસ કદી પગ પેદાલ ચાલેલોજ નથી; પરંતુ ઘોડેરવાર થઈ પંથ કરેલ છે. ”

આ પ્રમાણે અનુમાનથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રજુ કરવા રૂપ તેણે ચારે ચતુર ચતુરાઓની રાજના વિશેષણ સાથે વાક્ય ચાતુરી પૂણ વાતો સાંભળી તે દરેકને લાખ લાખની મુદ્રિકાઓ આપી પ્રમન કરી એટલે તેઓ બોલી કે:-

પરમાર વંશ પ્રભાકર બોજરાજશ્રી ! અત્યાર લગી તો અમે એવું જાણતી હતી કે આપ કોઈ રાજપીજ છો; પણ હવે તો લાખ પસાવ કરવાથી પ્રતીતિ મળી છે કે, ધારાપતિ બોજ બૂપાળજ છો; કેમકે આ સમયમાં લાખ લાખ પસાવ કરનાર એક બોજશ્રીનેજ તેમની માતૃશ્રીએ જન્મેલ છે. આપનો જન્મ થાઓ ! ” એટલુંજ બોલી પોતાને પથે ચડી અને બોજરાજ પણ “ન્યાં આવી સાધારણ સુંદરી-ઓ ચતુર અને જરા ઉપરથી સધળો સાર સમજનારી છે ત્યાં મારી છુપી રીતે રાજ્યચર્યા જેવાની મતલબ પાર પડશેજ નહીં. મારે પાછું ફરવું એજ હિતકર છે. ” એમ માની આજ્યો તેજ રસ્તે તાકો-દથી ધારા ભણીનો રસ્તો માપ્યો.

આ વાર્તાનો સાર આપણને એજ શીખવે છે કે-જેમ માત્ર

તે ચંદ્રશાળાની સ્થામેની દુકાન પર બેઠો હતો. આ બનાવ તેના બે-
વામાં આવતો હતો તેણે માનીજ લીધું કે બોજરાજ ભીમદેવના
બુજબજનો નાદ ઉતારવા નિશ્ચય કરી મુંછ મરડે છે માટે મારા પિ-
તાને આ બિનાથી વાકેફ કરી બચાવની પેરવીમાં રહેવા સૂચવવુંજ
યોગ્ય છે. બીજી દિશાએ લણી બેતાં તેમનો રહેરો રોશપૂર્ણ, ગર્વ-
વંત અને રોમહર્ષ યુક્ત થયો નહીં અને ગુજરાત લણી બેતાં તેવો
બની મુંછ મરડો તો સાખીતજ થાય છે કે માળવ પતિનો વિચાર
ગુર્જરેશનો ગર્વ ગાળવા મુકરર થયેલ છે. ' ઇત્યાદિ વિચારી તેણે
પિતાને પત્રમાં લખી જણવ્યું કે:—

“ પૂજ્ય પિતાશ્રીને માલમ થાય જે અહિંયાના શેઠ સાહેબ
થોડાક સમય વીત્યા બાદ પ્રયાણ કરશે એવું લાગે છે માટે પેરવીમાં
રહેજો. ”

આવી મોંઘમ મતલબવાળો કાગળ રવાના કર્યો ને તે પહોં-
ચ્યાથી તેના પિતાએ વાંચ્યો તથા અન્ય વ્યાપારી વર્ગને વંચાવી
અંદરના રહસ્યથી તેમને વાકેફગાર કરી મૂક્યા. અને એકથી એને
બેથી ચાર અને ચારથી છક્રને વાત પહોંચતાં આખા પાટણમાં
પસરી ગઈ. કહ્યું છે કે-એ કાનેથી ચાર કાને અને ચાર કાનેથી છ
કાને થવા દેવી નહીં; કેમકે તેમ થયા પછી તે વાત પોતાના કબજામાં
રહેવા પામતીજ નથી. અને એથીજ તે વાત ભીમદેવની હજૂર જઈ
પહોંચતાં તે સત્ય છે કે નહીં તે જાણવા પાણીદાર સાંઢણી સ્વાર
મોટી ખરે સ્વરૂપ જાણી લીધું જેથી ભીમદેવે પણ લડાયક સરંજ-
મની તૈયારી કરવા માંડી અને એણે બોજને રચેલા ફંદમાં ફાવવા
દાધો નહી, જેથી બોજને અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું કે— ‘ મારા વિચા-
ર બહાર પડ્યાં પહેલાં બોજાભીમ શાથી ચેતી પોતાનો બચાવ કર-
કરવામાં કુશળ નિવડ્યો ? પરંતુ તેના નિર્જીવનો પાર મળી શક્યો

નહી અને એમુમાર કાળ ધનની આહતિ આપવા છતાં નિરાશાનોજ ઉપાસક થઇ રહ્યો.

આ વાર્તાનો સાર એજ શીખવે છે કે, મનુષ્યના હૃદયમાં વિચારરૂપ વાગતી વીણાના નાદનો ઝણકાર મુખાકૃતિ દ્વારા ચતુરના મનને ચમત્કાર ઉપજાવી શકે છે માટે મ્હેરા-એષ્ટા-સવાલ આદિથી દિલના વિચારને જાણી લેવો એજ ચતુરાઇ છે. બીજું એ શીખવે છે કે, વાણિયાની જાત ઇસારા માત્રથી કેવી અગમચેતનારી હોય છે અને કેવા ડહાપણથી પોતાની પેરનીમાં હુશીયાર રહે છે. માટે આપણે પણ તેવા થવુંજ યોગ્ય છે. ત્રીજું એ શીખવે છે કે-રાત્રિએ અથવા કોઇ અધિકારિયે કિંવા મનુષ્યે કોઇ ઉડતી અથવા કાન પર આવી પહોંચતાં તેનો તાકીદે નિર્ણય કરી પોતાપર આવતી બલાથી અથવા યત્નવાન થવું ઘટે છે.

વાર્તા બત્રીસમી.

એક સમય ભોજરાજની હજૂર દામોદર શર્માનું એ હેતુને લીધે આવતું થયું હતું કે-રાજપુરોહિતના ભંભેરવાથી ભોળાભીમ સેનાપતિ વીરમણિ વિમળશાહ ઉપર ગુસ્સે થવાથી તે રિસાઇ ચંદ્રાવતીના મહારાજની પાસે જતો રહ્યો હતો.

વિમળની ગેરહાજરીમાં ભોજરાજે ભારે ચડાઇ કરી ભોળાભીમને પરાજય કરવા મુકામ વિચાર કર્યો હતો જેથી ભીમ ભારે ગભરાયો અને વિમળ સેનાપતિ વિના સલામતી નહી જળવાઈ શકવાના કારણથી ભીમદેવે મંત્રીશ્વર દ્વારા તેને મનવવા આંપતા ઉપાય આદર્શ; પરંતુ વિમળનું મન કાટી ગયેલું હોવાથી તે મનાયોજ નહીં.

જેથી ભીમદેવ નિરાશ થઈ ગમગીનીમાં મર્ક થયો. એ જોઈ પ્રવર પડિત દામોદર કે જે વિગ્રહ સંધિ કાર્યમાં એકો હતો તે રાજેન્દ્ર પ્રતિ વિનવવા લાગ્યો.

“ મહારાજ ! યદિ આપશ્રીની આજ્ઞા હોય તો, ભોજને સેના સહિત પ્રસન્નતા પૂર્વક પાછો વાળું; એટલુંજ નહિ પણ ઉલટો દંડ લઈને આપ હજૂરશ્રીની હજૂર હાજર થઉં. ”

રાજાએ સહર્ષથી કહ્યું- ‘ ત્યારે વાટ કોની જોવાની છે ? જે ગાયો પાછી નાળે તેજ અર્જુન ! માટે તુરત તૈયાર થા. ’ એમ કહી બીજે દિવસે તે માટે દરબાર ભરવાનું જાહેર કર્યું.

બીજે રોજ ચોસડ પાનનું બીડું અશ્વ અને પંચાંગ વસ્ત્રાભરણ તથા સરંજામ સમર્પી, આપણું પાણી ન જાય તે માટે ભીમદેવે ચો-અ શબ્દોમાં બલામણ કરી.

દામોદર પોતાના મંકાન તરફ મહારાજને નમન કરી શીખ મેળવી ચાલવા લાગ્યો, પણ થોડેક ગયા પછી ફરીથી રાજાએ બોલાવી પુનઃ બલામણ - ‘ પી અને એવીજ રીતે છ સાત વખત બોલાવી કહ્યા કર્યું. આ ઉપરથી દામોદરે વિચાર્યું કે-રાજેન્દ્રની ઘેલછાજ છે. શીખવેલું કેટલું કામ આવશે ? કેમકે જે ગુરૂની વિદ્યાથીજ વિદ્વાન અને પોતાની જાતથી કશું ન જાણનારો, તથા જે શરૂની સહાયતા મળવાથીજ શુર હોય તેઓ કેટલી વખત નબી શકે ? જવા પછી કયા શબ્દો યોગ્ય જણાશે તેની અત્ર શું ખચર પડે ? જેવો સમય તેવું કાર્ય કરવું કે જેથી સિદ્ધિ સ્વાધીન રહે. કારણ પ્રસંગ જોઈને ઉચ-રેલું વાક્ય, પ્રસંગ જોઈ વાપરેલું શસ્ત્ર અને પ્રસંગે કરેલી અદ્ય વૃત્તિ પણ મહાન ફળ આપનાર નીવડે છે. ”

આ પ્રસંગે વિચારે છે તેટલામાં તો ફરી તેડું આવ્યું. એ

જાણી ખેદ સાથે મહારાજા આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો—“ નામવર ! આપને જે કહેવું હોય તે એકી વખતે ફરમાવો. આમ ઘડી ઘડી કહેવું તેથી શું વિશેષ લાભ છે. ” એટલુંજ બોલી તરત ઘોડા પર સ્વાર થઈ ચાલતો ગયો.

આ બતાવથી બીમદેવને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે એને પોતાની હુશિયારીનો ધમડ-ગર્વ છે; પરંતુ મારા માનભંગની દરકાર વિનાનો હોવાથી તેવો કુશળ નોકર પણ શું કામનો ? સોનાની છરી પેટમાં રખાય; પણ કંઈ પેટમાં મરાય નહીં; માટે દુસ્મનના હાથેજ તેનો ઘાટ ઘડી નંખાવું કે ફરી તેનું મ્હોં બોતુંજ મટી જાય. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય પર આવી બોજરાજા શત્રુ છતાં તેનાપર પત્રિકા લખી કે—આપની પાસે આવનાર દામોદર શર્માને તરવારને તાબેજ કરી દેવાવશે કેમકે તે તેની શિક્ષાનેજ લાયક છે. ”

આ મુજબનો લેખ અડધા કલાકમાં ચાર ગાઉ જઈ પહોંચે તેની ત્વરિત વેગી સાંઢણી મારફત દૂત મોકલાવી તે પત્રના ઉપયોગનો અંદોષસ્ત કર્યો.

તે સાંઢણી સ્વાર દામોદર કરતાં પ્રથમ જઈ પહોંચ્યો અને બોજરાજાની હળૂર જઈ તે પત્રિકા આપી આરામને બેટ્યો.

મહારાજા બોજરાજાને પત્રિકા વાંચી વિચાર્યું કે—“ શત્રુ મારા હાથે બાંધહત્યા કરાવા માંગે છે; પરંતુ શાસ્ત્ર કથન છે કે—મહાપરશ્વી બ્રાહ્મણને પણ જનથી મારવો નહીં. તથા કાંઈ પણ વેષ—ત્યાગી વેષ ધારી સાધુ-ફકીર, ગાય, નયુંષક, સ્ત્રી બાલક, વૃદ્ધ અને રોગીને જનથી મારવાં યોગ્ય નથી. છતાં શત્રુ પોતાના હાથે તેમ ન કરતાં મહારી પાસે હત્યા કરાવા માંગે છે તેમાં કંઈ ઊંડો ભેદ હોય નેમકે

યે.” ઇત્યાદિ વિચારી સાંઢણી સ્વારને યોગ્ય ઉત્તર સાથ પાછો વાળવાની તળવીજ કરાવી.

તેના રવાના થયા પછી ચોથેરોજ મધ્યાન્હ સમય શુભ શરૂન સાથ યોગ્ય પોષાક યુક્ત દામોદર મહારાજ ભોજરાજની હજૂર હાજર થયો અને સભ્યતા, નમ્રતા અને આનંદતામય મંગલ વચનો કહી ઉભો રહ્યો અને નેકીદાર તરફથી આસનની સૂચના થતાં તેની પર મર્યાદા સહિત બેઠો.

ભોજરાજે વિચાર્યું કે-‘વિચક્ષણ મણિ વિપ્રરાજને ભીમદેવ શિરચ્છેદની શિક્ષા કરવામાં માંગે છે; પરંતુ આની નિમકહલાલી કેવી છે ! સ્વામિભક્ત છે કે સ્વામિદ્રોહી છે તે જાણવું યોગ્ય છે. મનુષ્યની કીંમત નિમકહલાલી વગેરે સદ્વર્તનમાંજ રહેલી છે. જેથી એના મનના ઉંડા ઉદ્ગારો કલહાવી તેનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે.’ એમ ધારી ભવ્ય ભાવ સહ તેને પૂછ્યું કે:-“દક્ષ શેખર દામોદર શર્મા ! સર્વ પ્રકાર સાથ આનંદ મંગળમય છો ? ગુર્જરી ભૂમિનાં સામાજ્ય ચિન્હ કેવી દશાને ભેટી રહેલાં છે ? અને હજમ કરવામાં કુશળ ભીમદેવ હાલ શું વ્યવસ્થામાં રોકાયેલ છે ?”

આ પ્રમાણે ભોજરાજનાં કટાક્ષ શ્રવણ કરી દામોદરે વિચાર્યું કે-‘રિસાયલાને મનાવવો યોગ્ય છે, અને અવસર આવે યોગ્ય ઉત્તર આપવામાં પણ બુદ્ધિની નિર્ણયતા બતાવવી કે નિમકહલાલીને ખામી લાગવા દેવી એ તદન અયોગ્ય છે.’ એમ વિચારી તુરત હસતે ચહેરે દામોદરે ઉભા થઈ વિનવ્યું કે-“પ્રભો ! આપની પ્રસન્નતા પ્રમાણે સર્વ રીતે કુશળતામય છું. તથા ગુર્જરભૂમિનાં સામાજ્ય ચિન્હો ઉત્તમોત્તમ દશાનો આનંદ મેળવી રહેલ છે, અને હજમત કરવામાં કુશળ ભીમદેવ એજ વ્યવસ્થામાં રોકાયેલ છે કે, પોતાની કાર્યકુશળતાથી ઘણા એક રાજાઓનાં મસ્તક મુંડી નાખ્યાં છે, હવે ફક્ત એ-

કજ મહારાજનું મસ્તક મુંડવું બાકી છે તે માટે તેમનું માથું પત્તાળી અસ્તરા તૈયાર કરી કહેલ છે. ”

આવો ઉત્તર મળતાં મહારાજએ વિચાર્યું કે—“ દામોદર નિમક-હલાલ છે અને વાક્ય પટુતાવંત છે તથાપિ વધારે ભેદ લેવાની આ વશ્યકતા છે. ” એમ ધારી દામોદરની તરફ નિહાળી હાસ્ય કર્યું. હાસ્યનો મતલબ એ હતો કે દામોદર નાગર બ્રાહ્મણ હોવા છતાં કાળાવર્ણનો, કીંગલો, કાણો અને કદરૂપો હતો. એના લીધે હાસ્ય સાથે તેને પૂછ્યું કે—“ લીમ્હેવની હજૂર તમારા જેવા વીણી વીણીને ગોહ-વેદા વિગ્રહ સંધિકાર કેટલાક છે ? ” દામોદર બોલવાનો મર્મ સમજી બોલ્યો કે—

“ માનવપતિજી ! માગ જેવા મોટી સંખ્યામાં છે, અને વીણી વીણીને ગોહવવાનો મતલબ એજ છે કે—મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ સુપુત્રની પ્રાપ્તિ માટે તપશ્ચર્યાવંતે શ્રી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા જેથી તે અખિત યોગીદ્રે કહ્યું કે—‘ તારે સ્વદેશ પૂજ્ય પુત્રની ઇચ્છા છે કે વિશ્વ પૂજ્યની ? જો સ્વદેશ પૂજ્યની ઇચ્છા હોય તો તે રૂપમાં વિશેષતાવંત છે અને વિશ્વપૂજ્યની ઇચ્છા હોય તો તે રૂપમાં નહીં પણ બુદ્ધિબળમાં વિશેષતાવંત છે, માટે તારી જે ઇચ્છા હોય તે માગી લે. ’ એ ઉપરથી દીર્ઘદર્શિ પિતાશ્રીએ રૂપની દરકાર નહીં રાખતાં બુદ્ધિબળની દરકાર રાખી અને માગી લીધો અને એજ પ્રતાપવડે બ્રૂપાળોની કૃપાનું પાત્ર થઇ જગતજનોને હસાવનાર નિવડ્યો. મારા જેવા ધણા હોવા છતાં પણ એટલે કે અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ વર્ગ પાડેલા છે. તે પૈકી સ્લામાવાળો જેવો હોય તેની પાસે તેવાને મોકલવામાં આવે છે. ” આવો મીઠા ઉપહાસ્ય યુક્ત ઉત્તર આપવામાં બેઠક બોલનાર બ્રહ્મ દામોદર ઉપર રાજેન્દ્ર પ્રસન્ન થયો અને તેને લક્ષ પસાવ કરી તેની સાથે વિશેષ વાર્તાનંદ મેળવવા આતુર થયો.

જાલા વાંચનાર ! લયન સાતુરી એ પણ કદપટલ સમાન મન માન્યું ફળ આપનારી કળા છે એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ કથેલું છે કે પાંચ વકાર એજ નરનો શૃંગાર છે—અર્થાત્ સારૂં શરીર, સારાં વસ્ત્ર, સારાં વચન, સારી ત્રિષા અને સારો વૈભવ એઓ મનુષ્યની ઉન્નતિ કરનાર છે.

ભોજરાજ આતુરતા એ માટે ધરાવતો હતો કે, ભીમદેવ આવ્યા ચતુર શિરોમણિને ગર્દન મારવા તૈયાર છે અને આ તેના ગુણાનુવાદ ગાવામાં હુશિયાર છે; પણ ખરો હારદ શું છે ? તે જાણવાની ખાતર રાજેન્દ્રે પૂછ્યું કે:—

“ પ્રિય દામોદર ! તમારે ભીમદેવની સાથે સાચા મનથી મેળ છે કે નથી ? તે દિવ ખોલી જણાવો. દામોદરે કહ્યું:—

“ મહોદ્રથ ! મનના મેળ માટે શું કહેવું ? પૂર્વ પુણ્ય પ્રભાવથી પ્રતિદિન પ્રસન્ન મૂર્તિ શ્રી ભીમદેવ હમેશાં અન્ન વસ્ત્રાભરણ આદિની મહાન નિવાયસ કર્યાજ કરે છે. કહ્યું છે કે:—રાજ, વૈદ્ય અને ગુરુ એટલાંઓની દષ્ટિ જેના ભાગ્યનો ઉદય થનાર હોય છે તેના ઉપરજ પડે છે. અર્થાત્ રાજની સુદષ્ટિ થતાં દારિદ્ર્ય, વૈદ્યની સુદષ્ટિ થતાં રોગ અને ગુરુની સુદષ્ટિ થતાં પાપ રહેવાજ પામતાં નથી. ”

રાજએ કહ્યું:—જો એજ મુજબ હોય તો, જો ભીમદેવે તમને ગર્દન મારવાની મારા ભણી ભલામણ કરી છે. શું સુનજર હોય તો આ પ્રકારને જન્મ મળી શકે છે ? ”

આ રૂઝો જેતાં દામોદર સમજી ગયો કે—“ મારી ઉદ્ધતાઈનાંજ આ ફળ છે. રાજએની રહામે ઉત્તર આપવો પણ ન જોઈયે, તેને ખદ્દે મેં તો ઉદ્ધતાઈ સાથ જવાબ આપી રસ્તો માર્યો હતો જેથી મારા અંત માટે ખચિત આ ગોઠવણ થઈ છે. કહ્યું છે કે—રાજ, વર્ણસનદાતા, બ્રહ્મક, વૃદ્ધ, તપથી અધિકતા પામેલ, વિદ્વાન, સ્ત્રી,

મૂર્ખ અને ગુરૂ એટલાઓને સમજી મનુષ્યે સ્થાપો જવાળા આપવોજ નહીં; કેમકે રાજા અને વર્ષાશન દેતારાને જન્માળ આપવાથી નારાજ થતાં જીવન અને આજિવિકાની હાની થાય છે. ખાળાકની અને વૃદ્ધની મામે બોલતાં તેઓ મૂનલાંગ કરે છે. તપસ્વી તથા વિદ્વાન ખોટા વિચારો ખીજના મનમાં ફસાવી સામું બોલનારનું તોલ ઘટાડી દે છે. સ્ત્રી તથા મૂર્ખ ફળેત કરે છે અને ગુરૂ ગુસ્સે થતાં અનિષ્ટ થાય છે જ્ઞાન ધન આદિ મળતાં અટકે છે. પરંતુ હવે જે થયું તે થયું ! ગદ્ય ગુજરીતો શાય કરવો નકામો છે. હવે તો શુદ્ધિ બળવડે જન બચાવવાની જરૂર છે; છતાં પણ ભીમદેવશ્રીનું કાર્ય સિદ્ધ કરવું યોગ્ય છે.’

‘ત્યાદિ વિચારી વિનયું કે:—’ પ્રભો ! મને જે ગર્દન મરાવે છે તેમાં રાજેન્દ્રની બહુ મતલબ સમાયલી છે ”

રાજાએ પૂછ્યું—“ એવી શી મતલબ સમાયલી છે ?? ” દામોદરે કહ્યું—

વીરમણિશ્રી ! જે કે પોતાનાં દાન, આહાર, સુકૃત, ધન, ગુણ, દૃષ્ટકર્મ, મર્મ, મંત્ર-વિચાર અને તત્ત્વવિદ્યા એટલાં અન્યને જણાવ્યાં ન જોઇએ; તો પણ આપશ્રીની આગળ મારો વિચાર જાહેર કરું છું કે શામ, દામ દંડ અને બેદ એવા ચાર પ્રકારથી રાજાએ સામાને કિસ્ત આપી શકે છે. એટલે કે ઉત્તમને શામવડે, શરાને બેદવડે, નીચને દામ વડે અને સમાનને દંડ વડે હાર ખવરાવી શકાય છે. આપ ભીમદેવની સાથે ટક્કર લેનાર હોવાથી આપને યુક્તિથી જીતવા એ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપાય હોવાથી મારો દેહાંત કરવો ધાર્યો છે અને તે એજ હેતુ માટે કે જ્યારે મારો જન્મ થયો ત્યારે મારા પિતાએ ખરોખર જન્મ સમયના ગ્રહાદિનું બળ સાધી ભવિષ્ય નિર્માણ કર્યું, તેમાં એક પાપગ્રહની ચતુષ્પાપ દષ્ટિ યુક્ત સૂત્રે કુયોગ જણાવ્યો કે, જ્યાં મારા લોહીનું એક ટીપું પણ પડે તો ત્યાં આર વર્ષ દુકાળજ

પડે. આ વાત બીમદેવની જાણમાં હોવાથી તથા મારા પિતા ત્રિકાળ-
ગ્રાની અને જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોવાથી તેમના વચન પર પૂર્ણ
આસ્થા હોવાને લીધે આ માલવદેશમાં સ્વપ્ને પણ દુકાળ પડતો નથી
તેવા દેશમાં લાગલાગટ બાર વર્ષ કાળ પડતાં પ્રજા અને પ્રજાની સર્વ
સંપત્તિ સાથે દેશ ઉજડ થવાથી આપ એક રાંક કરતાં પણ અધિક
થઈ રહો એથી મારું શિર છેદવા યત્ન આદરેલ છે. નરનાથજી ! હું
એક મરી જઈં તો ત્યાં કંઈ ખોટ પડવાની નથી; કેમકે મારા જેવા
ત્યાં અનેક વિદ્યમાન છે એટલે કાનખજુરાનો હજાર પગમાંથી એક
પગ ભાગ્યો તોય શું ? ! તેમજ ડાહ્યા મનુષ્યો થોડા દોષ અને વિશેષ
લાભવાળું કામ કરવા જરૂર ધ્યાન આપે છે. મેઘવૃષ્ટિથી કંઈક નુકશાન
પણ થાય છે છતાં તેની હાજરીથી લાભ વિશેષ હોવાથી તેનો સર્વ
જન આદર કરે છે, અને હું થોડી હાની ભોગવનાર છતાં વધારે લાભ
આપનાર હોવાથીજ આવા સન્માનને પાત્ર રહું છું.”

આ પ્રમાણે મુદ્દાસર અને યોગ્ય ઉત્તરવાળું બોલવું થતાં ભોજ-
રાજ તે વાતને સત્ય માની બોલ્યો—લાભ કે ગેરલાભવાળું કામ પણ
સાહસપણે કોઈ કામ ન કરતાં તેના પરિણામને યત્ન પૂર્વક વિચારવા
કહેલ છે તે સત્યજ છે. સાહસ કામ કરવાથી કોઈ વખત મહાન દુઃખ
શોકના ભોક્તા થવું પડે છે. જે મેં તમને એકદમ આ પરિણામ
મેળવ્યા વિના મ્હોતને તાબે કર્યા હોત તો મહા અનર્થ થાત. મારું
થયું કે તમેજે મને સાચી વાત સમજાવી મારા મુખ વૈભવના સિતારા
ને ચમકતો રહેવા યત્ન આદર્યો. પરમહિતૈપિ દામોદર ! કહો હવે
આના અદલામાં તમારો કેવો સત્કાર કરું ? !”

દામોદરે કહ્યું:—“ભૂમિપતિજી ! જે બીમદેવે દુરમાયું છે તેજ
સત્કાર કરો કે જેનાથી હું નિમકહલાલ નીવડી સ્વર્ગમાં પણ સુયશનો
ભાગી થઈ શકું. આ શરીર નાશ થતાં સ્વામીનું ક્રેય થતું હોય તો
તેથી વિશેષ અહોભાગ્ય શું છે ? !”

રાજેન્દ્રે કહ્યું:-“ હક્ષમંત્રીશ્વર ! તે સત્કાર મારાથી થનાર નથી અને તે સત્કાર તમારા યોગ્ય નથી-અમ્મ તમે તો હમેશાં મારી પાસેજ રહી અને વિદ્યાનંદ આપ્યા કરો. ” છત્યાદિ કહી તેના માટે હમેશાં રહેવા તથા ખાનપાન આદિનો ખદોખસ્ત કરાવી મહારાજાએ આનંદને આધીન કર્યો.

તે વર્ષે ગુજરાતમાં દુષ્કાળ હોવાથી ગુર્જરને તારાજ કરવા ભોજરાજે ભારે તૈયારી કરી હતી જેથી શુભ મુહુર્તે નિસાને ડંકા દેવાથી ગુજરાત ભણી મંગળપ્રયાણ કર્યું, અને એક બે મુકામ થયા પછી લશ્કરી છાવણીની સ્થિતતા કરાવી અન્ય સેના આવી મળવા માટે રાહ જોવામાં મન રોક્યું.

લગાયકેતો યુદ્ધ સંબંધી મનોરંગ વધવાને લીધે સાથે નાટકકારો પણ તૈયારજ હતા જેથી હાર ખાધેલા અગાડીના રાજાઓના વેષ ભજવવા શરૂ થયા.

દામોદર જે બીકું ઝડપી માલવામાં આવ્યો હતો તે વાતને ક્રોધે આપવાની તક શોધતો હતો અને તે નાટકના સમય ઉત્તમ તક એ સાથે લાગી આવી કે તૈલપદેવનો વેષ ભજવાતો જોઈ ભોજરાજે દામોદરને પૂછ્યું.

“ મિત્રવર ! પહેલાં તમોએ તૈલપ દેવને નિહાળેલ છે, તો તેમનું સ્વરૂપ આ ખરોખર છે કે કેમ ? ! ”

દામોદરે કહ્યું:-“ વીરેન્દ્રજી ! આમેહુજ તૈલપદેવ છે અને સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણતાવંત છે, ફક્ત અપૂર્ણતા એટલીજ છે કે એના હાથમાં મુંજરાજનું મસ્તક નથી. ”

આ વાક્ય મર્મભેદી હોવાથી ભોજરાજને પોતાના કાકા મુંજરાજનું જ્ઞાન સાંભરી આવ્યું અને લાગી આવ્યું કે “ જ્યાં લગી

કાકાના જીવ લેનારને નમાવ્યો નથી ત્યાં લગી ખીજાઓને નમાવ્યા તે નમાવ્યા બરાબર છે. બસ પ્રથમ તેનોજ પરાજય કરવો યોગ્ય છે.

એવાં નિશ્ચય પર આવી સર્વ રાજાઓ આદિની સમ્મતિ મેળવ બોજરાજે ગુજરાત ભણીની ચડાઈ મોકુફ કરી કર્ણાટક તરફ એકદમ સમુદ્રના લોઢની પેઠે ભારે ધસારા સાથ હલ્લા કરવાની આશા કર અમલમાં અણાવી. જેથી દામોદરની ટેક જળવાવામાં જરાપણ દસ રહી નહિ.

કેટલીક મુદતે સેના તૈલપદેવના દેશમાં જઈ પહોંચી અને એન બખર મળતાં તૈલપદેવ પણ સ્થામે આવ્યો જેથી મેઉ સેના વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલુંજ નહી પણ પાપતપ્તાના કિલ્લાને પણ ઘેરે ધાલી તેને હસ્તક કરવામાં બોજ સફળતાનો ઉપાસક થયો.

આ અડકડીના વખતમાં દામોદરે બોજરાજને મુંઝવણમાં ઘેર લઈ પોતાનો સ્વાર્થ પારપાડવાનો ઉપાસી બની એક બનાવરી કાગળ રજુ કરી વીનવવા લાગ્યો—“ રાજેન્દ્ર ! ભીમદેવે આ સમયને લાગ જોઈ માળવાને સર કરવા ચડાઈ કરી છે જેથી મને તુરત પાછો ખેલાવ્યો છે. ”

રંગમાં લંગરૂપ પત્ર વાંચી બોજરાજે કહ્યું—“ દુતેન્દ્ર ! આ શું ભીમદેવે આ વખતે વૈર વાળવું કેમ વિચાર્યું હશે ? ”

દામોદરે કહ્યું—“ મહારાજ શ્રી ભીમદેવ પોતાનો વિજય કરવા મને પાછો ખેલાવે છે અને વૈરીઓ ધણું કરીને આવી રીતેજ વૈર વાળે છે. કહ્યું છે કેન્નાટકિયા, રાજા અને સાપ એ ત્રણે મુખેથી હાનિ પહોંચાડે છે, તથા ઘોંઘી, વૈરી અને વાણિયો એ ત્રણે પાછળથી હાનિ પહોંચાડે છે. ”

રાજાએ કહ્યું—“ આ સમય તમારી શક્તિ સલાહ છે, તમો કાંઈ તો આ મુદતે આટોપી માળવાને બચાવ કરો. ”

દામોદરે કહ્યું:-“ ભૂપાલ ચૂડામણિ ! તૈલપદ્મને જીત્યા વિના પાછા હકવાથી લોકોમાં હાંસી થશે કે ભોજરાજ કરીને પાછા ભાગ્યા. લોકોને મોટે તાણું ઘઈ શકાતું નથી. અને આને જીતવા રહ્યો છે તો પોતાનું રાજ્ય પાયમાલીને ભેટ છે; માટે અવસરને માન આપી લાલચુને લાલચમાં સપડાવે કે જેથી વિના હરકત કર્યે તે પાછો વળી જશે. આપવાથી સર્વને સંતોષ મળેજ છે. વિચાર કરો કે પાત્રે દાન દેવાથી ધર્મ સંચય થાય છે અને તે સિવાયનાને આપેલું દાન દયા દર્શનના ફળ રૂપ નીવડે છે. મિત્ર પ્રતિ આપવાથી પ્રીતિ વધારે છે. શત્રુ પ્રતિ આપવાથી વૈરનો ઘટાડો કરે છે, તોફાર ચોકર પ્રતિ આપવાથી ભક્તિમાં ઉમેરો કરે છે, રાજ્ય પ્રતિ આપવાથી સન્માનમાં વધારો કરાવે છે અને વાચકોને આપવાથી યશનો વિસ્તાર કરે છે. મતલબ એજ કે દાન કાંઈ પણ સ્થિતિમાં આપવાથી નિષ્ફળ જતું નથી. ”

“આ રીતનું દામોદરનું કથન માંભણી પોતાની વિનય ધ્વજા ફરકાવવાના દરમિયાન તથા સ્વપ્રભુનું સંરક્ષણ સચવાવાને ધરાઈ પુરતજ તણુ લાખ નાણું અને ૨૦૦ તેજી ઘોડા દામોદરને સ્વાધીન કરી ભીમદેવને પાછો વાળવાની ભલામણ કરી અને આ સમય સાચવવાના અલામાં બીજું જે કંઈ માગીશ તે આપવા તૈયાર રહીશ. માટે ધ્યાન માનપૂર્વક માળવાને અચારી લેવા યતન કરજો. ”

એમ કહી દામોદરને વિદાય કર્યો અને તે પણ પોતાની તમામ રીતે મતલબ પૂરી પાડીને. પછી તે પાછો વળી સીધો પાટણ સમીપ જઈ પહોંચી પોતાના મહારાજના વિજયમી વધામણી આપી આનંદો બન્યો. રાજ્યએ પણ જીતના ડંકા થયા જાણી ઉત્સવ સાથે દામોદરને પુર પ્રવેશ કરાવ્યો.

દામોદરે ભીમદેવને નમન કરી લાવેલી ભેટ રજુ કરી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી, જેથી રાજ્ય પ્રસન્ન થઈ વિચારવા લાગ્યો કે-

આણે જતી વખતે ઉદ્ધતાઇ ખતાવી હતી પણ દૂઝણી ગાયની
લાત વેકવી પણ સારી; કેમકે દામોદરના ઉપકાર કલ્પાંતે પણ વિસ-
રાય તેવો નથી. શત્રુ છતાં પણ પાંડિત હોય તો તે સારો, પરંતુ
હિતકારક શક હોય તો તે સારો નહીં. મારો નોક રાખી માન પૂર્વક
વગર હાનિ કરાગ્યે વિજયી થઇ આગ્યો તે અત્યંત આનંદનો વિષય
છે. ” ઇત્યાદિ વિચારી તેને પુષ્કળ શિરપાવ આપી સંતોષ્યો.

ભોજરાજ પણ છ મહિના પછી એક લાખ ઘોડા, એક કોટી
ધન અને મુંજનું મસ્તક મેળવી તૈલપદેવને ખાંડિયો રાજ ખનાવી
પાછો વળ્યો અને રંગેચંગે વિજય સહિત પોતાના રાજ્યમાં આવી
આનંદને અનુભવવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર એજ શિખરે છે કે, સમજીને વારંવાર ગેકણી
ન કરવી. ઉદ્ધત વચનથી ઉપરીને નારાજ ન કરવો. રાજ્યોનો વિ-
શ્વાસ ન રાખવો. યોગ્ય ઉત્તર આપી પોતાના પક્ષની સખળતા દેખા-
ડવી. નિમકહલાઇ થવું, વચન પાળવામાં ને કાર્ય સાધવામાં તત્પર
રહેવું. વિપક્ષને પણ સ્વપક્ષ ખનાવી લેવો. સમય પ્રમાણે વર્તી મત-
લગ્ય સિદ્ધિ સાધી લેવી. વચનમાં દગ્ગિતા ન ખતાવવી. જનમન રંજન
થવું, રૂપ કરતાં શુદ્ધિ અને ગુણને વધારે માન આપવું અને તક જોઇ
તમામ બાજી સુધારવા ખાંતીલા થવું. કે જેથી ખેડ પક્ષના માનીતા
થઇ આનંદ અનુભવવા ભાગ્યશાળી થવાય છે.

વાર્તા તેત્રીસમી.

એક સમય રાત્રીએ નગરચર્યા જોવા નિકળેલા ભોજરાજે અડધી
રાત્રિ વીત્યા છતાં પણ એક ઘરની અંદર દીવો બળતો જોવાથી વિ-

ચાર્યું કે—“ હજુ પણ કોઈ જાગ્યવાન જગતાં જણાય છે. ” એમ જાણી કમાડની તડમાંથી જોયું તો વસ્ત્રાભૂષણ અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર યુક્ત એક યુવાન પુરૂષ તથા વસ્ત્રાલંકાર ભરિત યૌવના એકજ પથારિયે સુનેલ જણાયાં. એથી તેણે વિચાર્યું કે ‘ રાજની નોકરીથી થાકીને આવેલ પુરૂષ પ્રિયાને આલિંગ્યા વિનાજ નિદ્રાવીન થઈ ગયો જણાય છે. ’

થોડી વાર થઈ ત્યાં તો એક યૌવનશીલ પુરૂષ તેજ ઘર ભણી આવતો જોયો. જેથી વિચાર્યું કે ‘ તે ઉઘી જનારનો ભાઈ હશે. જેથી નિઃશંકતાથી આદ્યો આવે છે. ’ એમ ધારી એથે રહી, તે કોણ છે એ જાણવાના હેતુથી જોવા લાગ્યો. અને કમાડ પર આસ્તેથી ટંકારા મારી કમાડ ખોલવાનો સંજન દર્શાવવા લાગ્યો, જેથી સૂતેલી સુંદરી ધારથી ઉઠી આવી કમાડ ઉઘાડયાં અને તે મર્દ ઘરમાં દાખલ થયો તથા તે મર્દને સ્નાનાદિ સેવાથી આરામ આપ્યો.

આવનાર મર્દ સુંદરીને પૂછ્યું કે—“ દેવી ! શય્યાની અંદરથી ઝડપ સાથે ઉઠતાં તથા ઝાંઝર વગેરેનો ઝગુકાર થતાં ‘વિજયની નિદ્રાને ખલેલ તો પહોચાડેલ નથી ને ? ’ એને એને ખલેલ પહોંચેલ હોય તો મારી સેવા કંઈ ઠામની નથી. એની નિદ્રાનો ભંગ થાય તે વાત મને ગમતી નથી. ”

આ પ્રમાણે તે મર્દનું ખોલવું સાંભળી રાજાએ વિસ્મય સાથે વિચાર્યું કે—“ અહા ! આ સર્વાંગે સુંદર સુંદરી, પૂર્ણ યૌવનશીલ અને ચિત્તાકર્ષક હોવા છતાં એકજ શય્યામાં સૂતેલ વિજય નામના પુરૂષને ઉદ્દેશી મનમથરૂપ મનહર પતિને કહ્યું—‘વિજયની ક્રિયાનો ભંગ થયો ન જોઈયે. આ ઉપરથી એટલું તો નક્કીજ છે કે એ એ મર્દપૈકી એક જણ આ સુંદરીનો પતિ છે. પણ નિશ્ચય શી રીતે કરવો ? ’

આ પ્રમાણે વિચાર ચાલે છે દર્મ્યાન જમવાનો સમય થવાથી

વિજયને જગાડ્યો. અને તે બેઠેને જમતા નિહાળી રાજ્યે બરાબર
અમાડી આવી કહ્યું—“ સખા ! જમવા સમય આવી ચડેલા અનિયમિત
સન્માનનો કંઈ સત્કાર થશે કે ? ! ” આવું બોલવું સાંભળી મલય-
સિંહ બોલ્યો—“ સરી રીતે સત્કાર કરવો એજ મારી ફરજ છે.
એટલુંજ કહી સુંદરીને આજ્ઞા કરી. જેથી આમન અને હાથ પગ
ધોવા પાણી હાજર કરી સુંદરીએ જમવા માટે પ્રાર્થના કરી. પણ
રાજ્યે કહ્યું—“ મને તરશ લાગી હતી તે પાણી મળતાં આનંદ થ-
યો છે. શૂષ્ક હોત તો બોજન પણ કરી લેત. પણ સૌભાગ્યશાલિની
હું એ બાણવા માણું છું કે, તમારા સૌભાગ્યના સૂર્યરૂપ કાણ ઉદય-
વંત નર છે ? ”

આધ્યે જવાબ આપ્યો ! “ વીરમણિ વીરા ! જમણી બાણુએ
મિરાજેલ છે તે મારા મુકુટ છે અને ડાબી બાણુએ મિરાજેલ છે એ
તેમના મિત્ર છે. ”

રાજ્યે ચમત્કાર પામી કહ્યું—“ ધન્ય છે તમો બેઠેની મિત્ર-
તાને ! આટલી અનહદ મૈત્રિ તો મેં આજે જ જોઈ છે. ” એટલુંજ
બોલી રાજ માંગી રાજ્યે રસ્તો માપ્યો.

રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પણ રાજ્ય વિચારવા લાગ્યો કે એકજ
પધારીમાં યૌવનથી જીવેલ સ્ત્રી પુરુષ સુતેલાં નિર્વિકારી રહ્યાં હોય એ
અસંભવ છે. મા જ્યેન ને પુત્રી સાથે પણ એકાંત સેવતાં મુનિજનોના
મન પણ વિકારી થાય છે; કમકે બલવાન ઈંદ્રિયો વિદ્વતાને પણ મ્હાત
કરી મૂકે છે. તો પછી એકે મદમત છતાં નિર્વિકારી રહેલાં એ મા-
નવું શંકા ભરેલું છે. ” ઇત્યાદિ વિચાર સાથે રાજેન્દ્ર મહાલયમાં જઈ
પહોંચ્યો અને એજ વિચારમાં લીન રહી બાકીની રાત્રિ અતીત કરી
શંકાનું સમાધાન થવાનો માર્ગ શોધવા લાગ્યો.

જ્યારે પ્રભાત થયું ત્યારે નિત્ય નિયમ કરી રાત્રિએ જોયેલી

બાબતના નિશ્ચય માટે ત્રણ દિવ્યની તૈયારી કરાવી. એટલે કે ધીજ પતીજ માટે લોહાના ગોળા લાલચોળ તપાવ્યા, ઝેરી સાપોને તૈયાર રખાવ્યા અને યવ હાજર કરાવ્યા, તે પછી અંબારક્ષક મારફત તે વિજયને તથા સુંદરીને અને તેના પતિ મત્તય ને પોતાની હજૂર બોલાવી એકાંતમાં સ્ત્રી અને વિજયની સત્યતાની કસોટી કરી બતાવવાની આજ્ઞા કરી. જેથી તે બેઉ જણાએ ત્રણે દિવ્ય કરતાં પહેલાં કહ્યું કે— 'જે મન વચન અને શરીરથી અમો બેઉ જણુ નિર્વિકાર રહ્યાં હોઇએ તો હે અગ્નિ દેવ ! હે વિષધર ! અને હે યવ ! તમો અમોને શાંતિ રૂપ નિવડશો.' એમ કહી ત્રણેએ દિવ્ય કર્યા, તો તેમને કંઈ પણ ન થતાં જેવીને તેવી સ્થિતિમાં મસ્ત રહેલાં જણાયાં એ જોઈ બોજ રાજા અત્યંત ઉલ્લાસ પામ્યો અને તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો કે:—

“ મત્તયસિંહ ! તું વસિંહ છે, સુંદરી અરંધતી છે અને વિજય સત્ય મૂર્તિ—જેથી જીવતાં છતાં પણ શુક્રેવની પેઠે જીવન્મુક્ત છે ! ” આ પ્રમાણે કહી મત્તયસિંહની ગંભીરતા-ધીરતાથી, વિજયસિંહની શુદ્ધતાથી અને સુંદરીની પતિવ્રત રૂપ શુચિત્મતાથી અમત્કાર પામી ત્રણસો ગામ તેમને અર્પણ કરી ધારાધીસ આનંદ પામ્યો. અને મલય પ્રતિ મૈત્રિજ્ઞાનનું શિક્ષણ માંગવા લાગ્યો. જેથી મત્તયસિંહ વિનય યુક્ત વિનવવા લાગ્યો:—

“ ભૂપાલ ચૂડામણિ ! પ્રથમ મનની મલીનતા તમામ દૂર કરવી, એક બીજાની પીડા ધ્યાનમાં લેવી, ઓછું અધિક બોલવું થાય છતાં પણ તે તરફ તથા કાળી બાજુ તરફ (દુર્ગુણ તરફ) ધ્યાન જરા પણ આપવું નહીં, કદી પણ રીસ લાવવી નહીં, મિત્રને જોઇએ તે વસ્તુ આપવી આપણને જોઇએ તે તેની પાસેથી લેવી, યુદ્ધ ભેદ કહેવો અને શ્રવણ કરવો, જમવું અને જમાડવો, મિત્રના મુજબ પ્રકટ કરવા શંકાને નિર્મૂળ કરી સર્વસ્વ વિશ્વાસ સાથે સોંપી દેવું, અને

જેમ બને તેમ નિરંતર એક રંગથીજ રહી દૃષ્ટાંતરૂપ જીવન જાહેરમાં લાવવું. નહીં કે ધન, સ્ત્રી વા અન્ય લાલચમાં લપટાઈ સ્વર્થી સ્નેહ બાંધી ઉભય જન્મને ભ્રષ્ટ કરવા. મહારાજેદ્ર ! જો બેઉ મિત્ર ધર્મને જાણનાર સત્પાત્ર મળી આવે તો પછી આનંદનો પાર શો ? શિવાય મૈત્રિધર્મમાં કેમ નિઃશંકતાથી વર્તવું જોઈએ તે તો આપે નિહાળેલુંજ છે અને એવીજ મૈત્રિ હોવી જોઈએ કે જે સ્વર્ણક્ષિરોથી ઇતિહાસ પત્ર તે પ્રસંગ પ્રશંસાને પાત્ર થઈ રહે. “ ઇત્યાદિ કહી રજા માગી તેઓ પોતાને સ્થાન ગયાં અને ભોજરાજ મૈત્રિધર્મનો મર્મ સમજી તેનો અમલ કરવામાં લીન થયો.

વાર્તા ચોત્રીસમી.

એક સમય એક ગોવાળિયો વગડામાંથી દોર ચરાવી ઘેર આવતો હતો તે વખતે એક આખલો જમીન પર ટેકરાને માથાં મારી વીંખેરતો હતો તેને જોઈ તે ગોવાળિયો બોલ્યો કે ‘ ગોહ જિમ ખળ-વળખ ’ એટલું બોલી આગળ ચાલ્યો ત્યાં સસલાં દોડીને સંતાતાં નજરે પડ્યાં એથી તે બોલ્યો ‘ સસા જિમ ઉતડૂ તડુ ’ એમ કહેતો વળી પંથ પસાર કરવા લાગ્યો, ત્યાં ધીરે ધીરે મોરને ટહુકતાં જોઈ બોલ્યો ‘ મોર જિમ લુડખં લુકખં. ’ અને ત્યાંથી પણ આગળ ચાલતાં હરિણોને ફાળો ભરતાં જોતાં બોલ્યો કે—‘ હરિણ જિમ ફાલાં ફાલાં. ’

આ પ્રમાણે ચાર પદ બનાવી સંતોષ મેળવવા વિચારવા લાગ્યો કે—“ મહારાજ ભોજ જેવી તેવી કવિતા કરનારને પણ નિરાશ કરતા નથી. કમીમાં કમી પાંચસો તો આપેજ છે માટે હું પણ મારા ભાગ્યને શા માટે ન અજમાવું ? ! ” આમ વિચારી તે મહારાજ

હજૂર ગયો અને પગે લાગીને ચારે ચરણુ કહી સંભળાવ્યાં. એથી તેને પાંચસો રૂપિયા અપાવી ભોજરાજે તે પદોને સંગ્રહ સ્થાનમાં શેભાવ્યાં.

કૃપણ કારભારીઓએ આવા પદોના પાંચસો આપેલા જોઈ વિચાર્યું કે—“ મહારાજ જડ મૂર્ખના કથેલા દોહરા વગેરેના પૈસા આપે છે તે તદ્દન નકામાજ છે અને આવી રીતે આપવાથી ખેસુમાર લાલચુ પડિતો કવિયો અને લેભાગુજનો આવી લખલૂટનો લાભ લઈ જશે અને ખજનો ખાલી થઈ જશે. અને જ્યારે ખાલી થઈ ગયો ત્યારે એકદમ ક્યાંથી ભરાવાનો હતો ? અને ન ભરાય તો પછી રોજ્ય પ્રપંચનું તંત્ર અટકી પડતાં સઘળી ધારણાઓ ધૂળમાં મળી જાય. માટે જે કંઈ ભંડારમાં છે તે અહીંયાથી ખસેડી ખીજ સલામતી ભર્યે સ્થાન લઈ જઈ સંતાડી રાખીએ જે ખરા વખતે કામમાં આવશે.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી કર્મચંડાળ કારભારિયો ખજનામાં કાશ ખાતરિયાં વગેરે સાધનો સાથે દાખલા થયા અને ખજનો ખારે-ખાર કહાડવાના ધરાદારી ખાતરિયા વડે નવો માર્ગ કરવા મચ્યા.

ભોજરાજ તે ગોવાળીઆનાં પદો પથારીમાં આરામ લેતાં લેતાં વાંચી તેનો મર્મ વિચારતો હતો જેથી તે બોલ્યો કે—“ ગોહ જિમ ખળવળઈ—ધોની પેડે ખરવર ખરવર બોદયા કરે છે.”

આવું પદ રાજના મુખનું શ્રવણું કરી કુટિલ કારભારિઓએ ભય અને શંકાશીળ થઈ વિચાર્યું કે—“ આપણે છુપી રીતે કામ કરતા હતા છતાં આ બાબત ચતુર શિરોમણિ રાજના જાણવામાં આવી મન છે જેથી તેમણે ટોકણી રૂપ એ પદ પ્રકાશ્યું છે ! માટે જરાવાર થોભી તેમના હિંમવા પછી કાર્ય ચલાવવું.” એમ વિચારી તે જના-માના સંતાઈ ઉભા રહ્યા.

રાજ્યે ફરીથી બીજું પદ કહ્યું:—“ સસા જિમ ઉતડૂ તડુ-સસલાની પેઠે ડરીને સંતાઇ ગયા. ”

ન્યારે આ પદ સાંભળ્યું ત્યારે તો તેઓ વધારે ભય પામી વિચારવા લાગ્યા કે—“ મહારાજ્યે આપણને જોઇ પણ લીધા છે માટે યુપયુપ ચાલતા થવું એજ સલામતિ ભર્યું છે. ” એમ ધારી ધીરે ધીરે ખોલતા ચાલવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. એટલામાં તો રાજ્યે ત્રીજું પદ કહ્યું. “ મોર જિમ લુડધં લુકધં—મોરની પેઠે ધીરે ધીરે ખોલી રહ્યા છે. ” આ સાંભળતાં તો જીવ ઘઇ નાસવા લાગ્યા. ત્યાં રાજ્યે ચોથું પદ કહ્યું:—હરિણ જિમ ફાલાં ફાલાં—શિકારાંની પેઠે ફાળો મારી ભાગે છે. ”

આ ઉપરથી તેઓ નાસી તો છૂટ્યા; પણ વાત જાહેર થવાથી ભયભીત બની માફી માગવાનાજ વિચાર પર કાયમ થયા હતા અને પ્રભાતે તેઓ રાજ હજૂર હાજર થઇ દીનવાક્યો સાથે કહેવા લાગ્યા—“ અનદાતાજી ! અમારી નાદાની તરફ ન નિહારતાં આપનામવરની ખાનદાની ભણીજ જેવી નિગાહ રાખી છે તેવીજ નિરંતર રાખવા કૃપાવંત થશોજ—આજકો દંમેશાં ભૂલ કરતાં આવે છે અને માવિત્રો તે ભૂલો ભણી ક્ષમા દર્શાવતાંજ આવેલ છે. માટે થયેલી કસૂર માટે ક્ષમા બક્ષશોજ. ” આટલું કહી ભેટમાં મોટી રકમ મૂકી.

રકમ જોઇ રાજ્યે પૂછ્યું—“ આ ભેટ શાની છે ? અગર ક્યા ખાતાની છે તે વિદિત કરી ચોખ્ખા વ્યવસ્થા કરો. ”

આ સાંભળી તેઓએ રાત્રિયે બનેલો સર્વ ખનાવ કહી સંભળાવી પુનઃ પુનઃ પોતાની અવિચારી કરણી માટે ક્ષમા ચાચી.

રાજ્યે કહ્યું—“ હશે જે થયું તે થયું, તે માટે હવેથી એજ કરવાનું છે કે આવી કુચુકિત્યો ન આહરશો. હું જે કંઇ જેવી તેવી

કવિતાના પૈસા આપું છું તે કીમતદાર ગણીનેજ આપું છું. આ કવિ-
તાજ નજીવી અને મૂર્ખ કથન મુજબ હતી છતાં સ્વાભાવિકપણે તે
કવિતાનાં પદો બોલી વિચારમાં લાવતાં તેનો એ અમલ થયો કે તમે
કૃત્યથી અટક્યા, મારો ખજાનો જેમનો તેમ રહ્યો અને મેં જે એ
કવિતાના પૈસા આપ્યા હતા તેના કરતાં તમારી બેટ વધારે હોવાથી
મને નુકસાન થયું છે કે લાભ તેનો તમોજ વિચાર કરી જુવો ! ન-
જીવી વરતુ કે કાવ્ય સંગ્રહમાં રાખવાથી કોઈક સમય પર દૈવની અ-
નુકૂળતા વડે બહુજ લાભદાતા થઈ રહે છે અને એજ વિચારને વળ-
ગી હું જેવા તેવા વચનોને પણ વધાવી લઉં છું. હું કંઈ ઉડાઉ,
કીર્તિ વાંચક કે કુલણુજી નથી કે મૂર્ખતાવડે મહામહેનતે મેળવેલા
ધનને નિરર્થક ફેંકી દઉં. માટે તમારે મારા વિચારોને મળતા થવાની
જરૂર છે અને તેથી સાહિત્ય ધનને સહાયતા રૂપ પણ માનશો. ”
છત્વાદિ કહી તેમને અભય કર્યા.

વાર્તાનો સાર એજ શીખવે છે કે—સંધરેલો સાપ પણ કોઈ
વખતે ઘણોજ ઉપયોગી નીવડે છે માટે સંગ્રહ કરવાની બુદ્ધિ રાખવી.
ખીજું એ શીખવે છે કે વરનારનું વર ને જોનારનો જીવ બંને તે
અઘટિતજ છે. સારા કામમાં કે ઉપકારમાં આડાપગ દેવો તે અયોગ્ય
છે. ત્રીજું એ શીખવે છે કે—ચોરના પગ કાચા હોવાથી હાથે કરી
પોતે પકડાઈ જવાનો માર્ગ હાથ ધરે છે માટે તેવો માર્ગ હાથ ધર-
વોજ નહીં અને હાથ મૂક્યો તો તમામ પ્રકારે નિડર બની કાર્ય પા-
ર ઉતારવું નહિ તો ગંધેડે ચડી પડવાથી બે ગાળો ખાનારો નીવડે છે.
ચમકતા રહેનારા ચાલાક ચોરો પોતાની ચાલાકીમાં ચુકવાથીજ ચા-
લાક છુપી પોલિસ ચપલતા સાથે ચપટી વગાડવા જેટલા વખતમાં
તેમનો ગુન્હો ચટ જાહેરમાં લાવી શકે છે.

વાર્તા પાંત્રીસમી.

એક સમય મહારાજા ભોજ નગરચર્યા જેવા રાત્રીએ વેષ બદલી વિચરતા હતા. તે સમય એક મકાનની અંદર સુંદર વીણાનાદ થઇ રહ્યો હતો. એથી રાજા કમાડની તડ મારફત તેનો આનંદ મેળવતો હતો. દર્મ્યાન એક સ્ત્રીએ કહ્યું:-“કેવું મીઠું છે?” બીજીએ કહ્યું:-“મીઠું છતાં સર્વ રસ સહિત છે.” ત્રીજીએ કહ્યું:-“ફક્ત એક રસનીજ છત છે” અને ચોથીએ કહ્યું:-“મને તો કડવાને લીધેજ મીઠાશ યુત જણાય છે.”

આ પ્રમાણે મુંઝાવાળી પારસી થઇ; પરંતુ તેમાં મહારાજાને કંઇ સમજ પડી નહી. જેથી મકાનની ચોકસ નિશાની ગાખી મહેલ તરફનો રસ્તો મેળવી એજ વિચારના નિર્ણયમાં રાજેન્દ્રે રાત્રિ વ્યતીત કરી.

ન્યારે પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે પ્રાતર્વિધિ વગેરે સર્વ કરી રહ્યા પછી હજુરી રાજસેવકને મોકલી પેલી ચારે સુંદરીઓને પોતાની હજુર બોલાવી શાંતિ ને સંખ્યતા સાથે તેણીઓને પૂછ્યું કે:-

“સુશીલસન્નારિયો ! રાત્રિયે વિણાનાદના વિનોદ સમય જે ચાર વાક્યથી જુદા જુદા વિચાર દર્શાવ્યા હતા તેનો શો ગૂઢ હેતુ છે ? તે જણાવવામાં કશી હરકત કે ક્ષોભ ન હોય તો જણાવવા ખંતવંત થશેજ, અને માત્ર એ જાણવાની ખાતરજ તમોને તસ્દી આપી છે.”

સુંદરીયો પૈકી પહેલી વીનવવા લાગી:-“ધર્માવતાર ! અમારો વિવાદ વીણાના આસ્વાદ સંબંધમાં હતો. પ્રથમ મેં કેવું મીઠું છે એમ કહ્યું હતું તે એટલાજ હેતુથી કે વીણાનું વાદ્ય કેવું મીઠું-મધુર છે કે સર્વ મધુર બાબતોનો ત્યાગ કરી અત્યારે આપણને એમાંજ

લીન થવું પડ્યું છે.” ત્યારે આ મારી બહેને-મીઠું છતાં સર્વ રસ સહિત છે એમ કહ્યું તેનો ખુલાસો એ આપશ્રીને રોશન કરે છે.”

બીજી બોલી-“ પ્રભો ! શૃંગાર, કરુણા, હાસ્ય, અદ્ભુત, વીર, રૌદ્ર, બિભત્સ, ભયાનક અને શાંત એમ નવરસ છે અને તે રસમય વીણાનો નાદ છે કે જેના પ્રતાપવડે નવેરસનો આનંદ મેળવી શકાય છે. જેથી મેં સર્વ રસ સહિત મધુર જણાવ્યું.

ત્રીજી બોલી-“ પ્રજ્ઞપ્રતિપાલક ! નવરસ યુક્ત મધુર કહેવામાં મારો વિચાર મળે નો આવતાં મેં ફક્ત એક રસનીજ છત છે, એટલે કે આનંદ રસનીજ આ નાદમાં છત છે; પરંતુ શોક-રૌદ્ર-ભયાનક વગેરે રસોની અછત છે. જે તેઓની છત હોત તો આપણુ જે રસખસ થઇ આનંદ મેળવીએ છીએ તે ન મેળવી શકત. માટે નવરસ યુક્ત નથી એમ સૂચવ્યું. જ્યાં વીરરસની હાજરી હોય ત્યાં શાંતરસ, શૃંગારરસ અને હાસ્યરસની હાજરી રવખે પણ સંભવતીજ નથી. અને જ્યાં શૃંગાર હોય ત્યાં હાસ્ય, અદ્ભુત, બિભત્સની હાજરીનો સંભવ છે, તથા જ્યાં રૌદ્રરસ હોય ત્યાં ભયાનક ભાસનો હોય છે પણ શાંતનો આભાસ થવાજ પામતો નથી. તો પછી નવેરસ એકત્ર સ્થાયી શી રીતે સંભવે ? ”

ચોથીએ કહ્યું:-“ એ બહુ વિવાદમાં ઉતરી, પણ મેં તો એ બધી બાબતને બાબુપર મેલી એટલુંજ કહ્યું કે:-‘ કડવાને લીધેજ મીઠાશ યુક્ત જણાય છે. એટલે કે કડવા તુંબડાની બનેલી વીણા હોવાને લીધે કેવી મધુરતા આપી રહેલ છે. જે કડવા તુંબડાયુક્ત ન હોય તો આવી મીઠાશ કદી પણ મળવા પામેજ નહી, માટે કડવાને લીધેજ મીઠાશ સહિત છે જેથી કડવા મિશ્ર મધુરરસ એમ બેજ રસ યુક્ત છે. ”

આ પ્રમાણે તેઓનું બોલવું સાંભળી રાજા અતિ પ્રસન્ન થયો;

કેમકે તેણી ચારે જણીઓના સવાલ મનન કરવા યોગ્યજ હતા, તથા ખંડન મંડન રૂપ હોવાથી આનંદમાં વધારો કરતા હતા. એને લીધે તેમની ચમત્કારવાળી બુદ્ધિ જાણી સાસરવાસા કરી ચારેને આદર સહિત પાછી પોતપોતાને સ્થાન પહોંચતી કરાવી.

વાર્તાનો સાર એજ છે કે દરેક આત્મતા ખુલાસા મેળવવામાં ખંતવન રહેવું. કેમકે કેટલીક નજીવી આત્મતામાં પણ ઘણું સમજવા જેવું હોય છે; માટે બેદરકાર ન રહેતાં કાળજીભર ખનવું, અને બુદ્ધિ ચાતુરીથી જન મનને આકર્ષવા યત્નશીલ થવું.

વાર્તા છત્રીસમી.

એક સમય ભોજરાજાએ ખાનગીમંત્રી માણવકની હાજરી મોડી જણાતાં તેમ થવાનું કારણ પૂછ્યું, જેથી તેણે વીનચ્યું કે—“કૃપા-નિધાન ! નહાનાં છોકરાંઓને સમજાવવામાં નકામો વખત વ્યતીત થવાથી કાઠ કાઠ સમય હજુરની હાજરીમાં મોકું હાજર થવાય છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“એમાં શું? જે કહે તે કરીએ અને માગે તે આપીએ એટલે એની મેળે જાલ છોડે.”

મંત્રીએ કહ્યું:—“નામવર ! જેન વીતિ હોય તેનેજ તેની ખચર હોય છે. કાલાની કચ પૂરી કરવી બેહદ બળાપારૂપ હોય છે. માગેલું હાજર કરતાં અને કહ્યા પ્રમાણે હાજર રહેતાં પણ વચકાં પડે છે તેનો શી રીતે પાર આવે?”

રાજાએ કહ્યું:—“એ માનવા યોગ્ય નથી. ધાર્યા પ્રમાણે થાય તો પછી તકરારનો તંત રહેજ નહી, અગર તમારું કહેવું મથાર્થ છે એમ માનતા હો તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપો તો માની શકું.”

મંત્રીએ કહ્યું:—“ પ્રત્યક્ષ પુરાવામાં રહેલામાં રહેલો દાખલો એજ છે કે આપ પ્રજના પિતા છો અને પ્રજ આપની બેટાબેટી છે. માટે આપ પિતા અને હું પુત્ર છું માટે મારી કચ પૂરી કરો એટલે બધાં લાડકોડ પૂરાં થઈ રહેશે. ”

રાજાએ કહ્યું:—“ ભલે ખુશીથી તેમ કરો. જુઓ હું લાડકોડ પૂરા કરું છું કે નહીં. ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતાં મંત્રીએ અજ્ઞાન બાલકની પેઠે રાત્રી અને બોંયપર આળોટવું શરૂ કરી બોજ પિતાને પગવવા માંડ્યું. જેથી એણે જે જે કહ્યું તે તે લાવી હાજર કર્યું. એટલે કે શેલડીનો રસ માંચ્યો જેથી તે કહાડી આપ્યો ભેંશને દોહી દૂધ પિવરાવવા જણાવ્યું તે દોહી દૂધ હાજર કર્યું. દૂધમાં સાકર નાખવાની જણાવી તે નાંખી આપી. આટામાં મીઠું નાખી આપી લાખરી કરવા જણાવ્યું તે હાજર કર્યું. રમકડાં માંચ્યાં તે હાજર કરાવ્યાં. અને પુષ્પ વેલીથી ફૂલ ચુંટી પાવવા દર્શાવ્યું તે પણ તૈયાર કરાવી આપ્યું. એ જોઈ બાળકે મંત્રી કહેવા લાગ્યો—હવે એ શેલડીનો રસ જે શેલડીમાંથી કહાડ્યો તેમાંજ પાછો ભરી આપો. દોહેલું દૂધ પાછું ભેશના આંચળમાં ચડાવી આપો. દૂધમાં નાખેલી સાકર પાછી જુદી કરી આપો. આટામાં મેળવેલું મીઠું પાછું કહાડી લ્યો. રમકડાં ભાંગી પાછાં લેય તેવાં તેવાંજ સાળાં કરી આપો અને ચુંટી લીધેલાં ફૂલ પાછાં વેલના કાંટડે બેડી આપો. એમ કહી રડવું તે આળોટવું શરૂ કર્યું. ”

રાજાએ કહ્યું:—“ ભાઈ ! જે થતું હોય તે થાય; પણ કંઈ ન થઈ શકે તેવું શી રીતે કરી આપું ? જે કુદરત પણ કરવા સમર્થ નથી તે હું શી રીતે કરી દઉં ? ! ”

બાલમંત્રીએ કહ્યું:—“ ગમે તેમ હોય, બસ થવુંજ જાણ્યે, ના કેમ થાય ? ! બેગું થઈ શકે તે જુદું અને જુદું થઈ શકે તે બેગું

અંદર દરેક પંડિતોએ એક એક દૂધની વટલોષ ભરી નાંખી જવી અને તે પણ દિવસ ઉગ્યા પહેલાં અંધારામાં થઇ જવું જોઇએ.”

આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં સર્વ પંડિતોએ તે આજ્ઞાને વધાવી લીધી અને સવારે સહુથી પહેલાં વરઝિ દૂધને બદલે પાણીથી ભરેલી વટલોષ લઇ અંધારામાં જઇ પહોંચી તે ટાંકામાં રેડી આવ્યો. વરઝિએ વિચાર્યું કે, જ્યાં ચૌદસો વટલોષ દૂધની રેડાવાની છે ત્યાં એક પાણીની હોય તો શું વરનાવાની હતી ! દૂધ પાણી તો એકરૂપ થઇ જનાર વસ્તુ છે ! એમ ધારી તેણે રેડી રસ્તો માખ્યો.

હુકમ પ્રમાણે એક પછી એક વટલોષ ભરી આવી તેમાં વરઝિના વિચાર પ્રમાણેજ કરતા ગયા જેથી ટાંકું જળમય બની રહ્યું.

જ્યારે ભોજરાજે દૂધ માટેની તપાસ કરાવી ત્યારે તેમાં એક છુંદ જેટલું પણ દૂધ જણાયું નહીં એથી એ સંમધી પંડિતોને પૂછ્યું તો વરઝિએ જે સત્ય કહીકત હતી તે રોશન કરી કહ્યું.

“ ધર્માવતારનો હુકમ દૂધ માટે હતો છતાં સૌ શાણુનો એકજ મત હોય છે, એ વાક્યની પ્રતીતિ મેળવવા મેં પહેલી વટલોષ કાઢીને પણ ન જણવતાં રેડી હતી; પરંતુ તેવાજ વિચારના સૂક્ષ્મ રજકણો એક એકના અંગમાં પસરી જતાં સર્વ એક મત પરજ આજ્ઞ થયો એથી ખાતરી થાય છે કે સૌ શાણુનો એકજ મત હોય એ વાત સિદ્ધજ છે. માટે ક્ષમા કરશો, અને મને પણ પ્રતીતિ મળે છે કે આપ હજુરે પણ તેજ વાક્યની સાખીતી મેળવવા તે હુકમ અમલમાં મૂક્યો હશે. ”

આવું બોલવું સાંભળી ભોજરાજ આનંદ પામ્યો અને પોતાનો હેતુ પાર પડેલો જાણી તેઓને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર જહેરજ છે.

શ્રી

ડાળીદાસ અને રાજાભોજ

ના મનોરંજક વાર્તાઓ.

ભાગ ૬ ઠૂા.

૭૭૭૭૭૭૭

વાર્તા આડત્રીસમા.

૭૭૭૭૭૭૭

મહારાજ ભોજરાજના રાણીવાસમાં એક મહેતરાણી (ભંગડી)
 ઝાડુ વાળવા માટે હંમેશાં આવતી હતી. એક દિવસ કામના પ્રસંગથી
 તેને બદલે મહેતરનું આવતું થયું. તે ઝાડુ દેતો હતો, દરમિયાન જેમ
 વાદળમાંથી ચમકતી વીજળી ઝળૂંકે તેમ મહારાજ કુમારી, ચંદ્ર બદ-
 ની મહાસ્વરૂપવંતી, સિંહલકાંડી તેની નજરે પડી એથી તે એકદમ
 ચિત્રેલા ચિત્રામણીની પેઠે સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે કોઇ દિવસ તેવું
 દૈવી સ્વરૂપ જોયું ન હતું અને એકાએક જોવામાં આવ્યું જેથી મહા-
 ભોહ અને શમવામ્નનાના જોરે તે ખેલાન થઇ પડ્યો. અરે તે મિ-
 આરાની દ્રાણુ સારવાર કરે ! તે તો ઠંડા પવનની દહેરથી બાનમાં
 આવ્યો અને જોયું તો તેની નજરે કશું પડ્યું નહીં.

જો કે કુમારીને તો કશું ન હતું; પરંતુ ભંગીને તો તેના દર્શ-
 નથી વિરહની દશ અવસ્થાઓ પૈકી એક પછી એક લાગુ પડવા લા-
 ગી હતી. એના લીધે તે એ મહારાજને વશ થતાં ધેર ગયો; પણ
 ખાટલાનેજ શરણુ થઇ રહ્યો. વાત તો પણ તે કુમારીની, દર્શન તો

પણ તે કુમારીનાં, સ્મરણુ તો પણ તે કુમારીનું; ગુણુ કથન તો પણ તે કુમારીનાંએ, બકવાદ તે પણ તેજ સંબંધનો અને સ્વપ્નાં પણ તેણીનાંજ આવવા માંડ્યાં હતાં અને એજ લગનીને લીધે ખાનું પીનું ઉંઘવું કે આનંદ કરવો એ સમગ્રું છે.ડી ફક્ત તેણીનાજ ભાગ્યમાં લીન રહેવા લાગ્યો. વાંચનાર ! ઇસ્કની બસા બડી ભુરી હોય છે. જેણે પૂર્વના પાપસંયોગથી અનુભવ કર્યો છે તેજ તેનાથી વાકેફગાર હોય છે અને ઇશ્વર પાસે એટલુંજ જગતહિત ખાતર ચાલ્યું છું કે માથું વાઢનારા શત્રુને પણ એ ભુરી બસા વળગશોજ નહીં. કેમકે એ બસા વળગ્યા પછી તે નાતનો, જાતનો, દુનિયાનો કે કાઇનો રહેતો નથી; પણ દિવાનો બની, ન કરવાનાં કામો કરતો ભટકતો જીવનની પરવાહ રાખ્યા વિના પ્યારા માણસને શોધ્યા કરે છે.

બિચારા ભંગીની પણ એ બસા વળગતાં તેનીજ દશા થઇ રહી. તે જોઈ તેની સ્ત્રી સમજી ગઇ કે- ‘ ક્યાંકથી કામચાણુ વાગતાં ત્રાયજ થયા છે એથી આવી દશા થઇ છે. હશે પણ મારા પતિને વાત પૂછી બનતી મદદ આપી આનંદ આપવો એ મારો ખાસ ફરજ છે ’ ઇત્યાદિ વિચારી શાંત અને સ્નેહ વૃત્તિ સાથ પતિને આવી દશા ચલાવું કારણ પૂછ્યું અને તે પણ સંક્રાંચ રહિત કહેવા બિનતી કરી.

ભંગીએ જે હકીકત બની ને કહી સંભળાવી અને એ કુંવરીને મેળાપ ન થાય તો ચિતાનોજ મેળાપ કરીશ.

સ્ત્રીએ કહ્યું- ‘ જે વાત બનવા લાયક હોય તે વાતની પાછળ પ્રાણ પાથરિયે તો પણ આખર ધારેલી ધારણા પાર ન પડે; ક્યાં આપણાં અન્નદાતા રાજકુમારી અને ક્યાં આપણુ ઝાકુ દેનાર મહેલર ? એ બેનો સંયોગ સ્વપ્ને પણ સંભવે તેવો નથી; છતાં તેવા અંધારિત સંયોગને વળગી જીવનને જોખમમાં નાખવા તૈયાર થવું એ આપણા

હાપણ ને ગળ ઉપરાંતની વાત છે માટે એ બલામાંથી બચી જવાની દયા ખાતર ન બનવાની વાતનો છંદ છોડી દો.’

જો કે ભંગડીએ સારી અને વ્યાજબી વાત કહી; પરંતુ ચોરને ચાંદની રાત શી રીતે ગમે? એને તો કુંવરીનીજ લગની લાગેલી હોવાથી છેવટ એટલુંજ બોલ્યો કે, ‘નહીં બનશે તો બહેતર છે; પણ આ પ્રેમનો પારખનાર મહેતર છે એમ તો કુંવરીને પણ જણાઈ આવશે! અને જણાઈ આવશે તો દુનિયામાં દાખલા રૂપ થઈ પડીશ. પણ લીધેલી ટેક તો પ્રાણ પડ્યેજ છોડનાર છું. હવે તારે જે કરવું કે કહેવું હોય તે કરી લે અને કહી દે!’

સ્ત્રીએ તેનો આવો અચળ નિશ્ચય જોઈ કહ્યું—‘ખેર આપની મરજીમાં આવે તે ખરું. હું પણ મારાથી બનતો ઉપાય કરીશ. પછી જે ફળ જડે તે ખરું.’

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી બેચાર રોજ વીત્યા બાદ મહેતરાણી મહેલમાં આવે દહાડા રવી હતી તે વખતે રાજકુમારીએ તેણીને પૂછ્યું કે—‘ચારેક દિવસ પહેલાં ટાઈ લાગી આવ્યો હતો તે તમારા શો સંબંધી છે? શું એને મૂછાનું દર્દ છે કે શું?’

મહેતરાણી હાથ જોડી બોલી—‘અન્નદાતાજી! તે મારા ઘરવાળો હતો. તેને મૂછાનું દર્દ તો નથી; પણ તે દિવસથીજ તે દર્દ લાગુ પડ્યું છે, અને તેના મૂળ કારણ રૂપ.....’ એટલું બોલી અટકી ગઈ. કુમારી બોલી—‘દ્રમ બોલતાં બંધ પડી? શું તે મારી આગળ ન કહેવાય તેવી બાબત છે?’

મહેતરાણી બોલી—‘બા સાહેબ! હું આપની તાબેદાર મહેતરાણી તે શી રીતે બેઅદબી બોલી શકું? બોલતાંજ મારા અને કુટુંબના હાલ શુભીને સ્વાધીનજ થયા વિના રહે નહી, ફરમાવો હવે શું કહું?’

કુંવરી બોલી-“હજારે ગુન્હા માફ છે, જે હોય તે કહે, હું સાંભળી ગુસ્સો કે દડ નહીજ કરું.”

મહેતરાણી બોલી-“આપણ ! આપનું સુંદર સ્વરૂપ જોઇ તે ખેલાન થયો હતો અને એના લીધે ખાટલાને વશ થયો છે તે મુવેજ છુટકો કરશે. કાગડાને રાજદાસિની મુલાકાત થવીજ અસંભવ છે; પણ એ યુરી બલાના વળગાડથી સમજાવતાં છતાં પણ સમજવામાં આવતુંજ નથી, બસ મને રંડાપો આપવાજ એતો તૈયાર છે, જેર મારા ભાગ્યની બાજી !”

કુંવરીને આ વાત સાંભળી બહુ અન્યમી લાગી અને તેનું બુદ્ધિ કરવાને બદલે બહેતર કરવા મહેતરાણી પ્રત્યે તે બોલી કે જો તારા ધણીને મારો મેળાપ કરવો હોય તો તે અવધુત સંત બની જંગલમાં ખેસી જાય અને કાષ્ઠની સાથે ન બોલતાં ઇશ્વરમાં લગની લગાડવાનો ઠાઠ રચે તો તેના લીધે તે પવિત્ર થતાં મારી મુલાકાત લેવા લાયક થશેજ.

આ સાંભળી મહેતરાણી તો આઘીજ બની ગઇ, શું મારો દિનમાન ઘેર છે ? ! શું અઘટિત ઘટના ઇશ્વરે સરજી હશે ? ! કુંવરીજ ખોટા બોલાં છેજ નહી, મહેતરનું નશીબ ખીલ્યું અને માફ સૌભાગ્ય અખંડ રહ્યું ! વગેરે વગેરે વિચારી કુંવરીના મ્હોં સામે જોઇ ચુપકી સાથે ઉભી રહી.

કુંવરીએ કહ્યું કે-“એજ મુજબ કરાવજે, જરૂર મારી મુલાકાત થશે એમાં સંદેહ નહી.”

આ છેલ્લા શબ્દો સાંભળતાં તો તે રાજી રાજી થતી ને સલામ કરતી પોતાને રસ્તે પડી અને ઘેર જઇ બેસી વાત કહી સાંભળાવી જેથી મરણની હદે પહોંચેલાને જેમ અમૃત મળતાં નવું જીવન મળે તેમ તેને વળી આશ્વા બધાઈ અને તરત સાંભળે તાજે થઇ જઇ

તે અવધુત બની ઇશ્વર ભજન કરતો જંગમ સેવવા લાગ્યો, અને તપના લીધે તથા ઇશ્વર ભજનને લીધે તેની બહુજ પ્રશંસા વિસ્તરી.

કુંવરીનો મતલબ એજ હતો કે, જો મારા વિયોગમાં મરશે તો હું તેના પાપના કલંકવાળી થઈશ, આ ભંગડીને રંડાપો આવશે અને મારું જીવન અપકારમય થશે, એથી બહેતર છે કે મહેતરને સારે માર્ગે દોરવાથી તેમાં તે લીન થશેજ; કેમકે લોકો બહુ માન જાળવશે અને રાજા મહારાજા પણે પડશે, જેથી આ બલાનું ભાન ભૂલી મહંત પદ્મનું ભાન થતાં તેની વ્રતિજ મારાં કૃત્યોની અસરથી બદલાઈ જશે કે મારું જીવન કલંક રહિત રહેશે. કોઈનું યુરું કરનાર નહીં મળ્યાઉં અને એનો ઉદ્ધાર થશે, આમ સાપ મરશે નહીં અને લાડી ભાંગશે પણ નહીં. આમ ધારી તે ઉપાય મહેતરને બતાવ્યો હતો.

મહેતર પણ જપ તપ પૂજા ધ્યાન અને કાયાકષ્ટને લીધે પૂરે અવધુત બન્યો એથી લોકોમાં ભારે માનતા ચાલી. એટલુંજ નહીં પણ સાચો સંત છે એમ જાણી ખુદ ભાનુમતિ સહિત મહારાજા બોજ પણ તેનાં દર્શન કરવા જઈ પહોંચ્યો, છતાં તેની દરકાર ક્યાં વિના તે તે ઇશ્વરભજનમાંજ લીન રહ્યો. એ ત્યાગ ભાવ જોઈ રાજા બહુજ પ્રસન્ન થયો અને આવા ત્યાગી મારી ભૂમિમાં વસે છે એ મારાં અહોભાગ્ય છે. દત્યાદિ પ્રશંસા કરતો પોતાને મહેત્ર આવ્યો અને કુંવરીને તે ત્યાગી સંતનાં દર્શન કરવાની ખાસ ઇચ્છા જાહેર કરી. અહા ! પરમેશ્વરનું બહાનું શું શું લાભ નથી આપી શકતું ? સર્વ તરેહના લાભો આપેજ છે. જાઓ ભંગી પ્રભુ ભજનના બહાનેથી કેટલે ઉચ્ચ દરજે પહોંચ્યો ! ખરે ભાવે કે ખોટે ભાવે પણ કાયા કષ્ટ કરી સંતદશા આદરી હોય તો એકક તેનું સાઈ ફળજ મળે છે.

બીજે રોજ રાજકુમારી પણ તે અવધૂતની વ્રતિ તપાસવા તથા પોતાની મહિનત સફળ થએલી જોવા આગ્રુર થઈ અને રાજશાહી

કાઠ સાથે તે અવધૂતની પર્ણકૃતિએ જઈ પહોંચી અને કનાત ખીંચા-
વી અવધૂતને દંડવત કરી ચુપકીથી કહેવા લાગી કે- ‘ મહારાજ !
જેની આશાએ આ કાઠ આદર્યો તે રાજકુમારી જાતે આવી પહોંચી
છે તે આંખ ખોલીને જુઓ અને અહોભાગ્ય માનો ! ’

એ સાંભળતાંજ મહાત્માએ આંખ ખોલી એક દંડા કુમારીની
પીઠમાં ઝાપટી કહ્યું કે-અખ કયું ભજન મેં ભંગ પાડતી હૈ ? નકલી
ધ્યાન સેં તો સખ દુનિયાં આકર દંડવત કરતી હૈ-કહી સચ્ચા ધ્યાન
લગાઉંમા તો ખેશક ખુદ ભગવાન આકર દર્શન દેંગે ઔર નિજ
ભક્તનકાં અપના ખના અક્ષય સુખ ખસેંગે. ચલીજ, અખ તેરા કામ
નહીં હૈ-મેરી ભગની ભગવદ ચરનમેં લગી હૈ સો સચ્ચા સુખ છોડકર
પાપકે રસ્તે કયોં પ્રવર્તુ. તેરે કારનસેં ભગવત દર્શન હોંગે યહી પરમ
લાલ માનતા હું. ’

દત્યાદિ વચન સાંભળી રાજકુમારી મહતાનંદ પામી પોતાને મ-
હેલ ચાલી ગઈ અને અવધૂતે બ્રહ્મીનારાયણનો માર્ગ લીધો.

વાર્તાનેા સાર એજ શીખવે છે કે ઇશકની કેવી ખુરી બલા છે
કે જેના વળગાડથી શું શું ન કરવાનાં કૃત્યો કરવામાં આવે છે ? તથા
મત્કર્મ સેવનથી-સારી વાતની અસરથી સારાજ વિચારો થાય છે.
અને અધટિત વ્રટનામાં ફસાઇ જતાં કેવો માર્ગ આદરી નિજનું ને
પરનું ભણું કરી વાક વાલ પદને વરવું કે જેથી ઉભય જન્મ સફળ
થાય છે અને ઇતિહાસ પત્રમાં ઉત્તમ નામનાના ભાગી થવાય છે.

વાર્તા ઓગણચાળીસમી.

મહારાજ ભોજરાજના ગગન મહેલના દરવાજા આમળ એક
વજુજારી કૃત્તો પહેરાપર કાયમ કરવામાં આવેલ હતો અને તે સાધુ-

એને જોતાં વધારે બસવા લાગતો હતો.

એક દિવસ એક સાધુ તે મહાલય અગાડી આવી પહોંચ્યા કે તરત તે કૂતરે નિયમ મુજબ જોરથી બસવું શરૂ કર્યું—સાધુ તેને કહેવા લાગ્યા કે અરે એબદાર ! તું શા મોટે ભર્યાં કરે છે ?

કૂતરાએ પોતાની વાણીથી જવાબ આપ્યો કે—‘ મારામાં શું એબ છે કે મને એબદાર ફરમાવો છો ? ’

સાધુએ કહ્યું—‘ તારામાં ચાર એબ મોટી અને જોટી છે તે એકે એક જો પોતાના માલિકને સૂએ ઉંઘવા ન દેતાં બસીને જગાડ્યા કરે છે. બીજું ઉંચી ટાંગ કરી પેશાબ કરે છે, ત્રીજું રસ્તાની વચ્ચે સુવે છે અને ચોથું સાધુઓને જોઇ વધારે બસે છે. જેથી તું એબદાર છે. ’

કૂતરે પોતાની વાણીમાં જવાબ આપ્યો કે—‘ મહારાજ ! એ મારામાં ચાર એબ નથી પણ ગુણ છે; કેમકે તેમાં બહુ સમજવાનું છે. એટલે કે હું જે રાતે બસીને માલિકને સચેત કરું છું તેનું કારણ એજ કે મારી દેવચક્ષુ હોવાથી મને યમના કૂત નજરે પડે છે જેથી બસીને હું માલિકને જગાડું છું જેથી તે કદાચ ભગવાનનું નામ લઇ લે તો તે પ્રભુના નામ પ્રતાપથી યમદૂતો એ ઘર છોડી બીજે જતા રહે છે; માટે ખાધેલું હાક કરવા મારો ધર્મ બળવું છું. બીજું હરતા ફરતા અને સ્થિર રહેનારા તમામ જીવે પૃથ્વી માતા છે તેથી તેની પર આડ રાખ્યા વિના પેશાબ કરવો એ કેટલી બેઅદબી છે ? માતાની કે મોટાઓની અદબ જાળવવી એ પ્રાણી માત્રની ઉત્તમ ફરજ છે. ત્રીજું રસ્તામાં સુવાનું કારણ એજ કે માર્ગમાં જનરો સંત મહાત્મા જાય આવે છે તેમના પગ અડકવાથી અગર તેમની ચરણ રજના અડકવાથી મારો ઉદ્ધાર થઇ જતાં કૂતરાનો અવતાર છૂટી જાય. ચોથું સાધુઓને હું બસું છું તેના હેતુ એ છે કે—જગતની જાનજાળ

તે તપસ્વીએ બોજનની ઇચ્છા જાહેર કરી જેથી રાજાએ તેમની અંતર વૃત્તિ તપાસવા વિચાર કર્યો; કેમકે બાવા, યોગી, ફકીર કે સંન્યાસી ઉપરનો ડોળ ઘણો ભપકાદાર રાખે છે; પણ અંદરથી મન તપાસતાં તેઓ ખરા બાવા-યોગી-ફકીર-સંન્યાસી છે કે નહીં? જો અંતર તપાસતાં જેવા બહાર છે તેવા અંદર ન હોય તો તેમની સેવાથી શો ફાયદો? તેમને કંઈ પણ આપવું તે દેશનું છુરું કરવા બરોબર છે. બીજારીઓનો વધારો થાય છે, દેશને ભાર રૂપ થઈ પડનારા નકામા રૈયતને નડે છે અને સંસારનું અને પ્રભુના જ્ઞાનનું ભડું ન કરતાં તેમણે બેડે બગાડ્યાં છે એમ માની તેમનો સત્કાર કંઈ પણ કરવો નહીં.

આવા કારણને લઈ રાજાએ કહ્યું-‘ મહારાજ! અહિંયાં તો જંગલ છે, ખાવાની વસ્તુ ખીજી કશી હાજર નથી; પરંતુ સંતોને જે કંઈ પોષણનાં તત્ત્વોવાળી ચીજ મળે તે આરોગી બૂખને શાંત કરવી લાયક છે. માટે ઘોડીની તાજી લાદને અમૃત સમાન માની, તપબળથી તેને અમૃત રૂપ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.’

તપસ્વીએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે-‘ જેવી આપની ઇચ્છા ’ એમ કહી કંઈ પણ ચહેરો બદલ્યા વગર પોતાના કાર્યમાં જોડાવું ઠીક માની આનંદ મેળવ્યો.

પરંતુ તે રોજ વ્યતિપાત યોગનો ચોથો હિસ્સો હતો. પુરાણો-માં કાખ્યું છે કે તે વ્યતિપાતના ચોથા હિસ્સામાં જે કંઈ દાન પુન્ય કરવામાં આવે તો તેનું અનંત ગણું ફળ આવે છે. આમ હોવાને લીધે સાધુને બતાવેલી લાદ તો અનંત ગણી થઈ ગઈ. જેથી રાત્રે રાજાને સ્વપ્ન આવ્યું અને તેમાં એ જોવામાં આવ્યું કે-સ્વર્ગની અંદર રાજા-બોજને માટે ઘોડીની લાદથી ભરેલો એક મહેલ તૈયાર થયેલો છે.

રાજા સ્વપ્ન આવવા પછી જાગી ઉઠ્યો અને તપસ્વીને બતાવેલી લાદનું ભાન આવતાં તે પસ્તાવા લાગ્યો કે-સંતનું અંતર જોવા

કરેલું કામ પરલોકમાં નડે તેવું નીવડ્યું મટે એના નિવારણમાં પંડિતોની સલાહ પૂછી કર્મ વિપાકનો અંત લાવતો જોઇએ એમ ધારી પ્રભાતે પંડિતોને બોલાવી સ્વપ્નની વાત કહી સંભળાવી તેના ક્ષતરમાં પંડિતોએ શાસ્ત્ર વચનના આધારથી મહારાજને જણાવ્યું કે—‘આપે કાષ્ઠ પર્વદિવસે લાદનું દાન કર્યું હશે તે અનંત ગણું થઇ ગયું છે, જેથી સ્વર્ગમાં પણ તે તૈયાર દેખાય છે.’

રાજાએ કહ્યું—‘તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું કરવું થોડું છે ?’

બ્રાહ્મણોએ કહ્યું—આપ બ્રાહ્મણ અને વેશ્યાઓની યુવાન છોડીઓને બોલાવી મહેલમાં રખાવો અને તેમનું ભરણ પોષણ કરી તેમની પૂજા અને સન્માન કરો. આથી શહેરમાં આપની નિંદા થશે અને તે નિંદા થવાથી લાદના દાનનું પાપ ધોવાઇ જશે.’

આવું સાંભળી રાજાએ તેમજ કરવું શરૂ કર્યું અને તેથી લોક નિંદા શરૂ થઇ કે ‘રાજા બદ દાનતનો થયો છે અને વેશ્યાની છોડીઓનું બ્રાહ્મણની છોડીઓ પેઠે પૂજન સન્માન કરે છે એ ખરેખર નાલાયક છે અને એ અકૃત્યના છાંટા કદાચ આપણને પણ લાગશે.’ વગેરે વગેરે નિંદા થવા માંડી.

કંઈક મુદત વીત્યા પછી રાજેન્દ્રને ફરી સ્વપ્ન આવ્યું તો તેમાં સંતાનો મહેલ નજરે પડ્યો; પરંતુ સવા શેર લાદ સિલકમાં બાકી રહેલી હતી. એથી પંડિતોને બોલાવી ફરીને સ્વપ્ન ફળ પૂછ્યું તો, તેઓએ જણાવ્યું કે—‘મહારાજ ! આપના માંગા ધાંચીએ આપની નિંદામાં ભાગ નલીધો તેના લીધે એ સવા શેર લાદ બાકીમાં રહી ગઇ છે. જો એ આપની નિંદામાં સામેલ થાય તો બેડો પાર થાય.’

આવું બોલવું સાંભળી શ્રદ્ધાળુ રાજાએ વેષ બદલી વૈરાગી સ્વરૂપથી માંગા ધાંચીને ત્યાં પગલાં કર્યા અને સીતારામ કરી પોતાનું આવડું જાહેર કર્યું.

સવાલ સાંભળી ધાંચી ભિક્ષા આપવા આવ્યો, એટલે રાજા બોલ્યો કે ‘હાલમાં ભોજરાજ અન્યાયી થયો છે અને રૈયતની છોડીઓને મહેલમાં રાખી પાપનો ભાર માથાપર લે છે.’

ધાંચીએ કહ્યું કે—‘આવી નાહક કાઠની નિંદા કરો છો એથી સંત છો છતાં સવાશેર લાદ નરકમાં ખાતી પડશે. પરનિંદામાં મક્કા પાપ છે. આપને એની પંચાત શી ? જે કરશે તે ભરશે, વાવશે તે લણશે. ખોદશે તે પડશે અને આપશે તેનું પામશે.’

આવું ધાંચીનું બોલવું સાંભળી રાજા ચુપચાપ ઘેર આવ્યો અને ખાકી રહેલું પાપ નિવારણ કરવા યત્ન કરવા લાગ્યો.

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા એકતાળીસમી.

રાજા ભોજરાજની હજીર એક ખડુ રૂપી આવી ચડ્યો, તેને જોઈ ગજેદ્રે કહ્યું કે—તમે તમારું રૂપ બદલીને આવો અને તે વખત જો હું ન ઝાળખી શકું તો તમને સાડું ઇનામ આપીશ. એ સાંભળી ખડુરૂપી કાશી ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં બાર વર્ષ લગી વિદ્યભ્યાસ કરી નામાંકિત પંડિત થયો. ત્યાર બાદ તે પંડિત ભોજરાજને પ્રસન્ન કરી ઇનામ મેળવવા પ્રહારચારીનું રૂપ બનાવી, તથા એક મુખી રૂદ્રાક્ષની એકસો આઠ મણકાની માળા ગળામાં ધારણ કરી ઉજેણીની ક્ષીપ્રાનદી તરે મહાકાળેશ્વરના મંદિર નજીક ઝુંપડી આંધી રહેવા લાગ્યો.

લોકોની આવજા થતાં તે વિદ્વાન હોવાથી તેણે સારા ધર્મનો ખોધ આપવો શરૂ કર્યો અને સદ્બોધના કારણથી, તથા ત્યાગ ભાવના આડંબરથી સહેરમાં સારી પ્રશંસા થવા લાગી તે એટલા સુધી કે ખુદ મહારાજાને ત્યાં જવા માટે ઇચ્છા થઈ, દર્શન કર્યો અને તેના

સુખોદ આદિ સાંભળી અતિ આનંદ મેળવ્યો. એટલુંજ નહીં પણ એ આનંદના લીધે દરરોજ દર્શન કરવા આવવાનો નિયમ રાખ્યો.

મહારાજ શિવધર્મી હતા જેથી એક મુખી રૂદ્રાક્ષ પર બહુજ મમતા દાખતા હતા અને એ મમતાને લીધેજ તે રાજને ઠગવા આવનાર બ્રહ્મચારીયે પણ એક મુખી રૂદ્રાક્ષની માળા ચપડા લાખની બનાવી લીધી હતી કે જેના લીધે મહારાજ તે માળાની મોહજાળમાં ફસાય.

હંમેશાં ઠગારા કે ચાલાક લોકો કાઢને ઠગવા કે હાથ કરવા ચાહતા હોય તો તે પહેલાં સ્થામાને કંઈ બાબતનો શોખ છે ? કયા પ્રકારનું વ્યસન છે ? કંઈ વાત તેને ગમતી નથી ? અને એ કોની મારફત હાથ આવી શકશે ? વગેરે બાબતોનો ખૂરતો તપાસ કરી લે છે.

રાજને એક મુખી રૂદ્રાક્ષનો શોખ હતો અને એ શોખ માન્ય તો તેનું પાણી ધાર્યું હોય તેટલું થઈ શકે તેમ હોવાથીજ બ્રહ્મચારીયે તેવી માળા બનાવી ડોકમાં પહેરી રાખી રાજનું મન પોતાના ભણી ખેંચી લીધું હતું.

જ્યારે રાજનું મન પોતાના તન્ક વિશેષ લઈ ચ્યું ત્યારે બ્રહ્મચારીએ રાજની આતુરતા વધારવા અને જલ્દી મતલબ પાર પાડવા રાજને જણાવ્યું કે—‘ હવે મારે થોડા રોજમાં ત્ર્યંબકશ્વર તરફ જવા વિચાર છે. ’

રાજએ અરજ કરી કે—‘ પ્રભુ ! આ સેવકને શું આપનો વિયોગ કરવા વૃત્તિ થઈ છે ? આપ કોઈના બાંધેલા નથી એટલે રમતા રામને હું રોકી શકું તેવી તાકાત નથી; પરંતુ આપની યાદી રૂપ પ્રસાદી મળવાની કૃપા થવી જોઈએ. ’

બ્રહ્મચારીયે કહ્યું—‘ પ્રસાદીમાં શી ચીજની ઇચ્છા છે ? હું આપવા આનાકાની કરોશ નહીં માટે ખુશીથી ખુલ્લા દિને કહી દો. ’

રાજએ કહ્યું—‘ મને એક મુખી રૂદ્રાક્ષની અભિલાષા છે માટે

એક મણકા મળી જાય તો મોટી કૃપા થાય.’

અહ્મચારિયે કહ્યું-‘ એક મણકા તો શું પણ આખી માળાજ તમને બક્ષી દઉં તો પછી આનંદ ?’ એમ કહી તે માળા રાગને અર્પણ કરી દીધી.

માળા જોઈ મહારાજ હર્ષથી ઉભરાતે દિલડે બોલ્યા કે-‘ પ્રભુ ! આ માળા અમૂલ્ય છે તો પણ આના ન્યોછાવર બદલ શું ભેટ થવી યોગ્ય છે ? તે ફરમાવી સેવકને આભારી કરવો ઘટે છે.’

અહ્મચારિયે કહ્યું-‘ જો મને ખરું પૂછો તો હું સત્ય કહીશ કે આ માળા લાખની છે, હવે જો ન્યોછાવર યોગ્ય લાગે તે કરો.’

રાજાએ તુરત ખળનામાંથી લાખ રૂપિયા મંગાવી મહારાજને ભેટ કર્યા અને વિશેષ વીનવ્યું કે ‘ આપ લાખની માનો છો પણ હું તો આને ખેસુમાર કીંમતની માનું છું કે ન મળી શકે તેવી ચીજ મળી છે. આપનો એ માટે મહાન આભારી છું.’

અહ્મચારિયે કહ્યું-‘ વિશ્વાસુ અને શ્રદ્ધાવંત ગમે તેટલી માને એ સ્વાભાવિક છે; પણ હું તો પૂરેપૂરું સાચું કહું છું કે એ માળા લાખની છે અને તેના ન્યોછાવર પેટે આ જો ભેટ આપી છે તે સુકૃત્ય માર્ગમાં વાપરવા માટે બસ છે.’

રાજાએ કહ્યું-‘ હું એ વાતથી બહુ પ્રસન્ન થઈ છું, તે એકે એક તો કાંઈ મને છેતરે અથવા તો સાચી વાત કહી દે તો તે પર વિશેષ ક્ષિદ્ર થઈ છું. કેમકે મને ઠગનાર મારાથી પણ બારીક બુદ્ધિવંત હોવો જોઈએ અને તેવાથી ઠગાઈએ તો પણ શાખાશીને લાયક થવાય છે. આપ તો મહાત્મા સત્યવક્તાની મૂર્તિજ છો એટલે પછી મને પ્રમત્તતા મળવામાં બાકીજ શી રહે.’

અહ્મચારીએ કહ્યું-‘ ત્યારે હવે હું કહીશ કે હું બહુરૂપી છું અને વેષ બદલીને આવતાં હું ન ઝોળખી શકું તો ઇનામ આપીશ

એવું આપે કહેલું હોવાથી હું વેષ બદલી આ ઠાકથી આખો છું અને સાચું બોલી ચપકા લાખની માળા મેં લાખ રૂપિયા લઇને આપી છે. જેથી આપના કહેવા પ્રમાણે મેં આપને હેતર્યા, આપ મને ન ઝોળખી શક્યા અને મેં ખોટા માત્ર ખરી વાત કહી આખો જેથી સાચાબોલો છું આમ હોવાને લીધે આ લાખના ઈનમનો હુંજ દક્ષદાર છું, અને આથી મહારાજ પ્રસન્ન થઇ મને વધારે શાખાશી આપશેજ.

આ પ્રમાણે બોલવું થતાં પોતાની કહેલી વાત યાદ આવી અને શરત મુજબ પોતે તેને ઝોળખી શકવાથી તથા સાચું બોલી દેવાની ખુશીથી બહુજ રાજ થઇ રાજ્યે તે લાખ ઉપરાંત સારો શિરપાવ આપી શાખાશી આપી. -

વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે કે પોતાનો રંગ-શોખ કદી કોઈ અગાડી બહેર કરવો નહી, નહીં તો જરૂર આપણા પાનને કાથો ચુનો લાગ્યા વિના રહેતોજ નથી; માટે મનની આત્મો મનમાંજ દબાવી દુનિયાનો અવહાર જાળવતો કે જેથી આખી અણીએ આ દુનિયાની સહેલગાહ પૂરી કરાય.

વાર્તા બેતાલીસમી.

મહારાજ બોજરાજના અમલમાં કોઇ ધનવાનને ત્યાં ચેરી થવાથી રાજસેવકોએ તેની બારીક તપાસ ચલાવી અને શક પડતાં ચાર મનુષ્યોને પકડી લાવી મહારાજ હજુર હાજર કર્યા.

મહારાજ, ચેર જુગારી બદમાસોપર બહુજ ગુસ્સે થતા હતા; કેમકે એ લોકોજ કોર્ટોને નાહક તસ્દી આપનારા હોવાથી તેમની તરફ કરડી નજરથી જોતા હતા. એથી તે ચાર પૈકી એકની તરફ

ગુસ્સો લાવી કહ્યું કે—‘ જલા આદમી ! શું આ કામ તારા લાયક હતું ? ! ’ એટલો ઠપકા આપી તેને કહાડી મૂક્યો.

તે પછી બીજાનો હાથ પકડી મહારાજાએ કહ્યું કે—‘ વર્ણશંકર ! તેં ગેરવ્યાજની કામ કર્યું છે. જરા લાજ વહાલી કર. ’ એટલું કહી તેને પણ રજા આપી.

તે પછી ત્રીજાને માટે હુકમ કર્યો કે—‘ જૂતેથી તેનો ખરડો ખંખેરી સાફ કરો. ’ આવી તેનું રાજસેવકાએ જૂતેથી સન્માન કર્યું. ત્યાર બાદ એથાને માટે મળ ફરમાવી કે—‘ આનાં નાક કાન કાપી લઈ માથે ચૂનો અને મ્હોડે મેંશ ચોપડી અવળે મ્હોડે બાંડા ગધેડા પર મેસારી ગાજને વાજતે શહેરમાં ફેરવી પછી કહાડી મૂકવો.

આ પ્રમાણે એકજ મુદ્દાના ગુન્હેગારો છતાં જુદી જુદી સજા ફરમાવેલી નેઈ મુખ્ય મંત્રી વગેરે અગત્ય થયા.

રાજાએ તેમનો અભિપ્રાય સમજી જાહેર કર્યું કે—‘ મારા આપેલા અદલ ઇન્સાફનું પરિણામ કાલે સવારે જામુસો મારફત મળશે કે તમેને ખાત્રી થશે કે વ્યાજની ન્યાય થયો છે. એકજ ગુન્હામાં ફસાયેલા ચાર શખ્સો કંઈ એ જ સરખા હોતા નથી. કોઈ શરમાળ, આબરૂદાર હુર્યા કે બદમાસ પણ હોય છે. જેવો માણસ તેવી સજા કરવી યોગ્ય છે. ’ એમ કહી તે ચારેની ખબર મેળવવા જામુસને તાકીદ આપી સંખા ખરખારત કરી.

જામુસોએ તે ચારેની ખબર મેળવી તો તેમાં જેને સાદા શબ્દોમાં ઠપકા આપ્યો હતો, તે માણસે તો ઝેરનો પ્યાલો પી પોતાના જીવને પરલોક મોકલી દીધો, અને જેને વર્ણશંકર કહીને ઠપકા આપ્યો હતો તે શહેર છોડીને બીજે કયાંય ચાલતો થયો છે. તથા જે ત્રીજાને વધારે ઠપકા આપ્યો હતો તે ઘરથી બહાર નીકળી કોઈને મ્હોં બતાવતો નથી અને ચોથાએ તો ગધાડાપર ખેસી ગમ્મત સાથ ત્રણ બાજુએ

શહેરની પસાર કરી ચોથી બાજુએ જાય છે તેવામાં તેની બૈરી મળી એટલે તેણીને તે કહેવા લાગ્યો કે ઉનું પાણી અને લાકુ તૈયાર રાખજો હવે એકજ બાજુએ ફરવું બાકી છે તે ફરીને તુરત આવુંજુ. લોકો બહુજ પુઠ પડેલા છે, ગયેજુ તોફાની હતું તો પણ તે પરથી પડી ગયો નથી જેથી ઇજાગત રહી છે.” આવું બોલતો બોલતો પોતાને ઘેર ગયો હતો.

આ પ્રમાણે આવેલા પરિણામથી સર્વે મહારાજની બારીક તપાસના સાચા ઇન્સાફથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામી ધન્ય ધન્ય કહેવા લાગ્યા—અને કહેવા લાગ્યા કે અદલ ઇન્સાફ તે આનુંજ નામ છે !
વાર્તાનો સાર ખુલ્લોજ છે.

વાર્તા તેતાળીસમી.

મહારાજ ભોજરાજના અમલ અંદર કાઢ ગરીબ કંગાલની ફરિયાદી પોતાને પહોંચી શકવા માટે રાજ્યે પોતાના મહેલની છત સાથે સંબંધ ધરાવી શકે તેવો ઘંટ નીચે લટકાવવામાં આવ્યો હતો કે જેના વગાડવાથી તુરત મહારાજ તે ઘંટ વગાડનારનો પોકાર પૂરી રીતે સાંભળતા હતા અને તેને પૂરો ન્યાય આપતા હતા.

મહારાજ સમજતા હતા કે અન્યાયી લાંચિયા અમલદારો પોતાની અંધાધુંધીથી રૈયતને લુટી નીચોવી લેવામાં હુશિયાર રહે છે અને તેઓ પોતાનું પોકળ ઢાંકવા મારા લગી પુકાર પડેજતા દે નહી, તો તેથી બિચારી રાંકડી રૈયત કચરાઈ જાય; માટે તે ઘંટ બધાવી રાખ્યો હતો.

એક વખત એક ડોસીએ આવી તે ઘંટ બજાવ્યો કે તુરત

ઓપદારને મોકલી તેની હકીકત સાંભળવા પોતાની હજૂર ઓલાવી અને તેણીએ આવી વેશન કર્યું કે—

‘ મહારાજ સલામત ! મારા મકાનની પાસે મારા કપ્પળ બોચ-વટાને માલિકીનું એક આંખાનું ઝાડ છે, તેની એક ડાળ ઉપર ફક્ત આર આનાની કીમ્મતની ફરીઓ હતી તે મારા ગામના જંગીરદારના કુંવર વગર પૂછે ને વગર કીમ્મત આપે લઇ ગયા અને એ બાબત મેં જીજ્ઞાસા તરસીઓદારને પુકાર કરી: પણ ત્રણ મહીના થયા છતાં કશી ફરીયાદની દાદ મળીજ નહી, જેથી નામવર અગાડી તેનો ન્યાય મેળવવા આવી છું. ન્યાય અગાડી રંક કે રાજ ન્હાના મોટા ગણાતા નથી. ન્યાય સર્વને સમાન લાભ આપનાર હોય છે. શું જંગીરદાર આપના નેક ન્યાયને તાબે નથી કે જેના તરફની ફરીયાદ સાંભળવામાંજ ન આવે ? શું મ્હોં જોઇને ચાંદલો કરવો એ ન્યાય કહેવાય ? જે થાય તે મુંગે મોઢે સહન કરી લેવું તેનું નામ ન્યાય છે ? ન્યાયમાં આપ નામદારના કુમારશ્રી અને મારા જેવી મુસ્કીન એ બેઉ સરખાં માનમાં ન જોઇયે ? મામા મારીનું ચક્રવી ઢાંકપિછોડો કરવો એ ન્યાયનું ખરું સ્વરૂપ છે ? ’

આ પ્રમાણે ડોસીનું બોલવું સાંભળી મહારાજાએ ફરમાવ્યું કે તમે બહાર બોલો છું તે બાબતમાં હમણાંજ તપાસ કરી ઉત્તર આપું છું. એમ કહી ધર્મશાસ્ત્રીને બોલાવી કહ્યું કે ધર્મશાસ્ત્રની અંદર કેટલી જાતના મુકદ્દમાનો લેખ છે ? અને તે લેખ પ્રમાણે બહાર બેઠેલી ડોસીનો મુકદ્દમા હોય તો કવી રીતે ધન્સાદ કરવો તે પણ ધર્મશાસ્ત્રના ફરમાન મુજબ જણાવો.

ધર્મશાસ્ત્રીએ કહ્યું—“ ધર્માવતાર ! મનુસ્મૃતિની અંદર અહાર તરેહના મુકદ્દમા છે અને તેની તફસીલ આ પ્રમાણે છે—કરજ, ચાપણુ, કપ્પળે, ભાગીદાર, આપેલી ચીજ પાછી લેવી, પગાર ન આપવો, કમદા વિરૂદ્ધ કરવું, ભેળું દેણું, જમીનનો ટંડો, ગાળો

દેવી, મારપીટ કરવી, ચોરી, છીનાણુ, જુથાર, કપટ, લાંચ, ધણી ધણીઆણીના હક્ક અને લાઠીચોલાગ એ અદાર અને તેના પેટા પ્રકાર થઈ ૧૦૮ પ્રકાર ગણેલા છે. આપ ફરમાવો છે તે જુઠીનો મુકદ્દમા પણ એ પ્રકારમાંનોજ છે, અને તે ચોરીમાં ગણવા લાયક છે. તથા સાંભળવા પણ ચોખ્ય છે. જો તે ફરીએ ચાર આનાની હોય તો તે જાગીરદાર પાસેથી પાંચગણી કીમત અપાવવી જોઈયે. રાજ્ય-કર્તાને ચોખ્ય છે કે કદી કોઈ બદમાશને કે પ્રજા પીડનારને સજા આપવામાં ગફલત કરે કે સુસ્તી રાખે તો તે નુકસાન કરતા છે; કેમકે એ વાત રાજ્યની જડ પોલી કરી દેનારી છે. દંડ દેવાથી લોકોના મનમાં ડર પેસે છે અથવા એક ગુન્હેગારને સખત સજા મળે તો તે અથવા બીજા પણ તેવા રસ્તા નહીજ આદરે.

મહારાજાએ ફરમાવ્યું કે—તે જાગીરદારને આ નાના મુકદ્દમામાં અને થોડા જુદા માટે સખત સજા કરવી તે નિયમ વિરુદ્ધ ગણાય. હું ચાહું છું કે આવી નાની નાની ફરિયાદો મારા લગી ન આવવા પામે તે કીક. આવી ફરિયાદો તે તે જુદાના હાકિમોને આપા થવી જોઈયે કે તેઓ આવી ફરિયાદોના ફેંસલા કાયદા મુજબ ત્યાંજ આપી ફરિયાદોને સંતોષ આપે, અને તે સંબંધીનો પરિણામ લેખ આ તરફ મોકલી આપે.

જાગીરદારના કુંવરને સજા આપવી જોઈયે તો પણ તે ઈજ્જતદાર છે પાંચગણા પૈસા એટલે સવા રૂપિયો દંડ કરવો એ શોભે નહીં માટે તેના માન મરતમાં પ્રમાણે એ સજા લાયક છે કે તે જાગીરદાર ફક્ત એ ડોમીને ૧૦૦ રૂપિયા આપી રાજી કરે અને વિશેષ તે જાગીરદાર કુટુંબ સહિત ચાર વર્ષ નજરકદ ભોગવે કે જેના લીધે બીજા જાગીરદારો પણ પોત પોતાના કુંવરોને કાયદામાં રાખવા પૂરતી દેખરેખ રાખે અને તેમની ચાલ ચક્રગતમાં જરા પણ ગફલત

ન કરે. તેમજ તે જીલ્લાના હાકિમને પણ સજ્જ થવી લાયક છે; કેમકે ડોસીને ત્રણ મહીના લગી પજવી છે છતાં ન્યાય આપ્યો નહીં. એ ગફલત અને બેપરવાઇના કારણ લીધે જ મહિના લગી અંહીયાં હજૂરી નોકર બની રહે અને તેના હાથ નીચેના નાયબોને ત્રણ મહીના લગી નોકરીથી દૂર કરવામાં આવે એજ મારો હુકમ છે.

જે રાજાનો કોપ કે જેની મહેરબાનીનું ભલું ભુરું ન મળે તો તે રાજાને રૈયત ચાહતી નથી. હું એક ભૂલ તો બહો દઇશ બીજી ભૂલ થતાં નુકસાનીનો બદલો લઇશ, અને ત્રીજી ભૂલ થતાં તેને સખ્ત સજા કરીશ એ નક્કી સમજવું.

તે પછી ધર્મશાસ્ત્રીને પૂછ્યું કે— ‘ન્યાયી રાજાનું ઓળખાણ શું ?’ ધર્મશાસ્ત્રીએ વિનવ્યું કે— ‘જે રાજા વેદ અને શાસ્ત્રો ભણેલ હોય, ન્યાય અને નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય, લોકાના રીત રિવાજથી વાકેફગાર હોય, ખરી વાતને ઓળનાર હોય, સાચું બોલનાર હોય, અને સાચું સાંભળવાનીજ ચાહના રાખતો હોય, તેમજ ન કોઇનાથી ગાદો સંબંધ હોય કે ન કોઇનાથી ધૈર્ય હોય, તથા હસમુખો—ધીર—મંલીર—દબદબાવંત—સમજદાર—બુદ્ધિવંત—ધર્મવાન અને ત્યાગી હોય, તેજ રાજા ઇન્સાફની ગાદી પર બેસવા લાયક હોય છે; કેમકે તેણે વિના તેની ન્યાય ગાદીનો અધિકારી થઇ શકેતોજ નથી.’

આ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રીનું કટન સાંભળી ડોસીને તે જાગીરદાર પાસેથી ૧૦૦ રૂપિયા અપાવ્યા તથા તેના કુટુંબને તહેસીલદાર અને અને નાયબોને ધાર્યા પ્રમાણે સજા કરી બીજાઓ પર છાપ બેસાડી પ્રજાનો ધ વવાદ બહોર્યો.

વાર્તાનો સાર રાજ્યનીતિ અને ન્યાય દર્શાવીજ રહેલ છે.

તૈયાર છે !

સચિત્ર !

તૈયાર છે !

વીર યોદ્ધાઓનાં અપુર્વ પરાક્રમ વાંચવાં હોય તો

જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, સુંગાર, કદરૂપા વગેરે રસનો સમાવેશ કરેલ છે વિષયાંતર સંજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્યશક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલીન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી શક્તિશાળી કામ કરનારી એક ખૂબસૂરત બાલાની હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ રાજ્યસેનાથી પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક સંતોષક પ્રકરણોનો તાદ્રશ્ય ચિતાર ગીત-ગાન આપ્યો છે. નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે પુસ્તક અવસ્ય એકમાત્ર વાંચનું જ નોંધ્યો. જાતે વખાણવું તે પર દોષ કરવા સમાન છે. આરા ઝલેજ કાગળ પાકું સોનેરી હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

સોલ એજન્ટ:-

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૧૯૭૫ પાનકોટ નામ-અમદાવાદ.

